

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

9

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

**Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Кам'янець-Подільський
«Аксіома» 2017**

УДК 91(075.3)
МЗ1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 № 417)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Лаврук М. М., доцент кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат географічних наук;

Матковський О. В., учитель Кельменецького ліцею – опорного закладу, вчитель-методист;

Стрижак М. М., методист комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради

Масляк П. О.

МЗ1 Географія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-496-409-5

Підручник «Географія» укладений відповідно до чинної програми МОН України і покликаний допомогти учням загальноосвітніх шкіл завершити географічну освіту на базовому рівні. Провідною метою його змісту є формування знань про національне і світове господарство, тенденції їх розвитку й визначення місця України в сучасному світі. Практична спрямованість курсу реалізується через запропоновані авторами вказівки щодо виконання практичних робіт, аналітичних завдань та досліджень, завдань творчого характеру тощо.

Методичний апарат підручника розрахований на розвиток навичок самоосвітньої діяльності учнів. Ілюстрації підручника доповнюють його зміст, статистичні дані сприяють розвитку аналітичного мислення, посилання на вітчизняні та закордонні електронні джерела інформації стануть у нагоді всім, хто цікавиться господарством України та світу. Підручник адресовано не тільки тим, хто навчається у 9-му класі, а й усім, хто небайдужий до географії.

УДК 91(075.3)

ISBN 978-966-496-409-5

© Масляк П. О., Капіруліна С. Л., 2017
© ПП «Аксіома», оригінал-макет, 2017

ДОРОГІ ДРУЗИ!

Сьогодні Ви починаєте вивчення шкільного географічного курсу «Географія. Україна і світове господарство».

Із попереднього курсу географії 8-го класу Ви дізналися про красу і велич, природні умови та ресурси України, про населення, яке їх використовує для забезпечення власних потреб, і про населення інших країн світу.

Зі шкільного курсу географії 9-го класу Ви дізнаєтеся про те, наскільки раціонально ми та населення інших країн світу використовуємо ресурси нашої планети, якого рівня розвитку досягла наша держава у порівнянні з іншими країнами та економіками світу, що треба зробити, аби досягти вищого рівня розвитку та забезпечити гідне життя українців.

Як показує світовий досвід, багатство і процвітання будь-якої країни, щасливе і заможне життя кожного її громадянина починається з любові до рідної землі та дбайливого заощадливого ставлення до її природних багатств.

Пізнати господарство України та світу Вам допоможе цей підручник. Працюючи з ним на заняттях і вдома, Ви поступово пізнаватимете свою країну і світ, починаючи від поняття «економічний розвиток» та його показників до понять «глобалізація» та «регіональна економічна інтеграція», від характеристики основних видів діяльності у сільському господарстві України та світу до нових видів сучасних машин і роботів та ролі сучасної науки й освіти в розвитку господарства.

Підручник є основним, але не єдиним джерелом знань. Коли Ви будете його читати, використовуйте карти, шукаючи на них географічні об'єкти, про які йде мова. Користуйтеся енциклопедіями, довідниками, періодичними виданнями, сучасною телевізійною та радіоінформацією, відомостями з Інтернету.

Бажаємо Вам цікавої та змістовної мандрівки шкільним курсом «Географія. Україна і світове господарство». Нехай вона допоможе знайти власне місце для розвитку особистих здібностей і талантів Вашого дорослого життя.

Автори

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Приступити до будь-якої нової справи не можливо без знайомства з основними правилами, вимогами та способами її виконання.

Тож, запрошуючи Вас до важливої справи вивчення шкільного курсу «Географія. Україна і світове господарство», ми пропонуємо ознайомитися з правилами роботи з новим шкільним підручником, який Ви тримаєте зараз у руках.

У підручнику Ви знайдете певні умовні позначення — піктограми. Що вони позначають та на що Вас націлюють?

1. Кожен новий параграф підручника починається запитаннями, які позначені так:

— подумайте, Ви це знаєте!

Відповіді на ці запитання покажуть, що Ви вже знаєте і над чим треба замислитися, що пошукати у словниках та довідниках, що запитати у вчителя географії.

2. В основному тексті кожного параграфа підручника Вам зустрінуться інші позначки:

— знайдіть на карті в шкільному навчальному атласі;

— дайте відповідь на запитання;

— виконайте практичне завдання.

Використання цих умовних позначень допоможе Вам краще орієнтуватися у підручнику, розширити і поглибити знання, удосконалити уміння та навички. Звичайно, складаючи текст підручника, ми намагалися залучити Вас до активної співпраці, як співавторів, адже географічні знання, вміння та навички, яких Ви набули в 6-му, 7 та 8-му класах, того варті. Тож ці запитання та завдання допоможуть Вам їх продемонструвати.

3. Кожен параграф закінчується двома позначками:

— головне;

— підсумкові завдання.

Ці матеріали, по-перше, допоможуть Вам визначити головні думки, які закладено в тексті параграфа, а, по-друге, підкажуть, чи все було там для Вас зрозумілим. Якщо на підсумковій завдання Ви не зможете знайти відповіді самостійно, то перечитайте ще раз текст підручника, зробіть дзвінок другу або запитайте Вашого вчителя географії.

4. Після завершення основного змісту теми чи розділу Ви побачите наступну позначку:

— це актуальні додаткові матеріали.

На нашу думку, всі учні допитливі. Тому, читаючи цей матеріал у підручнику, Ви, мабуть, запропонуєте однокласникам щось своє, власне, цікаве Вам й іншим, те, що Ви знайшли в процесі самостійної роботи вдома або в шкільній бібліотеці.

5. Перед підведенням підсумків і початком вивчення нового розділу або теми Ви побачите декілька однакових позначок:

— це різні вправи, завдання та запитання, які допоможуть Вам визначити рівень власних досягнень. Ці завдання можна виконати самостійно вдома, в парі або у групі з сусідами по парті в класі, об'єднавши зусилля так, як це роблять справжні науковці-дослідники.

Важливим є і те, що сучасний освітній простір важко уявити без інформації, яка поширюється у мережі Інтернет. Тож ми намагалися залучити і її до нашого освітньо-виховного процесу, тим більше, що Ви вже вмієте ним користуватися.

От такі наші правила. Сподіваємося, вони допоможуть Вам опанувати цікаву і таку необхідну науку, як географія!

Вступ

---

§ 1. ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ В СИСТЕМІ ГЕОГРАФІЧНИХ НАУК

Що вивчає географія? Назвіть відомі Вам географічні науки.

Об'єкт вивчення економічної географії. Відомо, що Всесвіт, Земля та її природа розвиваються за певними законами. У природі й у суспільстві постійно відбуваються зміни в часі та просторі. Географія саме й вивчає просторові зміни в розвитку об'єктів і ситуації на певній території.

Об'єкти природи Вашого міста, селища чи села співіснують із господарськими об'єктами (заводами, фермами, лікарнями тощо) і житловими будівлями. Усі вони взаємопов'язані між собою однією територією і розміщені тут у певному порядку. Цей порядок називається територіальною організацією. Зв'язки і взаємозалежності господарських об'єктів на певній території і вивчає наука економічна географія.

Територіальна організація господарства — це особливості й закономірності розміщення на певній території господарських об'єктів у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Економічна географія України вивчає взаємопов'язане розміщення економічних об'єктів по території нашої держави. У кожній країні світу це розміщення має власну специфіку, обумовлену дією багатьох чинників.

Економічна географія — це наука, яка вивчає господарство певної країни світу та досліджує його територіальну організацію.

Господарство України і світу вивчає не лише економічна географія, а й економіка, право, соціологія, а також багато інших наук і навчальних дисциплін. Кожна з них досліджує лише певну складову об'єкта, тобто його конкретні властивості, явища, процеси і відношення.

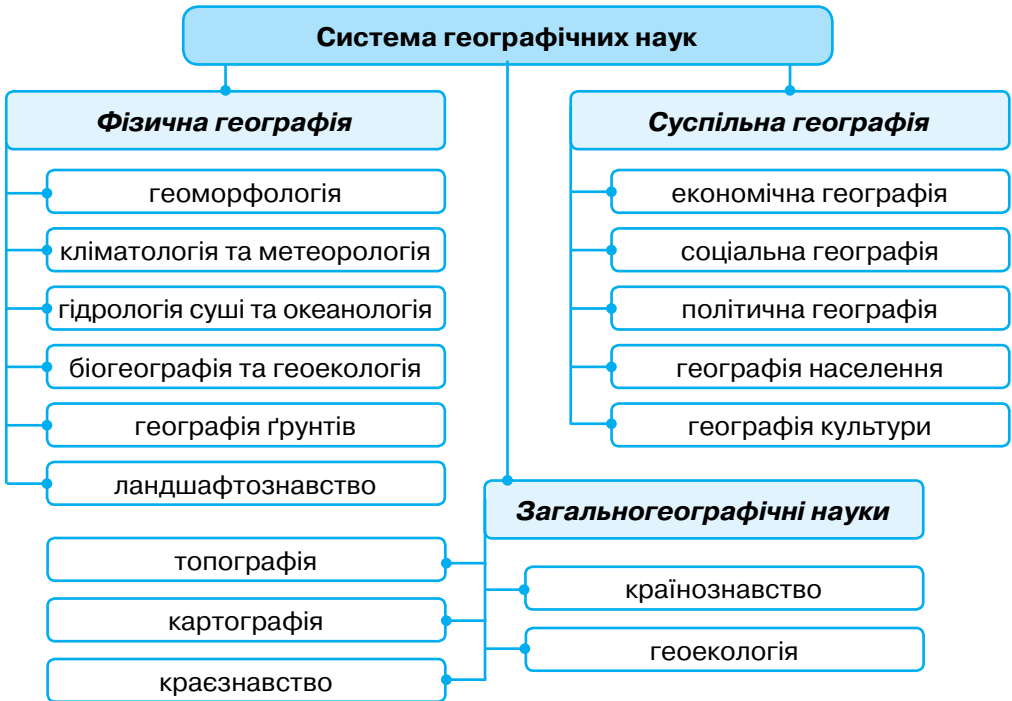
Назвіть науки, з якими пов'язана фізична географія.

Конкретними об'єктами дослідження економічної географії є галузеві чи просторово-територіальні форми організації господарства певної ділянки нашої планети різного таксономічного рангу (різної величини за площею і значенням в економіці). Наприклад, можна вивчати територіальну організацію гравельного бізнесу США або здійснювати комплексне дослідження господарства Полтавської області України чи острова Сардинія в Італії.

Таким чином, об'єктом вивчення економічної географії є господарство світу (мал. 1).

Господарство є об'єктом міждисциплінарних досліджень. Та складова об'єкта дослідження, на яку найбільшою мірою спрямована увага тієї чи іншої науки, і називається її предметом.

Мал. 1. Економічна географія в системі географічних наук

Предмет економічної географії — територіальна організація господарства певної ділянки Землі, розгляд будь-якої економічної території як цілісної системи, що складається з різнорідних, але просторово взаємопов'язаних елементів, діючих як одне ціле.

Отже, на відміну від інших наук і навчальних дисциплін, що цікавляться певними аспектами господарства, економічна географія інтегрує універсальні знання, які об'єднує певна територія з унікальними комплексними властивостями. Завдяки економічній географії отримують найбільш повну картину господарського буття цієї території.

На певній території не просто розташовані конкретні господарські об'єкти (промислові підприємства, транспортні магістралі, торговельно-розважальні центри тощо). Територія надає їм нову, економіко-географічну, якість.

Які господарські об'єкти розташовані навколо Вашого навчального закладу?

Взаємодія господарства і природи в географічному середовищі. Люди почали змінювати природу в Україні давно. Первісні люди, позбавлені могутніх технічних механізмів, не могли істотно впливати на навколишнє середовище. Вони обмежувалися збиранням дикорослих рослин і полюванням на диких тварин. Сприятливий клімат України, багатство її природи, яка могла прогодувати багато людей, сприяли збільшенню населення. Це спричинило спустошення природної рослинності й тваринного світу і змусило населення зайнятися землеробством і тваринництвом, що давало більше продуктів харчування. Почалося знищення лісів. Особливо посилювався вплив людини на природу України за часів трипільської доби, близько IV тисячоліття до н. е.

У XVII–XIX ст. із розвитком промислів (вилавка металу, виробництво скла, смоли, поташу тощо) лісистість України ще зменшилася. У другій половині XIX ст. було майже повністю розорано степи півдня України.

Сучасний вплив людини на природу. Нині інтенсивність взаємодії господарства і природи в географічному середовищі істотно зросла в порівнянні з попередніми періодами господарювання. Сьогодні інтенсивно використовується близько 80% площі України. У лісостеповій і особливо степовій частинах країни частка орних земель подекуди досягає 90% (у США — 19,8%; Великій Британії — 29,6; Франції — 33,1; Німеччині — 34,3%).

Унаслідок надмірної сільськогосподарської експлуатації земля дедалі більше виснажується. Виникають посухи, утворюються пилові бурі, з'являються яри (мал. 2), висихають малі річки, замулюються водойми, знижується рівень ґрунтових вод; отрутохімікати та мінеральні добрива забруднюють родючі ґрунти, погіршують якість сільськогосподарської продукції. Відсутність чи недостатність очисних споруд роблять екологічно небезпеч-

Орні землі — земельні ділянки, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур (включаючи посіви багаторічних трав), а також чисті пари, площі парників і теплиць.

Географічне середовище — це частина географічної оболонки, земного простору, пов'язана з процесом життєдіяльності людей, необхідна складова існування суспільства, з яким воно перебуває у безпосередній взаємодії, частина географічної оболонки, включена в сферу людської діяльності.

ними тваринницькі ферми, відходи яких зі стічними водами потрапляють у природні водойми.

Надмірне зрошення земель дніпровською водою призводить до їх засолення, підтоплення, заболочування, забруднення. Раціональне крапельне зрошення в нашій країні все ще не набуло поширення. Осушувальна меліорація на півночі країни знижує рівень ґрунтових вод, міліють річки й озера, пересушуються землі і навіть виникають нетипові для Полісся пилові бурі. До того ж, слід ураховувати, що води Дніпра містять значну кількість шкідливих речовин, які потрапили туди після катастрофи на Чорнобильській АЕС (мал. 3).

Мал. 2. Яри у Харківській області

Мал. 3. Будівництво нового саркофага для 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС

Мал. 4. Приклад роздільного екологічно чистого збирання сміття у Фінляндії

Найбільш негативно впливають на довкілля гірничодобувні, хімічні та металургійні підприємства, а також ТЕС і ГЕС. Значно погіршують стан довкілля машинобудівні заводи, підприємства харчової промисловості та комунального господарства. Щороку вони викидають близько 40 млн тонн шкідливих речовин, із яких очисні споруди вловлюють лише близько 76%. У середньому на 1 км² за рік осідає понад 15 тонн шкідливих речовин.

Із плином часу екологічна ситуація погіршується. В останні роки її дещо поліпшило скорочення виробництва.

Близько 2 млрд тонн отруйних речовин, твердих і рідких токсичних відходів зосереджується у спеціальних сміттєзвалищах і сховищах, площа яких досягла 14 тис. гектарів (мал. 4).

Проаналізуйте мал. 4. Зробіть висновок щодо технології утилізації сміття у різних країнах світу та в Україні.

Унаслідок найбільшої у світі техногенної катастрофи (на Чорнобильській АЕС) радіоактивно забрудненою виявилася майже половина території країни, особливо її північна частина. Відбулись значні мутації в рослинному і тваринному світі. Зросла і захворюваність населення.

В Україні виділено кілька зон з особливо відчутним промисловим впливом на природу. Найзабрудненішою частиною держави внаслідок величезної концентрації шкідливих виробництв є Донбас (Донецька і Луганська області) та Придніпров'я (Дніпровська і Запорізька області). Природу Прикарпаття змінили кар'єри з видобутку корисних копалин та пов'язані з ними хімічні підприємства. В Карпатах масово вирубують ліси, що призводить до ерозії ґрунтів і катастрофічних паводків (мал. 5).

Мал. 5. Незаконна вирубка лісу в Карпатах

Інтервенція Росії на Донбасі, анексія нею українського Криму призвели до забруднення і руйнації довкілля в цих районах. Особливо постраждав Донбас, забруднений тоннами мін і снарядів, зі значними площами замінованих і непридатних для будь-якого господарського використання земель. Шкідливо впливає на природу і населення розміщена в Севастополі (Крим) російська військова база, Чорноморський флот якої неконтрольовано викидає в море величезну кількість відходів. Уміст лише нафтопродуктів у Севастопольській бухті більш як у 200 разів перевищує їх гранично допустимі концентрації.

За допомогою пошукової системи *Google.com.ua* знайдіть інформацію про виливи нафти, мазуту та інших нафтопродуктів в окупованих Росією кримських бухтах.

У світі та в Україні різко зросла кількість автомобілів. До нас завозять машини, які вже відслужили свій вік і дуже забруднюють довкілля. У великих містах їх викиди становлять до 70% усіх викидів у повітря.

Значним є і рекреаційний вплив на географічне середовище. Особливо відчутний він на узбережжях морів, у Карпатах, навколо великих міст. Мільйони відпочивальників ущільнюють ґрунтовий покрив, викидають величезну кількість сміття.

Складіть пам'ятку екологічно чистого туриста.

Значення знань з економічної географії для людства. Економічна географія є важливою і потрібною людям. Якби спеціалісти з територіальної організації суспільства суворо дотримувалися вимог, принципово обґрунтовуючи їх важливість, а не підкорялися злочинним наказам некомпетентних чиновників чи урядовців, не було б побудовано Чорнобильську АЕС під Києвом, не розмістили б на одному промисловому майданчику атомну і теплову електростанції в Енергодарі. Не будували б на тектонічному розломі в зоні грязьових вулканів і землетрусів Кримську АЕС, яку, готову до завантаження ядерним паливом, так і не запустили в дію, викинувши мільярди на вітер. Не розмістили б Рівненську АЕС у районі підземних карстових порожнин, що призвело до її осідання в землю і великих економічних затрат на ліквідацію наслідків цього явища. Таких прикладів незнання чи нехтування знаннями географічних законів в Україні й світі безліч.

Правильна, відповідна часу територіальна організація суспільства дає величезні переваги країнам, що вчасно проводять адміністративно-територіальні реформи, засновані на знаннях закономірностей територіальної організації держави. Адміністративний апарат, який базується на відповідних територіальних одиницях, є більш ефективним. Прикладом може бути реформа застарілого і тому неефективного адміністративно-територіального поділу Франції під час правління президента Шарля де Голля, що покращило якість управління.

Поділ України на області, проведений ще в 30-ті роки ХХ ст. за часів СРСР, уже давно застарів. Тому країні не уникнути проведення адміністративно-територіальної реформи, що базуватиметься на законах економічної географії і принесе величезну економію на утриманні бюрократичного апарату, який нічого не вирішує, а лише гальмує розвиток, поширюючи корупцію.

Знання з економічної географії не тільки допоможуть Вам краще пізнати свою Батьківщину, а й знадобляться в повсякденному житті. Вони потрібні людям багатьох спеціальностей:

менеджерам і працівникам торгівлі, економістам і працівникам держадміністрацій усіх рівнів. Ці знання потрібні всім людям в Україні й світі, мільйонам громадян — від військових та землевпорядників до мандрівників і туристів.

Знання з економічної географії України мають світоглядне і загальноосвітнє значення. Світ стає все більше глобалізованим та інформаційно насиченим. Потік географічної інформації, який швидко зростає, оточує сучасну людину практично повсюди — у повідомленнях газет, радіо, телебачення, безмежному інформаційному масиві Інтернету. Але ця інформація не завжди правдива, тому людині, щоб уміти правильно її аналізувати, необхідні знання з економічної географії, без яких неможливо правильно сприймати події, що відбуваються в Україні та світі, розбиратися у складних явищах соціально-економічного життя. І, нарешті, кожна подія, об'єкт чи явище нашого життя завжди територіально «прив'язані» до певної країни, частини світу, а знання з географії дають Вам змогу їх ідентифікувати.

Об'єктом вивчення економічної географії України (світу) є господарство, а предметом є його територіальна організація, взаємопов'язане розміщення господарських об'єктів або в цілому по країні, або в межах її окремих частин.

Економічна географія інтегрує універсальні знання про певну територію з унікальними комплексними властивостями. Завдяки економічній географії отримують найбільш повну картину господарського буття певної території.

Знання з економічної географії допомагають не тільки краще пізнати свою Батьківщину, а й потрібні в повсякденні людям багатьох спеціальностей: від менеджерів і торгових працівників до економістів і працівників держадміністрацій усіх рівнів, від військових та землевпорядників до мандрівників і туристів.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть об'єкт і предмет вивчення економічної географії.
2. Поясніть, як Ви зрозуміли, що таке географічне середовище.
3. Наведіть приклади зв'язків економічної географії з іншими науками.
4. На конкретних життєвих прикладах продемонструйте значення географічних знань для господарської діяльності людини.
5. Зробіть разом із батьками віртуальну подорож до музею Чорнобильської АЕС (електронний режим доступу <http://chornobylmuseum.kiev.ua/uk/>). Якими є наслідки цієї аварії?

Розділ 1

Національна економіка та світове господарство

Ми починаємо вивчення першого розділу шкільної програми з географії 9-го класу. Він присвячений таким поняттям, як «національна економіка», «світове господарство» та «економічний розвиток». Щоб оцінити економічний розвиток держави, фахівці в усьому світі порівнюють різні економічні показники, головними серед яких є валовий внутрішній продукт (ВВП) та індекс людського розвитку (ІЛР).

Безперечно, ці важливі та нові для Вас поняття є складними для вивчення. Ви опануєте їх за допомогою підручника і зрозумієте, яке місце у світовому економічному рейтингу країн посідає Україна. Ви побачите, який вплив має глобалізація сучасного світу на чинники розміщення виробництва.

Тож починаємо знайомство з поняттями, які допоможуть нам опанувати економіко-географічну інформацію про країну, де ми живемо, та про інші країни світу.

ПРАЦЮЮЧИ НАД ПЕРШИМ РОЗДІЛОМ, ВИ:

- ➔ *дізнаєтеся* про основні форми суспільної організації виробництва;
- ➔ *навчитесь* розрізняти первинний, вторинний, третинний сектори національної економіки, форми просторової організації господарства;
- ➔ *познайомитесь* з поняттями «національна економіка», «валовий внутрішній продукт» (ВВП), «індекс людського розвитку» (ІЛР), «спеціалізація території», «міжнародний поділ праці», «світове господарство» тощо;
- ➔ *оціните* вплив глобалізації на: темпи розвитку світового господарства та національних економік країн різних типів; роль окремих чинників розміщення виробництва; економічну діяльність населення;
- ➔ *зрозумієте* вплив природних і суспільних чинників на розміщення виробництва, сутність тенденцій розвитку світового господарства.

Тема 1. Національна економіка

§ 2. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1. Які професії Вам відомі? Чи хотіли б Ви опанувати навички однієї з них? Поясніть чому.
2. Поясніть, чи залежить рівень життя людини від професії та місця роботи.

Національна економіка. З часу виникнення людства основою його життя є праця. З давніх-давен праця для людини була не тільки повинністю і засобом виживання у світі. Багато чого робилося і задля краси, робота приносила задоволення і радість, давала змогу самостверджуватися, у праці людина навчалася долати труднощі та життєві негаразди.

Минули тисячоліття, і люди організувалися в держави. З'явилася можливість узгоджувати й об'єднувати працю мільйонів людей. Їх спільні зусилля, спрямовані на виконання певної роботи, розв'язання тієї чи іншої проблеми, вже не були розрізненими і безсистемними. З утворенням держав почало розвиватися господарство.

З уроків історії пригадайте та назвіть найдавніші держави.

Подивіться на себе й озирніться довкола. Ваш одяг, їжа, школа, місто чи село — це продукт діяльності окремих людей, підприємств та організацій, які щось виготовили, побудували, привезли, встановили тощо. Освітні послуги, що надає Вам школа, також є господарськими. Відпочиваючи чи лікуючись, Ви також користуєтесь послугами певних підрозділів господарства.

А тепер уявіть, що в школах нашої країни навчаються сотні тисяч дітей, в університетах — велика кількість студентів. Їхні батьки вирощують зерно, розводять худобу, випікають хліб, лікують людей, виготовляють машини, меблі, одяг, взуття тощо. Усі підприємства, де все це виготовляється, надають ті чи інші послуги (освітні, медичні, юридичні), безпосередньо чи опосередковано пов'язані між собою. Усі вони, пов'язані терито-

Національна економіка — сукупність взаємопов'язаних підприємств та організацій, що виготовляють продукцію і створюють умови і засоби для життя людей у певній країні.

рією держави, транспортом, який перевозить людей і виготовлену ними продукцію, тощо, утворюють національну економіку.

Розвиток господарства на території України має свою історію,

яка впливає на нього і нині. На півдні Східної Європи в умовах сприятливого клімату, на перетині давніх торговельних шляхів, у взаємодії з високорозвинутими цивілізаціями почався соціально-економічний розвиток українських земель із центром у Києві. З виникненням могутньої держави — Київської Русі він отримав новий імпульс. Проте після монголо-татарської навали економічний і культурний розвиток Київської держави загальмувався і занепадав. Українські землі на довгі роки стали сировинним додатком сусідніх держав.

Починаючи з 1914 року, економіка України працювала в надзвичайно несприятливих умовах, періодично зазнаючи руйнації і потребуючи тривалої відбудови. Перша світова війна й агресія російських військ на територію України після її завершення, примусова колективізація і штучний голодомор 1932–1933 років, масові репресії, Друга світова війна, інтервенція Росії на Донбасі й анексія нею українського Криму постійно вносили і вносять сум'яття в розвиток господарства країни. Не меншої шкоди завдала командно-адміністративна система, запроваджена комуністичним режимом. Україна не могла самостійно вирішувати навіть дрібних економічних питань, залишаючись колоніальним додатком Москви.

У структурі промисловості й сільського господарства, які забезпечували насамперед інтереси імперії, переважали екологічно небезпечні енерго- і матеріаломісткі виробництва. В сільському господарстві нехтували законами раціонального природокористування. Усе це призвело до незацікавленості робітників у результатах своєї праці, низької якості продукції та продуктивності праці і, як наслідок, до важкої економічної кризи.

Як Ви розумієте поняття «економічна криза»?

Збанкрутіла соціалістична система господарювання, не демонтована з досягненням Україною незалежності, гальмувала економічний розвиток країни. Анексування Росією Криму і втягнення економіки країни на початку 2014 року у військові

дії на Донбасі поглибили економічну кризу. Зруйновано багато підприємств, обладнання яких порізано на металобрухт або демонтовано і вивезено до Росії (наприклад, Харцизький трубний завод та ін.), що призвело до втрати значної кількості робочих місць.

Україна належить до тих небагатьох країн світу, економіка яких виробляє всю основну промислову і сільськогосподарську продукцію: легкові й вантажні автомобілі, трактори і комбайни, танки, ракети і космічні кораблі, тканини й одяг, пшеницю і жито, кукурудзу і сояшник, овочі й фрукти тощо. Напевно, легше сказати, що Україна не виробляє (мал. 6).

Мал. 6. Новий транспортний літак, виготовлений на київському підприємстві «Антонов»

 Назвіть промислову та сільськогосподарську продукцію, яку виготовляють у Вашому регіоні.

Україна посідає одне з перших місць у світі за виробництвом сояшникової олії (60% світового виробництва), меду і волоських горіхів (мал. 7). Наближається вона до цього показника за виробництвом зерна, картоплі та деякої іншої продукції. В Україні виготовлено найбільший у світі транспортний літак Ан-225 «Мрія», космічні ракети і кораблі, технологічне обладнання для різних галузей господарства, за допомогою двигунів, вироблених в Україні, інші країни запускають в космічний простір ракети тощо (мал. 8).

Мал. 7. Розлив сояшникової олії на заводі

За складом свого господарства Україна в Європі найближча до Франції, але з більшими економічними можливостями. Це пов'язано з більш різноманітними, ніж у Франції, природними умовами і наявністю в країні практично всіх відомих людству природних ресурсів.

Мал. 8. Ракета Вега, запущена з космодрому Куру (Французька Гвіана) на створеному в Україні двигуні

Економічний розвиток — це перехід від одного етапу економіки до іншого, при якому в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з попереднім періодом.

Економічна система — сукупність принципів, правил і норм, які в конкретній країні визначають основні економічні відносини в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції і надання послуг.

Інтенсивним способом. Екстенсивний розвиток пов'язаний із суто кількісним зростанням обсягів виробництва при невисокій його результативності. При цьому зростають витрати сировини, а якість готової продукції та ефективність господарювання залишаються незмінними, новітні науково-технічні досягнення застосовуються у виробництві недостатньо.

Інтенсивний розвиток характеризується збільшенням валового обсягу продукції за рахунок широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу, високим ступенем віддачі кожного з чинників розвитку виробництва, ресурсів, що використовуються в його процесі.

Поняття «економічний розвиток» та його показники. Національна економіка будь-якої держави розвивається в умовах існування певної економічної системи, яка і визначає її розвиток. Ця система є сукупністю законодавчих правил і норм ведення господарства, яких населення, підприємства та організації, що виробляють певну продукцію чи надають якісь послуги, мають дотримуватися. Якщо ці правила і норми обґрунтовані й відповідають часу, якщо населення, підприємства й організації їх дотримуються, як це відбувається в багатих і високорозвинутих країнах світу — держава процвітає. Якщо ж у країні можна порушувати ці правила, даючи хабарі (корупція), тоді в національній економіці починає панувати хаос і вона деградує.

Основні способи нарощування обсягів виробництва. Суспільство в цілому, його господарство і кожне підприємство можуть розвиватися екстенсивним й ін-

У цілому економічний розвиток є процесом руху економіки від нижчого до вищого (до більших досягнень), у результаті чого відбуваються позитивні якісні зміни в господарстві, перехід до новіших, прогресивніших форм господарювання.

Рівень економічного розвитку будь-якої країни не можна повністю охарактеризувати якимось одним показником. Для цього існує ціла їх система. До неї належать валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення, національний дохід на душу населення, виробництво і споживання основних видів продукції на душу населення, рівень та якість життя населення. Показник ВВП на душу населення є основним. Саме за ним усі країни світу поділяються на розвинуті (ВВП на душу населення понад 20 тис. доларів США) та країни, що розвиваються. Про них Ви дізнаєтеся з наступного параграфа.

Рівень економічного розвитку країни визначає і галузева структура господарства. Висока частка обробних галузей є одним із показників її високого економічного розвитку.

Національна економіка складається із взаємопов'язаних підприємств та організацій, які виготовляють продукцію і створюють умови та засоби для життя людей у певній країні.

Україна належить до тих небагатьох країн світу, національна економіка яких виробляє всю основну промислову і сільськогосподарську продукцію.

Економічна система — це сукупність принципів, правил і норм, які в конкретній країні визначають основні економічні відносини в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції та надання послуг. Вона є основою для розвитку господарства в країні.

Рівень економічного розвитку країни оцінюється через систему показників: валовий внутрішній продукт (ВВП)

Екстенсивний (лат. *extensivus* — розширювальний) **тип розвитку** суспільного виробництва, за якого приріст продукції відбувається за рахунок кількісного збільшення факторів виробництва при незмінному технічному потенціалі: включення у виробництво додаткової робочої сили, нарощування будівництва нових підприємств, залучення все більшої кількості природних ресурсів, збільшення машинно-технічного парку тощо.

Інтенсивний (лат. *intensio* — напруження, посилення) **тип розвитку** суспільного виробництва, за якого отримання приросту продукції відбувається за рахунок більш ефективного використання земель, що обробляються, техніки, добрив, застосування новітніх досягнень науки у виробництві.

на душу населення, національний дохід на душу населення, виробництво і споживання основних видів продукції на душу населення, рівень та якість життя населення тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «національна економіка».
2. Поясніть, чому Україна належить до країн світу, економіка яких виробляє всю основну промислову і сільськогосподарську продукцію.
3. Назвіть показники, за якими характеризується рівень економічного розвитку будь-якої країни.
4. Схарактеризуйте поняття «екстенсивний спосіб господарювання» та «інтенсивний спосіб господарювання».
5. Поясніть, чому для характеристики рівня економічного розвитку країни використовують систему показників.

§ 3. ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Поміркуйте, від чого більше буде залежати добробут Вашої родини: від загальних доходів її членів (заробітна плата батьків, пенсія дідуся і бабусі, стипендія брата чи сестри тощо) чи від доходів на «душу населення» родини? Поясніть чому.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) та його структура. Основним показником економічного розвитку країни є валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Важливими показниками є також валовий національний продукт (ВНП) і національний дохід (НД).

Для України ВВП є основним ще й тому, що, на відміну, скажімо, від США чи Японії, ВНП не має зараз великого значення. Але про це пізніше. Простіше кажучи, ВВП — це загальна вартість усіх вироблених у країні продуктів і наданих послуг. На території країни можуть також знаходитися підприємства іншої країни чи іноземної корпорації. Наприклад, завод фірми «Кока-Кола», який знаходиться під Києвом. Вартість продукції заводу зараховують не у ВВП України, а у ВНП США.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — це сукупна вартість кінцевого продукту (продукції, товарів і послуг), створеного за певний період (переважно за рік) у країні з використанням чинників виробництва, що їй належать.

Виходить, що ВВП України фактично дорівнює ВНП, оскільки її підприємств за межами території самої держави дуже мало. Водночас ВВП і ВНП США різняться дуже сильно,

тому що країна має багато міжнародних корпорацій із безліччю філій по всьому світу. Тобто зрозуміло, що різниця між ВВП і ВВП визначається тим, що до валового національного продукту включають доходи фірм і громадян певної країни, отримані за кордоном.

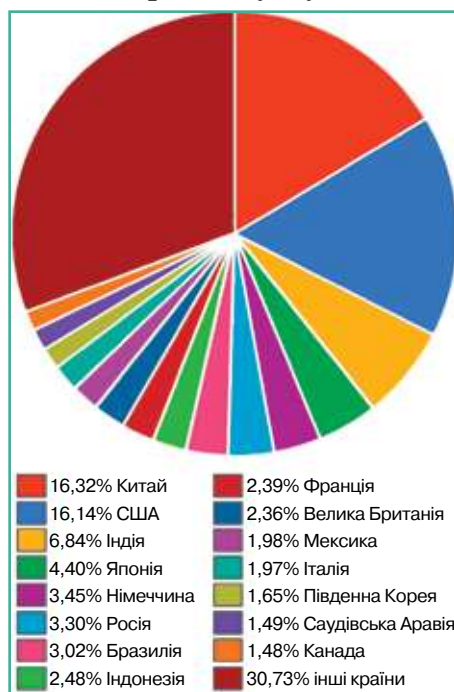
Проте з нього виключають доходи зарубіжних компаній та осіб, які займаються виробничою діяльністю в цій країні. В США і багатьох інших країнах доходи громадян і фірм, отримані за кордоном, ідуть на банківські рахунки цих держав, а для України характерний протилежний процес: громадяни вивозять з країни зароблений чи отриманий якимось іншим шляхом капітал за кордон, де він і осідає, збагачуючи ці країни і збіднюючи Україну.

Національний дохід фактично є чистим продуктом держави або новоствореною, наприклад за 1 рік, вартістю. Його обчислюють, віднявши від усієї сукупності створених у суспільстві матеріальних і нематеріальних благ суму, яка йде на відновлення спрацьованих у процесі їх виробництва засобів. Отже, національний дохід — це та частка ВВП, яка використовується для споживання і нагромадження.

Валовий внутрішній продукт України в 2015 році становив близько 91 млрд доларів США (мал. 9).

Порівнявши ВВП України і, наприклад, Іспанії, в якій він у 15 разів більший, робимо висновок, що економічний потенціал нашої країни використовується вкрай неефективно. Іншого пояснення тому, що гірше забезпечена ресурсами Іспанія є в 15 разів багатшою за Україну, крім масового розкрадання ВВП держави і його вивезення за кордон (у ту ж Іспанію), знайти неможливо.

Валовий національний продукт (ВВП) — це сукупна вартість усього обсягу товарів і послуг, вироблених країною за рік, включаючи також вартість продукту, створеного не тільки в самій країні, а й за кордоном із використанням чинників виробництва, що належать цій країні.

Мал. 9. Частка найбільших країн світу в загальносвітовому ВВП (за даними Міжнародного валютного фонду на 2015 рік)

Використовуючи статистичні дані чисельності населення країн світу шкільного географічного атласу та дані мал. 9, з'ясуйте, чи залишаться на I і III місцях Китаю та Індія, якщо поррахувати дані ВВП на душу населення.

Порівнюємо ВВП України і Великої Британії. В останньої він більш як у 30 разів перевищує український. А тепер порівнюємо деякі ресурси обох країн. Так, за територіальним ресурсом Велика Британія поступається Україні більш як у 2,5 раза. Якість ґрунтів явно не на користь Великої Британії, як і порівняння інших природних умов і ресурсів. Якщо врахувати визначений британською консалтинговою фірмою «Рендалл» найвищий у Європі транспортний рейтинг України і найбільш сприятливе для розвитку економіки географічне положення, то невідповідність нинішнього стану економіки нашої країни її економічному потенціалу стає ще очевиднішою.

Отже, на розвиток економіки будь-якої країни, поряд з об'єктивними чинниками, впливають і суб'єктивні. Вони залежать від професійного рівня управління господарством, країн-еталонів, із яких варто брати приклад; поширення корупції, правильного вибору моделей його розвитку, раціонального інтегрування в найефективніші міжнародні економічні об'єднання тощо.

Індекс людського розвитку (ІЛР) обраховується на основі трьох показників: очікувана тривалість життя (довге і здорове життя), рівень грамотності населення (середня кількість років,

Індекс людського розвитку (ІЛР) — інтегральний показник, який щороку розраховується і публікується Організацією Об'єднаних Націй (ООН) із метою порівняння рівня життя, освіченості, грамотності й довголіття населення різних країн світу.

Паритет купівельної спроможності — співвідношення двох або декількох грошових одиниць, валют різних країн, що встановлюється за їх купівельною спроможністю стосовно певного набору товарів і послуг.

витрачених громадянами країни чи регіону на навчання) та рівень життя (ВНП на душу населення в доларах США за паритетом купівельної спроможності) (мал. 10).

Залежно від значення ІЛР країни світу нині класифікують наступним чином: дуже високий рівень ІЛР (42 країни), високий (43 країни), середній (42 країни), низький рівень (42 країни). У 2014 році найвищий рівень ІЛР мали Норвегія, Австралія та Швейцарія. Фактично ці країни

Мал. 10. Картошкама країн світу за показником ІЛР.

Чим темніший колір, тим вищий показник

впродовж уже декількох років є світовими лідерами за цим показником.

У 2016 р. Україна посіла 83-тю сходинку за ІЛР ООН серед 187 країн, опустившись за останні роки на декілька позицій. Значення індексу для України визначається тим, що у нас низький рівень життя і мала його тривалість, але є доступ до якісної освіти. Ці показники ніби урівноважують один одного, даючи змогу нашій державі увійти в першу сотню країн світу за ІЛР.

Серед пострадянських країн на перших місцях за цим показником цілком очікувано знаходяться країни Балтії, які вчасно увійшли до ЄС і НАТО й отримали від цих ефективних інтеграційних об'єднань значну допомогу. Вони розвиваються за високими стандартами людського життя, які прийняті в ЄС і США. Найближчими сусідами України в рейтингу ООН за рівнем ІЛР є латиноамериканські країни Беліз і Перу. Найгірші показники спостерігаються в африканських країнах Сьєрра-Леоне, Чаді і Центральноафриканській Республіці.

Показник ІЛР свідчить про дуже неефективне і навіть злочинне використання наявного в Україні економічного потенціалу.

Економічний потенціал відображає економічну могутність держави, досягнутий розвиток продуктивних сил, обсяг національних багатств і можливість їх зростання. Він складається з наявних природних ресурсів, працездатного населення, кваліфікованих кадрів, матеріальних запасів і резервів, досяг-

Економічний потенціал країни — сукупність її економічних можливостей, які можна використати для потреб суспільства. Це всі наявні в державі ресурси: виробничі фонди, матеріальні, фінансові, природні, трудові та інші ресурси.

вень науки і техніки, рівня освіти і культури громадян. Відповідно складниками економічного потенціалу є природоресурсний, виробничий (промисловий, транспортний, сільськогосподарський), трудоворесурсний, фінансовий, науковий.

За допомогою карт атласу оцініть природоресурсний потенціал України.

Величину економічного потенціалу характеризують фактичний обсяг і структура виробництва матеріальних благ. Чим більші масштаби і вища інтенсивність виробництва, тим суспільство є багатшим. У нього кращі показники індексу людського розвитку, воно має більші можливості для подальшого розширення виробництва і задоволення будь-яких матеріальних і духовних потреб населення.

Економічний потенціал може бути великим, але використовуватися неефективно і нерозумно. Трапляється і навпаки — ресурсів для розвитку і поліпшення ІЛР у державі ніби й немає, але вона економічно процвітає, її громадяни почуваються щасливими. Наприклад, Сінгапур — карликова (за розмірами) країна, що не має природних ресурсів і навіть питної води, проте є однією з найбагатших країн світу з високим рівнем ІЛР.

Використовуючи ресурси Інтернету, наведіть приклади інших країн, які успішно розвиваються і знаходяться на перших місцях у світі за ІЛР.

Інший яскравий приклад сьогодення — Росія. Країна з найбільшими у світі площею і природними ресурсами належить до небагатих країн планети. У державі з найбільшими на Землі енергетичними ресурсами населення деяких регіонів узимку потерпає від холоду. Отже, економічний потенціал цієї країни використовується неефективно. Особливо вражає світове співтовариство те, що ця держава замість того, щоб вирішувати власні гострі внутрішні проблеми, використовує свої ресурси для створення проблем для інших держав. Ураховуючи всі складові економічного потенціалу України, особливо інтелектуальні та креативні здібності української нації, наша держава повинна посідати у світі одне з провідних місць за ІЛР.

Основним показником економічного розвитку країни є валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Важливими показниками є також валовий національний продукт (ВНП) і національний дохід (НД).

Економічний потенціал країни складається з наявних природних ресурсів, матеріальних запасів і резервів, працездатного населення і кваліфікованих кадрів, досягнень науки і техніки, рівня освіти і культури її громадян.

Статистичні дані та економічні показники розвитку України вказують на те, що економічний потенціал нашої країни використовується вкрай неефективно. На розвиток економіки будь-якої країни, поряд з об'єктивними чинниками, впливають і суб'єктивні: професійний рівень управління господарством, правильний вибір моделей його розвитку, поширення корупції, раціональне інтегрування в найефективніші міжнародні економічні об'єднання тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «ВВП», «ВНП», «індекс людського розвитку», «економічний потенціал».
2. Поясніть, чому британська консалтингова фірма «Рендалл» визначила транспортний рейтинг України в Європі як найвищий.
3. Схарактеризуйте риси економіко-географічного положення України, які створюють сприятливі умови для розвитку її господарства.
4. Поясніть причини, за яких основні показники економічного розвитку країни є невисокими.
5. Використовуючи мал. 9 та політичну карту світу шкільного географічного атласу, назвіть країни світу, які мають найвищі показники ІЛР. Який ІЛР мають країни-сусіди України?

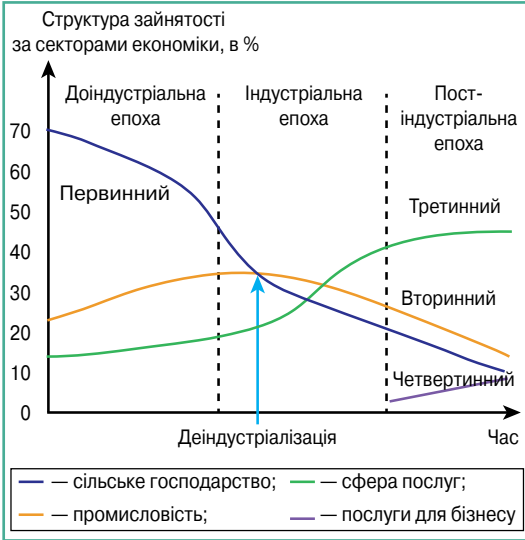
§ 4. СЕКТОРАЛЬНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ. ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА

1. Пригадайте, які підприємства є у Вашій місцевості. Яку продукцію вони виробляють?
2. Чи є у Вас підприємства та організації, які надають послуги? Які саме?

Секторальна модель економіки країни. Все в цьому світі має свою структуру або будову. Господарство також структурно складається з окремих найбільших частин — секторів, які у свою чергу поділяються на окремі галузі, а ті на підгалузі, окремі підприємства. Підприємства теж складаються з цехів, а ті — з

Економічна модель — це система взаємозв'язків між економічними змінними (показниками), яка дає змогу прогнозувати результат. Економічні моделі використовують для передбачення того, до яких змін економічних результатів призведуть зміни певних економічних умов.

Мал. 11. Трисекторна модель економіки англійських економістів Алана Фішера та Коліна Кларка

Деіндустріалізація — це докорінна зміна у співвідношенні сфер матеріального і нематеріального виробництва, що зумовлює домінування сфери послуг або фінансово-кредитної сфери і відбувається внаслідок глибокої структурної перебудови в економіці.

служують своєрідним мотором прогресу. Тому вони пропонують двокомпонентну структуру економіки: галузі, що виступають імпульсом чи поштовхом економічного зростання; інші галузі, або технологічне ядро економіки. Є вчені, які в основу виділення найбільших підрозділів економіки ставлять дуже важливий критерій конкуренції на ринку товарів і послуг.

дільниць. І так аж до окремого робочого місця.

Учені донині не дійшли згоди, на які ж сектори, як найбільші підрозділи, поділяється економіка будь-якої країни і світу в цілому. Справа в тому, що для цього використовують різні критерії (мірила, ознаки для визначення й оцінки якогось явища). Одні вчені поділяють економіку на два сектори: аграрний сектор і промисловість. Це так звана дво-секторна структура економіки. Інші вчені є прихильниками трисекторної структури і виділяють сектор видобутку ресурсів (первинний), промисловість (вторинний), сферу послуг (третинний сектор). Зустрічається і поділ господарства на п'ять секторів: 1) сектор видобутку природних ресурсів; 2) промисловість; 3) індивідуальні послуги, транспорт, будівництво, комунікації, комунальне господарство; 4) ділові послуги (торгівля, страхування); 5) охорона здоров'я, освіта, наука, управління (мал. 11).

Деякі вчені в основу критеріїв виділення окремих найбільших підрозділів економіки ставлять креативні (творчі) функції окремих галузей господарства, які

Секторальна структура економіки пройшла декілька етапів розвитку і становлення: 1) доіндустріальний етап (основним сектором економіки в той час був видобуток природних ресурсів); 2) індустріальний етап (основним сектором економіки в якому була промисловість); 3) постіндустріальний етап (основний сектор економіки — сфера послуг).

Чому ж із плином часу відбувається перерозподіл значення окремих секторів економіки? Головним чинником структурних секторальних змін в економіці є різниця в темпах зростання продуктивності праці між секторами.

У ХХІ ст. в умовах зростаючої глобалізації економічних процесів і явищ відбулося утворення наднаціональних економічних угруповань, що значною мірою розмило межі національних економік, перетворюючи їх на інтегральні з часткою зовнішньоторговельних операцій у валовому продукті країн понад 50%.

Для економіки України нині характерною є розбалансованість секторальної структури. Існує потреба у переході від прийнятої ще за часів СРСР концепції визнання домінуючої ролі того чи іншого сектора економіки до збалансованого поєднання економічних секторів. При цьому особлива увага звертається на їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Упродовж останніх десятиліть структурні деформації в економіці України призвели до перекосів у секторально-галузевій, територіальній, інституційній і технологічній структурі господарства. Це зробило економіку країни низькоефективною. Утворена в країні за часів незалежності олігархічно-бюрократична система не зацікавлена в розвитку високотехнологічних секторів економіки, адже вони вимагають великих інвестиційних затрат і не дають швидких надприбутків. Тому, на жаль, економіка України сьогодні в технологічному процесі не йде далі видобутку сировини і виробництва напівфабрикатів. А зважаючи на те, що високотехнологічна готова продукція завжди дорожча, сировинна орієнтація економіки України є абсолютно програшною. І чим далі, тим більше це позначається на рівні життя суспільства.

Одним із популярних є також умовне виділення в економіці країни трьох секторів: виробництво предметів праці; засобів виробництва; товарів і послуг повсякденного споживання. За секторами економіки нашої країни питома вага зайнятого (працюючого) населення наступна: сільське господарство — 5,6%, промисловість — 26,0%, сфера послуг — 68,4%.

Спробуйте визначити етап, який у власному розвитку сьогодні проходить економіка України.

У нашому підручнику українську і світову економіку ми розглядатимемо за такими секторами: первинний (сільське, лісове господарство, добувна промисловість), вторинний (виробництво та постачання електроенергії, металургійне та хімічні виробництва, виробництво деревини і паперу, машин та устаткування, тканин, одягу, взуття, харчових продуктів і напоїв), третинний (транспорт, торгівля, туризм, наукова діяльність і освіта, фінансова діяльність, комп’ютерне програмування, інформаційні послуги) (мал. 12).

Мал. 12. Трисекторна структура економіки

Окремо ми також ознайомимось із глобальними проблемами людства, які дедалі більше загострюються.

Форми суспільної організації виробництва. Виготовлення певної продукції та надання послуг здійснюються на основі різних, але взаємопов’язаних форм суспільної організації виробництва. До них належать концентрація, комбінування, спеціалізація і кооперування та раціональне розміщення виробництва.

При дисперсному (розсіяному, розосередженому) розміщенні виробництва та споживачів продукції і послуг транспортні витрати дуже великі. Для економіки було б вигідно, щоб усе виробництво й усі споживачі знаходилися в одному місці, хоча

такого, як правило, не буває. Подальший розвиток економіки неминуче призводить до того, що відбувається все більше агломерування (зосередження) людей і фірм у великих містах. Це скорочує транспортні витрати, які в ціні товарів нерідко перевищують 50%. Сьогодні, у час розвитку постіндустріальної економіки, транспортні витрати радикально скорочуються. Через це процес територіальної концентрації доповнюється процесами деконцентрації і розвитку агломерування. Населення і виробництво все більше концентруються у величезних міських агломераціях, які складаються з багатьох міст і селищ, близьких територіально.

Концентрація виробництва — це зростання числа крупних підприємств і зосередження на них усе більшої частини наявних у суспільстві коштів, виробництва, робочої сили і продукції, яку вони виготовляють.

Назвіть населені пункти, які знаходяться поруч із Вашим населеним пунктом. Якими товарами вони обмінюються.

Однією з форм концентрації виробництва, що ґрунтується на територіальному поєднанні виробництв різних типів в одному великому підприємстві чи виробничому об'єднанні, є комбінування. На комбінатах поєднуються різні виробництва, які є послідовними стадіями обробки сировини, обслуговують один одного або разом використовують відходи виробництва. Наприклад, у чорній металургії це може бути ланцюжок: видобуток руди — виплавка чавуну — переробка його на сталь — виробництво прокату та виготовлення цементу зі шлаків тощо.

Комбінування — це така модель організації виробництва, за якою на одному підприємстві поєднуються і функціонують різні виробництва, продукція яких є сировиною, напівфабрикатами і допоміжними матеріалами для інших виробництв.

Спеціалізація — це зосередження діяльності підприємств на випуску певних видів продукції, збільшення однорідності виробів, що супроводжується широкою стандартизацією виробів і деталей, уніфікацією деталей, вузлів, типізацією технологічних процесів, що сприяє зростанню продуктивності праці та скороченню витрат праці на проектування, створення і ремонт машин.

Кожне сучасне підприємство має свою спеціалізацію, що передбачає виготовлення однорідної продукції (мал. 13). Підприємства (або їх цехи, дільниці) виробляють якийсь один продукт,

Мал. 13. Форми спеціалізації

його окремі вузли й деталі, або виконують окрему операцію (відливка, штампування, механічна обробка, складання). Спеціалізація виробництва сприяє підвищенню продуктивності праці, тобто збільшенню кількості продукції, яка виробляється одним працівником за певний час (годину, день, місяць, рік), поліпшенню її якості, зниженню витрат тощо (мал. 14).

Обов'язковим для спеціалізованих підприємств є кооперування, тобто тісне й довготривале співробітництво між собою з метою виготовлення певної продукції (наприклад, деталей, вузлів для складання автомобілів).

Використовуючи мал. 14 та політичну карту Європи, назвіть країни, в яких збирають готові автомобілі «Форд». Назвіть країни, з яких на ці заводи потрапляють деталі та вузли для збирання готових автомобілів. Спробуйте пояснити, чому деталі та вузли для автомобілів «Форд» та й самі готові машини не виробляють сьогодні на одному заводі.

Кооперування виробництва — це форма економічних зв'язків між підприємствами, які спеціалізуються на виготовленні окремого товару. Воно зумовлене поділом господарства на галузі й підгалузі та їх спеціалізацію на випуску однорідних виробів, деталей, напівфабрикатів тощо.

Таким чином, кооперування — встановлення довготривалих виробничих зв'язків між підприємствами, кожне з яких спеціалізується на виробництві окремих частин одного виробу (мал. 15).

Складіть перелік підприємств, які беруть участь у виробництві готового автомобіля. На прикладі мал. 15 поясніть, що таке кооперування. Спробуйте пояснити, що таке предметна та подетальна спеціалізація виробництва.

Суспільство зацікавлене у високій ефективності виробництва, що визначається відношенням корисного результату (ефекту) до витрат (праці, матеріалів) на його одержання. Чим менші витрати на виготовлену продукцію, тим ефективнішим є виробництво. Показником ефективності є собівартість — витрати підприємства (у грошах) на виробництво і реалізацію одиниці продукції.

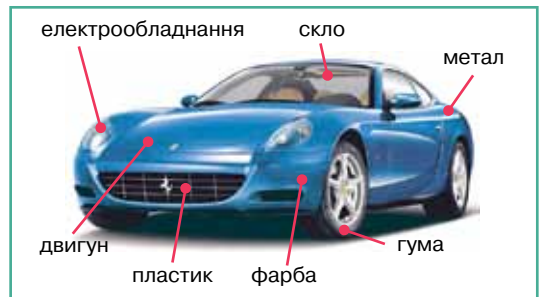
Через використання різних критеріїв учені донині не дійшли згоди, на які ж сектори, як найбільші підрозділи, поділити економіку будь-якої країни і світу в цілому.

У своєму розвитку і становленні секторальна структура економіки пройшла декілька етапів: доіндустріальний (під час якого основним сектором економіки був видобуток природних ресурсів), індустріальний (основним сектором економіки в якому була промисловість) та постіндустріальний етап (основний сектор економіки — сфера послуг).

Сучасне виробництво продукції або надання матеріальних чи нематеріальних послуг здійснюється на основі різних, але взаємопов'язаних форм суспільної організації

Мал. 14. Спеціалізація та кооперування на прикладі виробництва автомобілів «Форд»

Мал. 15. Кооперування на прикладі виготовлення автомобіля

виробництва: концентрації, комбінування, спеціалізації і кооперування та раціонального розміщення виробництва.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

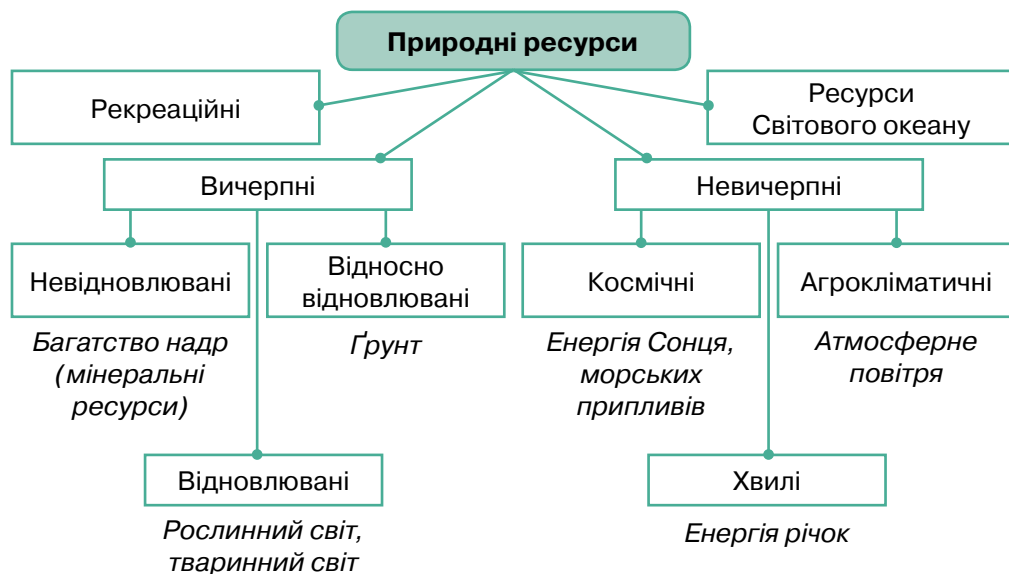
1. Дайте визначення понять «концентрація», «комбінування», «спеціалізація», «кооперування», «агломерування» та наведіть приклади.
2. Назвіть три основні сектори національної економіки та схарактеризуйте їх склад.
3. Розкажіть, в якому із секторів економіки Ви бачите своє доросле майбутнє. Вас приваблює робота з людьми у сфері послуг чи участь у виробництві готової промислової чи сільськогосподарської продукції? Поясніть, чому саме.

§ 5. ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА. ФОРМИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1. Дайте визначення поняття «чинник». Назвіть чинники, які впливають на формування клімату України.
2. Назвіть чинники, на основі яких у межах території України й інших держав створюються природоохоронні території.

Чинники (фактори) розміщення виробництва. Локалізація, тобто віднесення будь-якого географічного об'єкта до певного місця, визначається дією певних чинників. Ними є сукупність умов і ресурсів (*мал. 16*), їхніх параметрів і характеристик. Їх урахування забезпечує найбільш раціональний вибір місця розташування

Мал. 16. Природні ресурси

господарського об'єкта, їх групи, галузі або конкретної територіальної структури економічного району чи країни в цілому. Все це, зрештою, дає найкращі соціально-економічні результати.

Виділяють чотири групи чинників розміщення виробництва: природно-географічні, демографічні, техніко- і соціально-економічні. Їх детальне врахування, аналіз і оцінка є важливим етапом економічного обґрунтування розміщення підприємств.

Із перелічених чотирьох груп спробуємо виділити наступні найважливіші чинники розміщення виробництва: сировинний, природних умов, паливно-енергетичний, водний, науковий, екологічний, працересурсний, споживчий, транспортний, масштабу виробництва, капітальних ресурсів, військово-стратегічний.

Наведіть кілька прикладів, як природні умови в межах України впливають на розвиток сільськогосподарського виробництва.

Природні умови донині впливають на господарську діяльність людини. Розміщені в сприятливих для господарювання природних умовах підприємства мають об'єктивно краще підґрунтя для виробництва більшої кількості продукції з найменшими затратами.

Сировинний чинник — це кількісні запаси та якісний склад природних ресурсів, гірничо-геологічні та інші умови їх видобування і використання.

Паливно-енергетичний чинник — це розміщення господарського об'єкта (групи об'єктів) відносно основних районів видобутку палива та магістралей його транспортування, виробництва електричної енергії, ресурсів нетрадиційних видів енергії тощо. Близькість до цих ресурсів і можливість їх використання є одним із важливих чинників розміщення виробництва.

Погіршення гідрогеологічних умов у світі й особливо в окремих його регіонах, спустелювання і зниження рівня ґрунтових вод висувають чинник наявності водних ресурсів у розвитку господарства того чи іншого регіону на одне з перших місць. Яскравим прикладом є анексований Росією український Крим. Припинення постачання на цей посушливий півострів дніпров-

Чинники розміщення виробництва — це закономірності, принципи при врахуванні конкретні умови, що впливають на вибір місць розташування промислових підприємств і формування виробничих комплексів у межах конкретних територій.

а

б

Мал. 17. а) Швейна фабрика у Камбоджі; б) підприємство з виробництва айфонів у Китаї

Мал. 18. Виробництво хлібобулочних виробів

Поясніть, який чинник буде одним із головних при розміщенні хлібобулочних підприємств.

Транспортний чинник завжди був і є важливим у розміщенні економічних об'єктів. Розміщення їх у транспортних вузлах дає значний економічний ефект.

Науковий чинник — забезпеченість потреб виробництва науковим обслуговуванням і науковими розробками. Цей чинник

ської води Північнокримським каналом призвело до водогосподарського колапсу. Ні про яке розміщення тут нових господарських об'єктів, а тим більше розвиток сільського господарства, за таких умов не може йти мови.

Важливим чинником розміщення виробництва є працересурсний. Демографічна ситуація, забезпеченість економічно активним населенням і ступінь розвитку ринку праці, стан соціальної інфраструктури, професійно-освітній рівень населення, рівень його життя і національного менталітету тощо впливають на ефективність розміщення нових виробництв і функціонування старих (мал. 17).

Поясніть, як використано працересурсний чинник у країнах Азії, проаналізувавши мал 17.

Споживчий чинник — розташування господарських об'єктів відносно основних районів збуту їх продукції, просторово-територіальна зорієнтованість виробництва на масового споживача, особливо товарів широкого вжитку і послуг (мал. 18).

визначає географію наукомістких галузей, що знаходяться в наукових центрах, поблизу провідних університетів, які готують кадри і здійснюють наукові дослідження.

Чим більший масштаб виробництва в якомусь місті чи регіоні, тим більші його можливості для розвитку ефективної спеціалізації і налагодження взаємовигідних господарських зв'язків. Крім того, в таких районах уже існує розгалужена виробнича і соціальна інфраструктура, кваліфіковані кадри, люди, які шукають роботу і вже забезпечені житлом.

Наявність капітальних ресурсів, вартість капітальних і поточних витрат, терміни будівництва — ще один важливий чинник розміщення господарських об'єктів.

Постійно зростає і значення екологічного чинника. Раціональне природокористування, охорона довкілля, забезпечення населенню здорових умов життєдіяльності, збалансованість господарської діяльності з природою є неодмінною вимогою сучасності. Підприємства вимушені реагувати на вимоги екологічного законодавства в тих чи інших країнах. У деяких із них, наприклад у Німеччині чи Франції, воно є дуже жорстким.

Досвід України і багатьох інших країн в останні роки вказує на те, що нині в розміщенні виробництва зростає значення військово-стратегічного чинника. Україні дуже дорого обійшлося сусідство з Росією, яка силою зброї знищила багато господарських об'єктів на Донбасі, захопила всі підприємства в Криму, вивезла на свою територію заводи з окупованої нею частини України. За таких умов іноземні інвестори відмовляються вкладати гроші в господарські об'єкти, особливо в ті, які розміщені поблизу кордонів із Росією.

Форми просторової організації національної економіки. Поділ території країни на окремі частини пов'язаний із тим, що підприємства і цілі галузі розміщені на території нерівномірно, як і населення та природні ресурси.

На певній території формуються виробництва і галузі, що найбільше відповідають її особливостям. Серед них виділяють основні галузі — галузі спеціалізації певної території. Вони виробляють продукцію, значна частина якої призначена для міжрайонного і міжнародного обміну.

Територіальна (просторово-територіальна) структура — це поділ національної чи світової економіки на окремі, чітко виражені територіальні частини (елементи).

Обслуговуючі галузі допомагають ефективно працювати основним виробництвом. До них належать, наприклад, судночи авторемонтні підприємства.

Допоміжні галузі відіграють допоміжну роль, наприклад сприяють повній зайнятості місцевих жителів.

Подумайте, чи є у Вашому регіоні підприємства, що виготовляють продукцію для обміну з іншими регіонами України та для продажу іншим країнам.

Формами просторової організації національної економіки в першу чергу є елементи її адміністративно-територіального поділу. В межах певних адміністративних областей, під впливом багаторічного їх існування й управління ними сформувалися певні особливості поєднання господарських об'єктів. Тут основну роль відіграли особливості географічного положення адміністративних областей, їх площа і природно-ресурсний потенціал.

Галузі господарства на території здебільшого зосереджуються в промислових районах, пунктах, центрах і вузлах. На територіях декількох областей із цих форм просторової організації національної економіки утворюються економічні райони.

Господарський пункт — це місто або селище, в якому знаходиться лише одне підприємство чи фірма. Господарський центр — це населений пункт, де зосереджено кілька господарських підприємств, що спеціалізуються на певному виробництві чи наданні якихось послуг. Прикладами їх в Україні можуть бути Дрогобич, Ковель, Коростень, Лубни, Ізюм та ін.

Господарський вузол — це сукупність близько розміщених господарських центрів, що пов'язані між собою інфраструктурою і трудовими ресурсами.

Прикладом господарських вузлів в Україні може бути Київський вузол, до складу якого входять Київ, Бровари, Бориспіль, Вишгород, Боярка, Васильків та інші господарські центри.

Знайдіть та покажіть на карті вказані господарські пункти і вузли.

Економічні райони складаються з декількох (не менше двох) адміністративних областей і відрізняються один від одного своєю господарською спеціалізацією.

У сільському господарстві нашої країни та інших країн світу, наприклад США, Китаю, Франції тощо, виділяють певні зони з притаманною їм спеціалізацією рослинництва і тваринництва. Виділяють також вільні економічні зони зі спеціальними

умовами оподаткування для іноземних інвесторів, щоб прискорити розвиток тих чи інших територій. Для залучення науки до розвитку господарства на основі найбільших університетів і науково-дослідних установ формують спеціальні технопарки. Найвідомішою просторово-територіальною формою поєднання науки і виробництва є знаменита Силіконова долина у США.

У торгівлі й розвагах великого поширення набули величезні торговельно-розважальні центри і комплекси, які є просторовою формою інтеграції різних видів послуг в одному місці.

Дослідженнями однієї з форм просторової організації виробництва — кластерів займалися шведські та французькі науковці. Кластер, як група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній і пов'язаних із ними організацій, створюється у певній сфері й характеризується спільністю діяльності та взаємодоповненням цих компаній.

Кластер — це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники тощо) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, транспортна, банківська та інша інфраструктура), що діють в певній сфері, взаємодоповнюють один одного та посилюють конкурентні переваги як окремих компаній, так і всього кластера.

Виділяють чотири групи чинників розміщення виробництва: природно-географічні, демографічні, техніко- і соціально-економічні. Їх урахування, аналіз і оцінка важливі для економічного обґрунтування розміщення підприємств.

Елементи адміністративно-територіального поділу — це одні з основних форм просторової організації національної економіки, адже в межах певних адміністративних областей, під впливом тривалого їх існування й управління ними сформувалися особливості поєднання господарських об'єктів. Галузі господарства зосереджуються територіально в промислових пунктах, центрах, вузлах і районах. Декілька областей із цих форм просторової організації національної економіки утворюють економічні райони.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, що таке чинники розміщення виробництва, назвіть основні з них.
2. Проілюструйте на прикладах із Вашого регіону вплив природних умов на розміщення виробництва.
3. Розкажіть, чому треба враховувати споживчий чинник під час розміщення підприємств харчової промисловості, а транспортний — під час будівництва, наприклад, теплової електростанції.
4. Назвіть основні форми просторової організації господарства. До якої з них належить Ваш населений пункт?

Тема 2. Світове господарство

§ 6. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Чому, на Вашу думку, економіки окремих країн об'єдналися, утворивши міжнародну економіку?
2. Із матеріалів телебачення, газет, мережі Інтернет пригадайте факти щодо впливу господарства інших країн на господарство України.

Світове господарство охоплює всі країни світу. Звідси його територіальна і секторальна нерівномірність.

Об'єктивною основою розвитку світового господарства є міжнародний географічний поділ праці, тобто спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції і наданні певних послуг, якими вони обмінуються.

Світове господарство — система національних господарств усіх країн світу, об'єднаних міжнародним географічним поділом праці й різноманітними соціально-економічними зв'язками в господарський організм глобального масштабу.

Для того, щоб у країні сформувалася спеціалізація, потрібні певні умови. По-перше, країна, яка бере участь у міжнародному географічному поділі праці, повинна мати переваги перед інши-

ми країнами у виробництві відповідної продукції (наприклад, багаті природні ресурси). По-друге, мають бути країни, які будуть споживати цю продукцію, бо не мають можливості самостійно її виробляти. По-третє, витрати на доставку продукції до місця продажу мають бути вигідні країні-виробнику (мал. 19).

Знайдіть на політичній карті Європи названі в таблиці країни. Поясніть, чи залежить їх спеціалізація від природних умов і ресурсів.

Де зроблені речі, якими Ви користуєтеся у повсякденному житті? Чи всі вони зроблені в Україні?

Німеччина	Франція	Італія	Швеція	Португалія
Будівництво, автомобілі та запчастини, устаткування для захисту довкілля, туризм тощо	Фармацевтична та парфумерно-косметична продукція, військова техніка і машини, туризм тощо	Побутова електро-техніка, шклярні вироби, оливкова олія, мотоцикли, деревообробні верстати тощо	Метал, обладнання для виробництва паперу, кулькові та роликові підшипники, трансформатори тощо	Переробка деревини, риби та морепродуктів, виробництво кераміки, ізоляційних матеріалів тощо

Мал. 19. Спеціалізація окремих країн Євросоюзу

Процес створення світового господарства розпочався на мануфактурній стадії розвитку капіталізму (XVI–XVIII ст.). Завершився він на межі XIX–XX ст. унаслідок розвитку в країнах Європи великої машинної індустрії. Для її розвитку потрібно було багато сировини, а для населення, яке швидко зростало, — продовольства. Умовою формування світового господарства був бурхливий розвиток транспорту, розширення міжконтинентальних зв'язків, формування світового ринку. Виникнення колоніальної системи сприяло перетворенню економіки колоніальних країн і територій на аграрно-сировинні придатки капіталістичних держав.

Ступінь входження будь-якої країни до міжнародного географічного поділу праці залежить, насамперед, від рівня розвитку її продуктивних сил. Тому економічно розвинені країни посідають провідне місце в сучасному міжнародному географічному поділі праці, зокрема з випуску «облагороженої», дорогої продукції — машин, обладнання, товарів тривалого користування тощо. Це стосується і багатьох молодих держав Азії, Африки і Латинської Америки. Їхня роль у міжнародному поділі праці зростає здебільшого завдяки постачанню ресурсів високорозвинутим країнам. Сировинна спеціалізація окремих країн, що склалася в колоніальну епоху, зберігається й донині.

Продуктивні сили суспільства — це сукупність засобів виробництва і людей, які завдяки своїм знанням, виробничому досвіду і навичкам приводять у дію ці засоби виробництва.

Пригадайте з уроків історії, яку роль відігравали в економіці Російської та Австрійської імперій території сучасної України.

За сучасних умов економічна замкнутість країн не лише нерациональна, а й практично неможлива. Тенденція до все більшої взаємозалежності національних економік, до підвищення ролі зовнішніх чинників у економічному розвитку окремих країн стала загальною.

Таким чином, поняття світового господарства не можна зводити до простої суми національних економік. Його сутність визначається універсальним зв'язком між національними господарствами. Він забезпечує їхню реальну єдність на основі міжнародного поділу праці, науково-технічної і виробничої кооперації, міжнародної торгівлі, валютних і кредитних операцій, тобто міжнародними економічними відносинами.

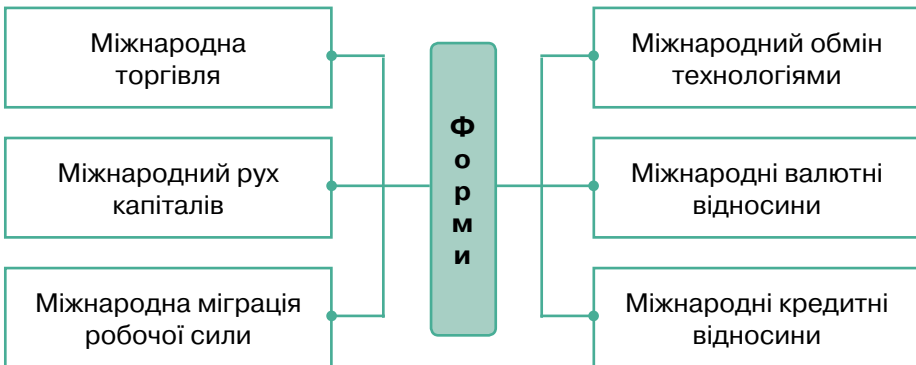
Сучасні тенденції розвитку світового господарства — це інтернаціоналізація виробництва, інформатизація, глобалізація, регіональна економічна інтеграція.

Для сучасного етапу розвитку світового господарства характерна інтернаціоналізація виробництва на основі всебічного розвитку міжнародних економічних відносин.

Глобалізація — процес перетворення певного явища на таке, що стосується усієї Землі, тобто планетарне.

Міжнародні економічні відносини — це система господарських відносин між різними країнами світу.

У системі міжнародних економічних відносин всі елементи тісно пов'язані, взаємно переплетені й впливають один на одного. Таким чином, міжнародні економічні відносини сприяють взаємодії національних економік, які входять у світове господарство, інтернаціоналізації і глобалізації виробництва й тим самим забезпечують його цілісність (мал. 20).

Мал. 20. Форми міжнародних економічних відносин

Міжнародні інтеграційні об'єднання. Інтеграційні (об'єднуючі) тенденції у світовому господарстві органічно поєднуються з регіональною економічною інтеграцією. Нині у світі існує багато регіональних економічних об'єднань. Найвідоміше з них — Європейський Союз (ЄС) (мал. 21).

Міжнародна інтеграція (економічна, політична, культурна) — об'єктивний процес зближення країн світу в усіх сферах людського життя на основі спільності загальнолюдських інтересів.

Мал. 21. Країни Євросоюзу

У Північній Америці створено зону вільної торгівлі у складі США, Канади і Мексики (НАФТА). У Південній Америці діє інтеграційне економічне об'єднання (МЕРКОСУР). Нині між ЄС і НАФТА є намагання створити зону вільної торгівлі. Росія створює зі своїх сателітів Євразійський Союз на протипагу ЄС.

Існує декілька регіональних установ ООН, які переймаються проблемами регіональної економічної інтеграції, наприклад, Економічна комісія для Африки (ЕКА), Економічна і соціальна комісія ООН для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО) тощо.

Все більшого значення в розвитку світового господарства набуває його інформатизація — збір, обробка і використання інформації з метою прийняття стратегічних рішень щодо раціональних напрямків розвитку все більш інтегрованої, глобальної економіки.

Основою розвитку світового господарства є міжнародний географічний поділ праці, тобто спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції і наданні певних послуг, якими країни обмінюються.

Національні господарства усіх країн світу, об'єднані міжнародним географічним поділом праці й різноманітними соціально-економічними зв'язками в єдиний господарський організм, утворюють світове господарство.

Інтернаціоналізація виробництва, інформатизація, глобалізація, регіональна економічна інтеграція — це сучасні тенденції розвитку світового господарства.

Міжнародні економічні відносини сприяють інтернаціоналізації і глобалізації виробництва, взаємодії національних економік, які входять у світове господарство і забезпечують його цілісність.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть ознаки понять «спеціалізація території (країни)», «міжнародний поділ праці», «світове господарство», «міжнародні економічні відносини», «глобалізація», «міжнародне інтеграційне об'єднання».
2. Назвіть основні тенденції розвитку світового господарства.
3. Поясніть, які переваги перед іншими країнами у виробництві оливкової олії мають Італія, Іспанія та Греція.
4. Користуючись політичною картою світу, назвіть країни, які не мають можливості самостійно виробляти та переробляти морепродукти. Поясніть, чому саме ці країни.

§ 7. ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ» ТА «СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ»

1. Наведіть відомі Вам приклади спеціалізації.
2. Чи є приклади спеціалізації у Вашому навчальному закладі?

Що таке міжнародний поділ праці. Відмінності чинників виробництва (економічних ресурсів), якими наділені різні країни світу, обумовили розвиток міжнародних економічних відносин. З одного боку, це призвело до міжнародного поділу праці, а з іншого — до переміщення та обміну цими чинниками між країнами.

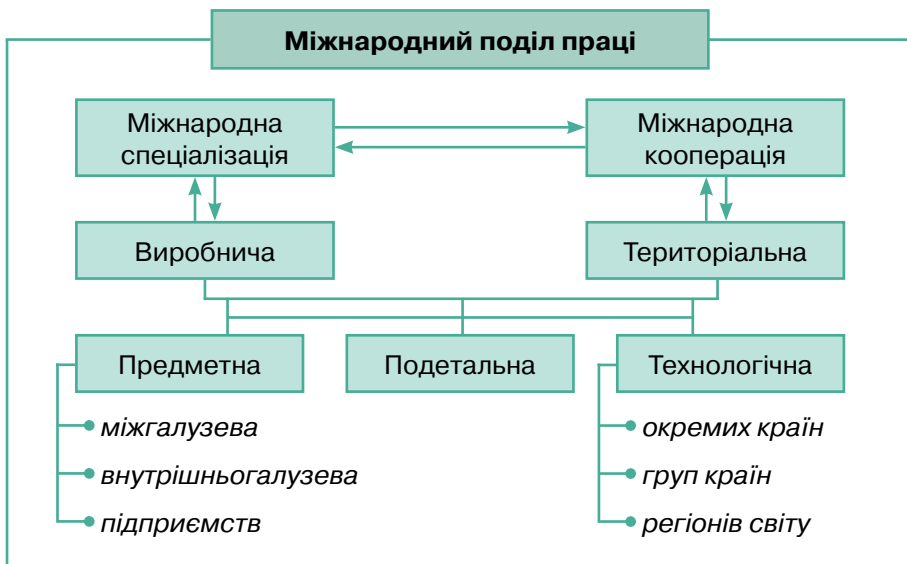
Міжнародний поділ праці, як вищий ступінь суспільного поділу праці, є основою міждержавних економічних відносин і зумовлює розвиток загальних економічних взаємозалежностей країн світу.

У період з кінця XVIII до першої половини XIX ст. міжнародний поділ праці базувався на відмінностях природно-кліматичних умов задіяних у господарстві окремих країн: клімату, ґрунтів, надр, водних і лісових ресурсів. Ця природна залежність спеціалізації виробництва в окремих країнах збереглась до цього часу.

Міжнародний поділ праці (МПП) — форма суспільного територіального поділу праці між країнами на основі спеціалізації їх виробництва на певних видах продукції, якими вони обмінюються.

Із розвитком промисловості у країнах світу посилилася спеціалізація, що ґрунтувалася на відмінностях країн за іншими факторами виробництва, до яких належать праця, підприємницькі здібності, капітал, знання, інформація. В економічних взаємовідносинах країн став домінувати принцип порівняльних переваг.

Сьогодні основними формами міжнародного поділу праці є міжнародні спеціалізація та кооперація (мал. 22).

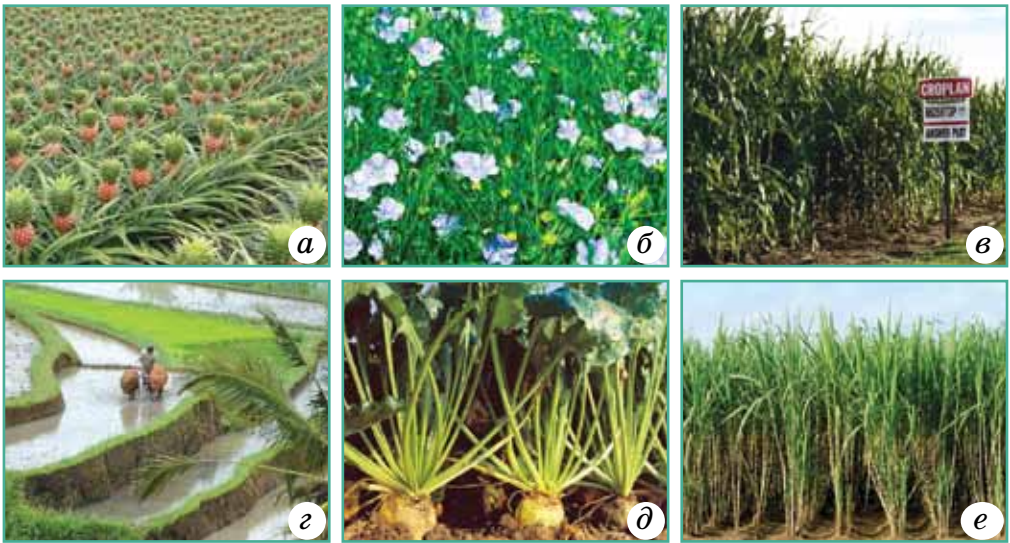

Мал. 22. Міжнародний поділ праці та його форми

МПП сприяє поглибленню і розширенню різноманітних господарських зв'язків між країнами.

Поняття «спеціалізація території». Ми вже зазначали, що на виробництві певного виду продукції спеціалізуються не лише промислові підприємства, а й окремі території світу, регіони, держави та їхні економічні райони. Спеціалізація території — зосередження на ній виробництва певних видів продукції. Зро-

зуміло, що випускати всю потрібну людям продукцію на певній території світу практично неможливо і нераціонально, адже умови для виробництва тієї чи іншої продукції на певній території дуже різняться. Скажімо, банани й ананаси вирощують на територіях із тропічним кліматом, а ялина чи сосна для деревообробної промисловості ростуть на півночі в зоні хвойних лісів. Для виробництва складних комп'ютерів потрібні кваліфіковані кадри, а для надання послуг із зимового відпочинку на лижах потрібні гори. Принадити туристів можуть і різноманітні старожитності. Однак не скрізь на нашій планеті все це є (мал. 23).

Мал. 23. а) Ананаси в Нігерії; б) льон у Білорусі;
в) кукурудза в США; г) рис в Індонезії; д) цукрові буряки в Україні;
е) цукрова тростина в Австралії

 Користуючись мал. 23, поясніть, чому різні країни спеціалізуються на вирощуванні різних сільськогосподарських культур.

У спеціалізації певної території на виробництві тих чи інших товарів або наданні послуг велику роль відіграє і національна ментальність (характер) тих чи інших народів. Так, німці мають природну схильність до організованої високопродуктивної праці з виробництва техніки. Японці добре копіюють кращі досягнення інших народів, але й самі

Спеціалізація – це зосередження виробництва однорідної продукції на окремих підприємствах.

не відстають від них у технічній творчості. Українці завжди були схильні до творчості в співі, об-

робки землі, створення космічної техніки. Саме геній української нації в особі її кращих представників Олександра Засядька, Миколи Кибальчича, Костянтина Ціолковського-Наливайка, Юрія Кондратюка, Сергія Корольова, Валентина Глушко та ін. вивів людство в Космос і відправив людей на Місяць.

Користуючись Інтернет-ресурсом «Українці в світі» (електронний режим доступу: ukrainians-world.org.ua), підготуйте інформацію про одного з названих учених.

Україна має давні традиції вирощування різноманітних сільськогосподарських культур та чудові природні умови для цього. Тому в міжнародному поділі праці вона спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Нині Україна входить до п'ятірки-десятки провідних країн світу за виробництвом соняшникової олії, меду, волоських горіхів, вершкового масла та інших сільськогосподарських продуктів і культур помірного поясу, виробляє космічну техніку, ракети і літаки, наприклад, найбільший у світі транспортний літак (мал. 24). Ми входимо до перших 10 країн світу за розвитком ІТ-технологій.

Мал. 24. Літак Ан-225 «Мрія»

Отже, кожна країна світу має переваги у виробництві певної продукції з об'єктивних, тобто не залежних від волі людини, причин, які визначаються географічними чинниками. Кліматичні чинники дозволяють певним країнам зосереджувати на своїй території вирощування певних сільськогосподарських культур, а інші країни такої можливості з об'єктивних причин позбавлені. Особливості геологічної будови дають одним країнам багаті й різноманітні корисні копалини, а інші їх не мають і вимушені купувати.

Відповідно до закону відносних (порівняльних) переваг (розроблений Девідом Рікардо у 1819 р.), якщо дві країни виготовляють один і той самий (подібний) продукт, то одна з них обов'язково матиме відносну перевагу в його виробництві, тому що одна з цих країн матиме вищу ефективність виробництва цього продукту, вищу продуктивність праці, нижчу собівар-

тість виробництва тощо. Якщо дві країни виробляють, скажімо, пшеницю й олію, то коли вони почнуть торгувати між собою, порівняльні переваги відразу дадуть про себе знати. І тоді може статися, що кожна з них буде спеціалізуватися вже не на двох, а, наприклад, на одному якомусь виді продукції. Може бути й так, що одна держава буде спеціалізуватися на обох виробництвах, а інша втратить її. Приміром, Україна має і абсолютні, і відносні переваги у виробництві соняшникової олії, яку вона постачає у 100 країн світу.

Різні країни світу наділені різними чинниками виробництва (економічними ресурсами), що призвело до міжнародного поділу праці, який є основою міждержавних економічних відносин і зумовлює розвиток загальних економічних взаємозалежностей країн світу.

У період з кінця XVIII до першої половини XIX ст. міжнародний поділ праці базувався на відмінностях природно-кліматичних умов задіяних у господарстві окремих країн: клімату, ґрунтів, надр, водних і лісових ресурсів. Із розвитком промисловості у країнах світу посилилася спеціалізація, що ґрунтувалася на відмінностях країн за іншими факторами виробництва, до яких належать праця, підприємницькі здібності, капітал, знання, інформація.

Основними формами міжнародного поділу праці є міжнародні спеціалізація та кооперація.

На виробництві певного виду продукції спеціалізуються не лише промислові підприємства, а й окремі регіони, держави, території світу. Спеціалізація території — це зосередження на ній виробництва певних видів продукції. Це виробництво залежить від умов чи ресурсів, які на тій чи іншій території дуже різняться.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «міжнародний поділ праці», «спеціалізація території».
2. Поясніть причини, які зумовили формування міжнародного поділу праці.
3. Як міжнародний поділ праці поглиблює і розширює господарські зв'язки між країнами?
4. Переваги у виробництві яких видів продукції має Україна?

§ 8. ТИПИ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ. ТИПІЗАЦІЯ КРАЇН СВІТУ ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, МІСЦЕ УКРАЇНИ В НІЙ

1. Пригадайте та знайдіть на карті країни, які є сусідами України.
2. Назвіть столиці цих країн.

Типи економічних систем. У наш час виділяють п'ять типів економічних систем: традиційну, командно-адміністративну, ринкову, перехідну і змішану. Кожна з них має власні, притаманні їй, риси (мал. 25).

Мал. 25. Риси основних типів економічних систем

Користуючись мал. 25, назвіть найбільш позитивні, на Вашу думку, риси кожного з типів економічних систем.

Ознаки традиційної економічної системи характерні для слаборозвинутих країн Африки й Азії. Її риси — панування ручної праці й відсталих технологій, визначальна роль природних ресурсів, низький рівень спеціалізації і продуктивності праці. Традиційні освячені віками форми господарювання панують в Афганістані, Сомалі, Чаді, Монголії, Центральноеафриканській Республіці тощо.

У колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах існувала командно-адміністративна система, для якої було характерно панування суворого централізму на базі існування державної власності, відсутність ініціативи, «зрівнялівка» у розподілі благ, орієнтація не на результат, а на думку оточення, монополізація в економіці, бюрократизація всіх сфер економічного життя, централізоване планування, використання позаекономічних, ідеологічних методів управління. Таке вкрай неефективне господарство існувало в умовах тотальної нестачі товарів і послуг усіх видів. Сьогодні ця система панує в КНДР, на Кубі, в М'янмі.

Ринкова економіка — соціально-економічна система, що базується на приватній власності, вільних товарно-грошових відносинах, конкуренції і свободі вибору як виробників, так і споживачів.

Ринкова система ґрунтується на особистій свободі будь-якої людини як узагалі, так і у виборі видів політичної й економічної діяльності, реалізації підприємницьких талантів і схильностей, справедливому ставленні держа-

ви до господарської діяльності людини, її бажані мати чесний прибуток і володіти власністю. Держава гарантує всім, хто займається підприємницькою діяльністю на її території, непорушність (святість) права на приватну власність. Закон — один для всіх, і тому держава, при її обмеженому втручанні в економіку, всебічно сприяє розвитку здорової конкуренції в його рамках.

Сама назва «перехідні економічні системи» говорить про те, що вони формуються після зміни основних напрямків економічного розвитку держави. Перехідні економічні системи притаманні багатьом постсоціалістичним і пострадянським країнам, які здійснюють важкий, сповнений протиріч і проблем перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки.

У змішаній економічній системі в економіці одночасно представлені елементи попередніх типів економічних систем. У цьому сенсі саме Україна є показовим її прикладом. Ми донині відчуваємо прояви командно-адміністративної системи: порядок збору податків, корупцію, бюрократизацію, монополізацію. На цьому тлі в країні формується приватна власність як один із головних елементів ринкової економіки. Мільйони людей забезпечують свої потреби в сільгосппродукції із присадибних ділянок, застосовуючи при цьому примітивні знаряддя і ручну працю як елементи традиційної економічної системи.

Типізація країн світу за ООН. На сьогоднішній день в ООН застосовують два різновиди класифікації. За першою класифікацією всі країни світу поділяють на три типи: 1) економічно високорозвинені країни; 2) країни, що розвиваються; 3) країни з перехідною економікою (від планової до ринкової). Фактично до третього типу належать колишні соціалістичні країни, які будують ринкову економіку. За другою класифікацією ООН виділяють дві великі групи країн: 1) економічно розвинені країни і 2) країни, що розвиваються. При такому розподілі в одну групу країн об'єднуються надзвичайно різні держави, які всередині кожного типу поділяються на дрібніші групи — підтипи.

Характеризуючи тип країн, за основу найчастіше беруть рівень їх соціально-економічного розвитку та місце у світовому господарстві. Частіше за все економігеографи за цими ознаками виділяють у світі чотири типи країн.

Економічно розвинуті країни, до яких належать США, Канада, Японія, країни Західної Європи, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканська Республіка (ПАР), Ізраїль. Відзначимо, що між цими країнами також існують значні відмінності в рівнях економічного розвитку та ролі в господарстві світу. Тому серед економічно розвинутих країн також виділяють декілька груп.

Знайдіть економічно розвинуті країни на політичній карті світу та вкажіть їх столиці.

Найбільш розвинуті країни «Великої сімки»: США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада, господарство яких створює майже половину промислової продукції світу. На них припадає близько 45% світового товарообігу. Доходи ВВП на душу населення в цих країнах складають від 29 847 \$ (Італія) до 55 904 \$ (США). Ви, мабуть, знаєте, що США є лідером у цій групі. Це найрозвинутіша країна світу, найбільший споживач ресурсів, товарів та послуг, головний експортер сучасної наукоємної продукції і науково-технічної інформації. Звичайно, що країни цієї групи мають значний вплив на перебіг світових економічних і політичних подій.

Знайдіть ці країни на політичній карті світу та вкажіть їх столиці.

Економічно високорозвинуті країни Західної Європи. Крім високого рівня економічного розвитку, ці країни займають по-

мітні позиції у світовій торгівлі та політиці. Це Австрія, Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія. Доходи ВВП на душу населення в цих країнах складають від 40 456 \$ (Бельгія) до 103 187 \$ (Люксембург).

Знайдіть ці країни на політичній карті світу та вкажіть їх столиці.

Країни переселенського типу: Австралія, Ізраїль, Нова Зеландія, ПАР. Доходи ВВП на душу населення в цих країнах складають від 5 784 \$ (ПАР) до 51 642 \$ (Австралія).

Вони мають спільні риси історичного та економічного розвитку. За рішенням Організації Об'єднаних Націй Ізраїль був створений у 1948 р. Колишню британську територію Палестини було поділено на суверенні арабські та єврейську країни. Решта названих країн були колоніями Великої Британії і зараз входять до складу Співдружності націй, яку вона очолює. Індустріалізація та капіталістичне виробництво у цих країнах були започатковані переселенцями, а не корінним населенням.

Окремо можна виділити постсоціалістичні країни перехідної економіки, які досягли найбільших успіхів на шляху економічних реформ у напрямку створення ринкової економіки та демократизації суспільства. Це Естонія, Латвія, Литва, Угорщина, Чехія, Польща, Словаччина та Словенія.

До країн централізовано керованої економіки належать В'єтнам, Куба, Китай та Корея. Народна-Демократична Республіка (КНДР). У Китаї при владі залишилася комуністична партія, але слід зазначити, що в країні на основі розширення ринкових відносин та приватного сектора відбувається швидкий підйом економіки. Швидкими темпами розвивається економіка В'єтнаму. Куба та КНДР до цього часу дотримуються планової системи ведення господарства, не допускаються введення приватної власності тощо. Тож у цілому ця група країн дуже різноманітна.

Країни, що розвиваються виділяють в окрему групу. Здебільшого, це колишні колонії, які, здобувши політичну незалежність, розвивають національні економіки. Вони різняться за рівнем економічного розвитку, розмірами території, запасами природних ресурсів, місцем у світовому господарстві. Тож серед них можна також виділити декілька груп.

Перша група — нові індустриальні країни, або «азіатські тигри» — Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, а також Арген-

тина, Бразилія, Мексика, Індія, Індонезія, Малайзія, Туреччина і Таїланд. Для цих країн характерні швидкі темпи розвитку господарства, в тому числі й завдяки результативному використанню іноземних інвестицій.

Друга група — країни-експортери нафти, які вирізняються досить високим рівнем соціально-економічного розвитку: Бруней, Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Саудівська Аравія, Лівія, Іран. Звичайно, що економічний розвиток цих країн залежить від експорту нафти і світових цін на неї.

Наступна група — малі острівні країни, високі прибутки яких пов'язані з розвитком у сфері банківського бізнесу і туризму: Антигуа і Барбуда, Багамські, Бермудські та Сейшельські острови, Барбадос, Бахрейн.

Близько 60 країн складають групу «країн середніх можливостей»: Ямайка, Гватемала, Панама, Філіппіни, Сирія, Туніс, Намібія тощо. Більшість із них для розвитку національної економіки постійно позичають гроші в економічно розвинутих країнах, збільшуючи зовнішню заборгованість.

Найменш розвинуті країни, з багатокладною економікою, низькою продуктивністю праці економічно активного населення, монокультурністю господарства і залежністю економіки від цін світового ринку на дешеві продукти експорту та дорогу продукцію промисловості, яка імпортується, складають останню групу країн у нашій типології. За класифікацією ООН до неї належать 47 країн: Ангола, Ефіопія, Сомалі, Танзанія, Чад, Мозамбік, Малаві, Камбоджа, Ємен, Афганістан тощо. Рівень ВВП на душу населення в цих країнах складає до 353 \$ (Малаві) (мал. 26).

Україна належить до постсоціалістичних країн перехідної економіки з доходом на душу населення 2109 \$ (133-я у списку зі 186 країн, між Узбекистаном та Республікою Конго, за даними Міжнародного валютного фонду).

Велика індустріальна двадцятка (офіційна назва англійською

Монокультурне господарство — це господарство, що спеціалізується на виробництві та експорті 1–2 видів сільськогосподарських культур або продукції гірничодобувної промисловості.

Мал. 26. Традиційне житло у Малаві

Group of Twenty Finance Ministers and Central Bank Governors), або Група двадцяти — G-20. Це певний формат міжнародних нарад міністрів фінансів і підрозділів центральних банків, що представляють 20 найбільш потужних економік сучасного світу: 19 найбільших національних економік (Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китайська Народна Республіка, Мексика, Німеччина, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Японія) і ЄС.

Знайдіть ці країни на політичній карті світу та вкажіть їх столиці.

Разом група G-20 — це 2/3 населення світу, яке створює 90% світового ВВП, на них припадає 80% світової торгівлі (мал. 27).

Мал. 27. Країни G-20

15–16 грудня 1999 року в Берліні було проведено конференцію, на якій за ініціативою міністрів фінансів країн «великої сімки» створено групу G-20 для ведення діалогу з ключових питань світової економічної і фінансової політики з країнами, що розвиваються.

Виділяють п'ять типів економічних систем, які мають власні риси: традиційну, командно-адміністративну, ринкову, перехідну і змішану.

Країни різняться за розмірами території, кількістю населення, фізико- та економіко-географічним положенням, рівнем розвитку, державним ладом і устроєм.

Характеризуючи тип країн, за основу найчастіше беруть рівень їх соціально-економічного розвитку та місце у світовому господарстві. За цими ознаками виділяють такі типи країн: економічно розвинуті країни (найбільш розвинуті країни «Великої сімки», економічно високорозвинуті країни Західної Європи, країни переселенського типу, пост-соціалістичні країни перехідної економіки), країни централізовано керованої економіки, країни, що розвиваються (нові індустріальні країни, або «азіатські тигри», країни-експортери нафти, малі острівні країни, країни середніх можливостей та найменш розвинуті країни).

19 найбільших національних економік і ЄС утворюють так звану Велику індустріальну двадцятку (G-20). Україна належить до постсоціалістичних країн перехідної економіки.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть зміст поняття «типи економічних систем».
2. Наведіть приклади країн світу з різним рівнем економічного розвитку, покажіть їх на політичній карті світу.
3. Знайдіть та покажіть на карті країни «Великої сімки» (G-7) та «Великої двадцятки» (G-20).
4. Назвіть найменш розвинені країни світу та покажіть їх на політичній карті.

§ 9. БАГАТОРІВНЕВІСТЬ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА, ПРОСТОРОВА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА КОНЦЕПЦІЮ «ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ»

1. Які приклади багаторівневості Вам відомі? Чи існують рівні, наприклад, у навчанні?
2. Як поділяють країни за рівнем їх розвитку?

Багаторівневості світового господарства. Сучасне світове господарство — це багаторівнева система національних економік, пов'язаних міжнародними економічними взаємовідносинами, що формувалася впродовж кількох століть. На найвищому рівні знаходяться економічно розвинуті країни з високим рівнем ринкових відносин (мал. 28). За ними розташувалися країни з середнім рівнем розвитку. Потім ідуть країни, що розвиваються.

Основою розвитку світового господарства був світовий ринок, який зародився в період великих географічних відкриттів (середина XV – XVII ст.). Його виділяють як перший етап розвитку світового господарства. Тоді, за умов відсутності правової основи регулювання міжнародних відносин, переважала зовнішня торгівля з нееквівалентним обміном і нерівноправністю відносин.

Мал. 28. Сучасний аеропорт у Сеулі, столиці Південної Кореї

Пригадайте, на що обмінювали в Америці золото і срібло перші іспанські та португальські мандрівники.

Другий етап розвитку світового господарства (друга половина XIX ст.) удосконалює форми зовнішньої торгівлі — об'єктами купівлі-продажу стають інтелектуальна власність, патенти, інформація тощо. Виникають такі нові форми зовнішньоекономічних зв'язків, як міжнародна міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво.

Із курсу географії 8-го класу пригадайте, куди спрямовані основні сучасні потоки міграції робочої сили. Чому вони існують і до чого призводять?

Третій етап розвитку світового господарства — етап економічної інтеграції (з середини XX ст.). Для нього характерне формування спільного економічного простору і міцних взаємозв'язків національних економік. Найбільшого поширення ці процеси набули в Західній Європі.

Входження у світове господарство як цілісну, багаторівневу структуру, в якій уже склалися певні стійкі взаємозв'язки, для економіки України є складним і тривалим процесом. Він передбачає перш за все динамічний розвиток економіки країни, чітку орієнтацію на ринкові методи господарювання.

Просторова структура світового господарства за концепцією «Центр – периферія». Визнання багаторівневості розвитку сучасного світового господарства змусило вчених висунути економічну концепцію «Центр — периферія». Центром світової економіки нині визнають близько 25 країн Західної Європи, Північної Америки і Японію. З цього «центру» світове господарство в наш час отримує могутні імпульси науково-технічного прогресу, звідси рухаються капітали, тут сформоване ядро світового ринку. Ці країни не є механічним поєднанням різних країн із різних частин світу, вони тісно пов'язані між собою виробничими, торговельними і фінансовими відносинами. Більшість із них пов'язані геополітично та історико-культурно. Раніше їх визначали терміном «європейська цивілізація», а тепер — «західний світ», хоча сюди входить і Японія (мал. 29). Цивілізаційний напрямок їх подальшого руху, в основному, окреслений як постіндустріальне інформаційне суспільство.

Відсунута на околицю світового господарства «периферія» складається з багатьох, переважно тропічних і екваторіаль-

них, держав різних частин нашої планети. У них переважає сировинний тип експорту та низькі технології виробництва. Ці країни є джерелом політичних і соціально-економічних проблем, конфліктів, біженців, нестабільності й невизначеності подальших напрямків соціально-економічного розвитку світу (мал. 30).

Мал. 29. Сучасна робототехніка в Японії

На карті світу знайдіть найменш розвинені країни Африки й Азії, які є джерелом соціально-економічних проблем, конфліктів, біженців.

Між «центром» і «периферією» знаходиться дуже неоднорідна «напівпериферія». Це індустриально розвинені країни умовного Заходу з ринковою моделлю розвитку, які досягли успіхів на шляху модернізації суспільства й економіки (наприклад, Іспанія); нові індустриальні країни і території світу (Південна Корея, Гонконг, Сінгапур і Тайвань); країни — експортери нафти, країни з перехідною економікою. Вони поставили собі за мету увійти до клубу найрозвинутіших країн світу. Але поки що перед ними стоїть багато завдань на шляху до своєї мети. В деяких із цих країн інтеграція у світову економіку набуває обертів, для інших — характерна невизначеність щодо подальших шляхів розвитку.

Сучасні тенденції розвитку світового господарства — інтернаціоналізація виробництва, інформатизація, глобалізація та регіональна економічна інтеграція. Процес інтернаціоналізації

Мал. 30. а) Школа в Бурунді (Африка); б) африканські біженці у Середземному морі

відбувається через подальший розвиток і поглиблення міжнародного поділу праці. Обмін товарами перетворився у стійкі міжнародні торговельні відносини, які переросли в інтернаціональне переміщення капіталу і створення нових виробництв. Ця тісна виробнича та науково-технічна кооперація призвела до того, що національні економіки «проникають» одна в одну, а транснаціональні корпорації набувають більшої ваги та економічної активності, розширюючись до глобальних масштабів.

Інтегруючись у світове господарство, країни прагнуть знайти і знаходять там свою комірку. Відбувається економічне зближення й об'єднання окремих країн у єдиний господарський комплекс. Це спостерігається на прикладі регіональної економічної інтеграції країн Євросоюзу.

Провідною тенденцією розвитку є поступовий перехід багатьох країн до економіки відкритого типу, ліквідація державної монополії зовнішньої торгівлі, використання різних форм спільного підприємництва, організація зон вільного підприємництва тощо.

Сучасне світове господарство — це багаторівнева система національних економік, пов'язаних міжнародними економічними взаємовідносинами, що формувалася впродовж кількох століть. На найвищому рівні знаходяться економічно розвинуті країни з високим рівнем ринкових відносин, потім ідуть країни з середнім рівнем розвитку, а за ними — країни, що розвиваються.

Сучасне світове господарство формувалося у три етапи. Багаторівневність його сучасного розвитку змусила вчених висунути економічну концепцію «Центр — периферія». «Центром» нині визнають близько 25 країн Західної Європи, Північної Америки і Японію.

Сучасними тенденціями розвитку світового господарства є інтернаціоналізація виробництва, інформатизація, глобалізація та регіональна економічна інтеграція.

Країни «периферії» — це переважно тропічні й екваторіальні держави різних частин планети з сировинним типом експорту, які є джерелом політичних і соціально-економічних проблем, конфліктів, біженців тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Як Ви зрозуміли поняття «багаторівневність світового господарства»? Назвіть його основні рівні, спробуйте навести приклади країн, що входять до їх складу.

2. Чому, на Вашу думку, вчені висунули концепцію «Центр — периферія»?
3. Користуючись малюнками параграфа, поясніть, чим відрізняються країни центру та периферії.
4. Поясніть, чому країни периферії є джерелом біженців та нестабільності.
5. Користуючись додатковими джерелами географічних знань, підготуйте інформацію на тему «Чому і як розвинені країни допомагають бідним країнам?».

§ 10. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ. ЗНАЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ

1. Назвіть чинники розміщення виробництва.
2. Наведіть приклади впливу чинників розміщення виробництва на його розвиток.

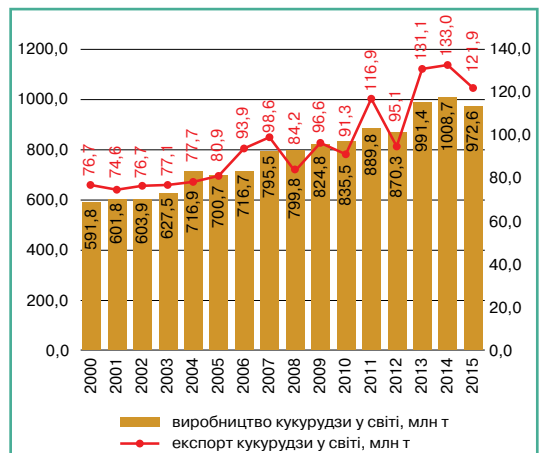
Глобалізація та регіональна економічна інтеграція. Існує велика кількість тлумачень, що ж таке глобалізація. Глобалізація посилює взаємозалежності країн світу, призводить до відмирання інституту політичних кордонів країн, перетворення світового господарства в єдиний всесвітній (глобальний) ринок. Світова статистика підтверджує це перетворення. За останні роки в декілька десятків разів зріс світовий експорт. За цей самий період прямі іноземні інвестиції зросли більш як у 20 разів (мал. 31).

Проаналізуйте дані діаграми на мал. 31. Зробіть відповідні висновки.

У цілому глобалізацію можна розглядати як сукупність взаємопов'язаних процесів, які

Глобалізація (від французького *global* — «всезагальний, такий, що охоплює усю земну кулю») — це складний, багатогранний процес, який охоплює усі сторони суспільного розвитку і втілюється у зростаючій взаємозалежності країн світу в результаті формування єдиного всесвітнього господарського простору.

Мал. 31. Виробництво та експорт кукурудзи у світі

нині характерні як для світового співтовариства в цілому, так і для його окремих галузевих і територіальних підрозділів. Серед них можна виділити все більше поширення транскордонних переміщень товарів, капіталів, послуг, інформації, технологій, людей тощо; все більшу орієнтацію фірм у виробництві товарів і наданні послуг на світовий, а не на національний ринок; зростаючу роль і значення транснаціональних компаній у світовому господарстві; виникнення все більшої кількості глобальних проблем людства, які неможливо вирішити без всеохоплюючої міждержавної співпраці країн світу.

Міжнародна економічна інтеграція має як переваги, так і недоліки. Країни, які беруть у ній участь, постійно балансують між цими двома полюсами, намагаючись мінімізувати недоліки і максимально скористатися з переваг. Це не завжди вдається. Прикладом є вихід Великої Британії з Європейського Союзу (ЄС) після багатьох років постійного поглиблення інтеграційних процесів у межах цього регіонального інтеграційного об'єднання.

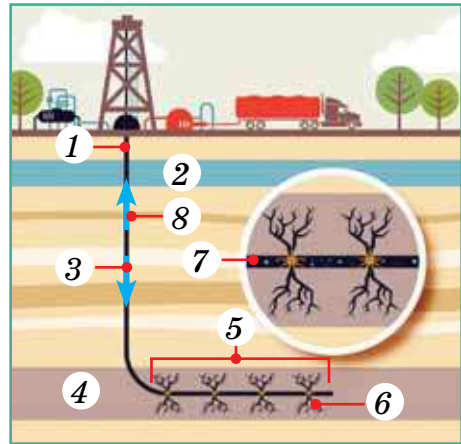
Використовуючи додаткові джерела географічних знань, знайдіть інформацію про переваги та недоліки глобалізації. Поділіться нею з однолітками.

Вплив глобалізації на дію чинників розміщення виробництва. Глобалізація і науково-технічна революція (НТР) неминуче впливають на дію чинників розміщення виробництва. Змінюється не лише його галузева структура, але й територіальна організація. У наш час провідними чинниками розміщення виробництва стало його територіальне тяжіння до центрів науки й освіти, а також кваліфікованої робочої сили. Водночас транснаціональні корпорації (ТНК) усе більше виносять свої підприємства, особливо екологічно небезпечні, з економічно високорозвинених країн у країни, що розвиваються. Їх сюди притягує дешева робоча сила, ліберальне екологічне законодавство та наявність значних обсягів сировини.

Взаємодія людини і природи в процесі господарської діяльності в наш час набуває величезних, глобальних масштабів. Усе те, що створювалося природою впродовж усього часу її існування, людство нині використовує дуже швидко — за століття, десятиліття, а тепер уже й за роки. Тому багато держав, зокрема США, консервують власні відкриті родовища корисних ко-

палин, особливо тих, що мають стратегічне значення, зберігаючи їх на «чорний день» і для майбутніх поколінь. Потрібні ж мінеральні ресурси завозять з інших країн.

Водночас у традиційну схему взаємодії суспільства і природи, яка склалася історично, тобто їх тотальну експлуатацію по всьому світу, все більше втручаються новітні технологічні досягнення. Наприклад, ринок енергоносіїв значною мірою був підірваний відкриттям новітніх способів видобутку газу зі сланцевих родовищ (мал. 32). Не встигло людство впоратися з різким збільшенням розвідки та видобутку сланцевого газу і нафти (мал. 33), перш за все у США, як

Мал. 32. Схема видобутку газу зі сланцевого родовища:

- 1 — свердловина; 2 — ґрунтові води; 3 — воду, пісок та хімічно активні речовини нагнітають у свердловину; 4 — сланці;
- 5 — гідрологічний розрив;
- 6 — тріщини; 7 — вода, пісок та хімічно активні речовини;
- 8 — газ виходить на поверхню

Мал. 33. Картоschema регіонів залягання сланцевих енергоносіїв у Європі

Мал. 34. Понад 50 тис. електромобілів зареєстровано у Франції у 2015 році

автомобілебудівники запропонували екологічно безпечні електромобілі (мал. 34), а потім автомобілі, які працюють на водні. Дуже схоже, що принципи і масштаби взаємодії суспільства з природою будуть диктувати все-таки не традиційні процеси збільшення видобутку практично всіх видів ресурсів, а новітні й навіть такі, які нині важко передбачити, напрямки розвитку науково-технічного прогресу.

Користуючись мал. 33 та політичною картою Європи, назвіть країни, які мають запаси сланцевих енергоносіїв.

Однак не треба забувати про те, що взаємодія людини і природи ілюструється лише впливом на неї господарської діяльності. Природа через глобальне потепління, зростання посушливості клімату, кількості й сили тайфунів, торнадо, землетрусів і вивержень вулканів усе сильніше впливає на економічний розвиток тих чи інших країн. Постійно зростають економічні затрати на гасіння лісових пожеж. Збитки від торнадо у США перевищують 30 млрд доларів на рік. Катастрофа на японській атомній електростанції «Фукусіма», яка відбулася внаслідок землетрусу, черговий раз нагадала людству, що воно ще не здатне управляти природними процесами, які відбуваються на нашій планеті.

Транснаціональні корпорації та їх вплив на функціонування міжнародної економіки. В наш час відбувається стрімке збільшення кількості ТНК і зростання їх значення у світовій економіці. Вони нині виробляють понад 50% промислової продукції світу. І ця цифра постійно зростає. Сьогодні ці корпорації фактично стають головним локомотивом інтеграції і глобалізації економіки. Саме вони розширюють і поглиблюють економічні зв'язки між підприємствами різних секторів економіки провідних країн світу. Їм належить і провідна роль у залученні до цього процесу країн, що розвиваються, в якій би частині світу вони не знаходилися. Ці корпорації перебувають на вістрі науково-технічного прогресу, інвестуючи величез-

ні кошти у власні дослідницькі центри і найпередовіші галузі господарства. Вони ж інтегрують і глобалізують торгівлю, банківську і страхову сфери. Нині найпотужніші ТНК стали не лише ядром світового господарства, але й значною мірою розробниками ідеології подальшого соціально-економічного розвитку людства (мал. 35, 36).

На політичній карті світу знайдіть країни, які мають найбільшу кількість ТНК. Зробіть висновок щодо їх розміщення у світі.

Значення знань з економічної географії для людства постійно зростає. Це пов'язано з тим, що наша планета нині надзвичайно швидко просторово-територіально освоюється. Якщо раніше люд-

№	Країна	Кількість компаній
1	США	128
2	Китай	106
3	Японія	53
4	Франція	32
5	Велика Британія	29
6	Німеччина	28

Мал. 35. Найбільша кількість ТНК у країнах світу (2015 р.)

Корпорація — об'єднання, спілка, що створюється для досягнення певних цілей. Із використанням слова «транснаціональна» розуміють об'єднання, що виходить за межі однієї держави, пов'язане з міжнародною або регіональною діяльністю, тобто ТНК — це об'єднання, спілка, діяльність якої не обмежена рамками однієї нації чи держави.

№	Назва компанії	Країна	Галузь	Дохід в дол. США, млрд
1	Walmart	США	Роздрібна торгівля	482,10
2	State Grid	Китай	Енергетика	329,60
3	China National Petroleum	Китай	Нафтова	299,30
4	Sinopec	Китай	Нафтова	294,30
5	Royal Dutch Shell	Нідерланди, Велика Британія	Нафтова	272,20
6	Exxon Mobil	США	Нафтова	246,20
7	Volkswagen	Німеччина	Автомобільна	236,60
8	Toyota Motor	Японія	Автомобільна	236,59
9	Apple	США	Технології	233,70
10	BP	Велика Британія	Нафтова	225,98

Мал. 36. Найбільші ТНК світу (за даними beta.fortune.com/global500)

ство жило і займалося господарською діяльністю переважно в комфортних для життя природних умовах, то тепер освоюються території зі все більш екстремальними умовами життя і господарської діяльності. Деякі держави розпочали масоване освоєння своїх раніше диких і недоторканих територій, наприклад, Бразилія, Аргентина, Перу, Канада, Китай тощо. Внаслідок цього зростає значення фізико-географічних і соціально-економічних знань про конкретну територію. Водночас зростає і значення знань про закономірності й принципи взаємодії суспільства і природи, особливості сучасної територіальної організації суспільства країн, які знаходяться у відмінних природних умовах, мають різні природні ресурси, ментальність населення, рівень його освіти і кваліфікації. І, нарешті, зростає інформаційно-просвітницьке значення знань з економічної географії. У сучасному світі практично будь-яка інформація містить економіко-географічну складову. Тому без цих знань сучасна людина просто не зможе правильно орієнтуватися в безмежному інформаційному просторі.

Глобалізація — це складний, багатогранний процес, який охоплює усі сторони суспільного розвитку, процес посилення взаємозалежності країн світу, поступового відмирання інституту політичних кордонів країн, перетворення світового господарства в єдиний всесвітній (глобальний) ринок.

Глобалізація впливає на дію чинників розміщення виробництва разом із науково-технічним прогресом. Змінюється галузева структура і територіальна організація світового господарства. Провідними чинниками розміщення виробництва стало його територіальне тяжіння до центрів науки й освіти та кваліфікованої робочої сили. Екологічно небезпечні виробництва переносяться з економічно високорозвинених країн у країни, що розвиваються, через наявність значних обсягів сировини, дешеву робочу силу та ліберальне екологічне законодавство.

Взаємодія людини і природи в процесі господарської діяльності набуває глобальних масштабів, тому зростає роль географічних знань.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення поняття «глобалізація».

2. Поясніть, як впливає глобалізація на темпи розвитку світового господарства та національних економік країн різних типів.
3. Чи змінюються під впливом глобалізації окремі чинники розміщення виробництва?
4. Як в умовах глобалізації змінюється екологічне навантаження на природу?
5. Оцініть вплив глобалізації на економічну діяльність населення (на прикладі свого регіону).
6. Поясніть, чому в умовах глобалізації зростає роль географічних знань.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

➔ Сьогодні у світі сформувалися національні моделі ринкової економіки:

Американська ліберальна ринкова модель вважається найефективнішою. Заснована на державній підтримці стабільної економічної рівноваги, підприємницької діяльності, стимулюванні розвитку науки, техніки і технологій, перспективних і ефективних виробництв. У цій моделі за рахунок пільг і допомог створюється прийнятний рівень життя для малозабезпечених громадян. Для неї характерний високий рівень продуктивності праці, важливість досягнення особистого успіху, збагачення найбільш активної частини населення.

Скандинавська колективістсько-універсалістська модель базується на приватній власності й має яскраве соціальне спрямування: підвищення рівня життя населення за рахунок використання результатів економічного зростання приватного капіталістичного підприємництва. Держава активно втручається в економіку, встановлює високі ставки оподаткування і розподіляє доходи на користь малозабезпечених громадян. Ця модель дозволила скандинавським країнам досягти найвищих показників у розподілі доходів на соціальні витрати, зближенні рівнів оплати праці, зниженні рівня бідності. Але існує необхідність удосконалення цієї моделі через лібералізацію економіки, приватизацію і посилення ролі ринку, перегляд стратегії розвитку, дерегулювання.

Саксонська модель соціального ринкового господарювання ґрунтується на наданні можливості стало розвиватися й успішно конкурувати між собою всім формам господарства. Держава приділяє особливу увагу розвитку дрібних і середніх високотехнологічних підприємств, фермерських господарств, створенню інфраструктури, яка б стимулювала конкуренцію.

Японська модель регульованого корпоративного капіталізму характеризується високим рівнем розвитку національної самосвідомості, переважанням інтересів нації над інтересами конкретної людини. Корпоративні принципи, ідеї і символи панують на всіх рівнях розвитку економіки. Держава визначає і створює сприятливі умови для господарської діяльності найперспективніших галузей економіки, не стимулює, але й не перешкоджає розвитку малого і середнього бізнесу. Суттєве наближення рівня життя японців до рівня найбільш розвинених країн Європи відбулося під впливом американської моделі господарювання через лібералізацію економіки.

Постсоціалістична модель, про яку економісти почали говорити в останні роки, характеризується збереженням великої частки державної власності, незначним внеском в економіку малого і середнього приватного бізнесу, тісним зв'язком політичної влади і власності, постійним перерозподілом прав власності без участі економічних чинників. Фінансовий капітал переважає над промисловим. Грошово-кредитна сфера розвивається в напрямку розвинених ринкових країн. Сільське господарство зберігає колишні застарілі форми організації виробництва. Характерні риси: високий рівень криміналізації економічного життя, корумпованість, неповага до закону і недовіра до будь-якої влади тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕСІДИ

1. Дайте визначення понять «національна економіка», «валовий внутрішній продукт», «індекс людського розвитку», «географічне середовище», «спеціалізація території», «міжнародний поділ праці», «світове господарство», «світовий ринок», «глобалізація».
2. Назвіть основні чинники виробництва. Спробуйте пояснити, чому в умовах глобалізації вони змінюються.
3. Схарактеризуйте форми суспільної організації виробництва (концентрація, дисперсія, комбінування, спеціалізація, кооперування, агломерування).
4. Назвіть основні галузі господарства, які належать до різних секторів національної економіки (первинний, вторинний, третинний). Скористайтесь під час відповіді малюнками підручника.

ПИСЬМОВІ ЗАВДАННЯ

1. Користуючись політичною картою світу, назвіть країни, які мають в основі розвитку економіки різні вказані вище (стор. 63–64) економічні моделі. Розробіть таблицю в зошиті, за допомогою якої можна найбільш повно класифікувати названі Вами країни.

2. За допомогою політичної карти світу та інших карт шкільного географічного атласу спробуйте скласти перелік країн «центру», «периферії», «напівпериферії». Обґрунтуйте принципи, за якими Ви зробили відбір країн. За умови виникнення проблем у виконанні завдання зверніться по допомогу до вчителя географії.

ВИКОРИСТОВУЄМО ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

1. За допомогою мережі Інтернет знайдіть матеріали на тему «Генеральний план розвитку» Вашого обласного центру, ознайомтеся з ним та обговоріть із батьками. Зробіть висновки щодо важливості створення та реалізації генеральних планів розвитку міст України для їх мешканців.
2. Запропонуйте власний міні-проект покращення (розвитку) території свого проживання (шкільного подвір'я, вулиці, мікрорайону, села, міста).

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ (У ГРУПІ АБО В ПАРІ)

1. Пригадайте зі шкільного курсу історії, яку сировину постачали у європейські країни-метрополії колоніальні території Америки та Африки.
2. Користуючись додатковими джерелами географічних знань, підготуйте інформацію про другий етап розвитку світового господарства, а саме про інтелектуальну власність як об'єкт купівлі-продажу та перші в світі патенти.

ПРОВОДИМО НАУКОВИЙ ТВОРЧИЙ ПОШУК

Практична робота 1

Тема: Аналіз секторальної моделі економіки.

Завдання:

1. Користуючись *мал. 11 (стор. 26)*, схарактеризуйте відсоткову зайнятість населення в різних сферах господарювання в доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну епохи розвитку.
2. Користуючись *мал. 12 (стор. 28)*, назвіть приклади спеціалізації, які характерні для первинного, вторинного та третинного секторів економіки.
3. Часто з третинного сектора економіки виділяють четвертинний сектор — інформаційні технології, освіта, наукові дослідження, глобальний маркетинг, банківські, фінансові та інші послуги, пов'язані не з виробництвом, а з його плануванням і організацією. Проведіть опитування серед своїх однокласників за чотирма запитаннями та заповніть таблицю в зошиті (вказіть кількість учнів, які дадуть позитивні та негативні відповіді на ці запитання):

Первинний сектор		Вторинний сектор		Третинний сектор		Четвертинний сектор	
Чи хотіли б Ви у подальшому житті пов'язати власну професійну діяльність із:							
сільськогосподарським виробництвом?		діяльністю великого промислового підприємства (металургійного, машинобудівного або хімічного заводу)?		роботою в сфері послуг готельно-ресторанного бізнесу?		науковими дослідженнями або роботою в освітній установі (школі, університеті)?	
Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні

4. Підведіть підсумки опитування та зробіть відповідні висновки.

Практична робота 2

Тема: Позначення на контурній карті країн «Великої двадцятки» (G-20) і визначення їх місця в сучасній типізації країн за рівнем економічного розвитку.

Завдання:

1. Позначте на контурній карті світу країни «Великої двадцятки» (G-20) (Австралія, Аргентина, Бразилія, Велика Британія, Індія, Індонезія, Італія, Канада, Китай, Корея, Мексика, Німеччина, ПАР, Росія, Саудівська Аравія, США, Туреччина, Франція, Японія і ЄС). Підпишіть їх столиці.
2. Визначте їх місце в сучасній типізації країн за рівнем економічного розвитку. Заповніть відповідну таблицю в робочому зошиті. Зробіть висновки, чи всі країни G-20 мають однаково високий рівень розвитку.

Розділ II

Секторальна структура світового господарства та господарства України: первинний сектор

У другому розділі підручника подано характеристику первинного сектора світового господарства та господарства України.

Первинний сектор складається із сільського та лісового господарства, а також видобувної промисловості. Отже, це ті галузі, що експлуатують ресурси, створені самою природою: землю, рослинний і тваринний світ, надра планети з їх корисними копалинами, які під час видобутку не змінюють своїх властивостей.

Зрозуміло, що розміщення цих галузей безпосередньо залежить від природних умов, наявності або відсутності цих ресурсів. Під час вивчення самих галузей слід пам'ятати, що багато видів ресурсів є обмеженими та не відновлюваними, а також те, що сучасна видобувна промисловість дуже трудомістка і потребує дорогавартісного обладнання.

Отже, знайомимося з первинним сектором господарства.

ПРАЦЮЮЧИ НАД ДРУГИМ РОЗДІЛОМ, ВИ:

- ➔ *дизнаєтеся* про види діяльності в сільському господарстві; основні лісові пояси світу; країни — найбільші експортери та імпортери мінеральної сировини;
- ➔ *навчитеся* знаходити на карті світу зони вирощування основних сільськогосподарських культур; райони розвитку лісового господарства; басейни видобутку корисних копалин у світі та в Україні;
- ➔ *познайомитеся* з поняттями «міжнародна аграрна спеціалізація», «лісозабезпеченість» тощо;
- ➔ *оціните* вплив природних і суспільних чинників на рівень розвитку та спеціалізацію сільського господарства в Україні та світі;
- ➔ *зрозумієте* закономірності поширення родовищ і басейнів корисних копалин у світі;
- ➔ *оціните* місце України на світових ринках сільськогосподарської продукції, нафти, природного газу, вугілля, руд чорних і кольорових металів тощо.

Тема 1. Сільське господарство.

Лісове господарство

§ 11. СКЛАДОВІ ТА ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

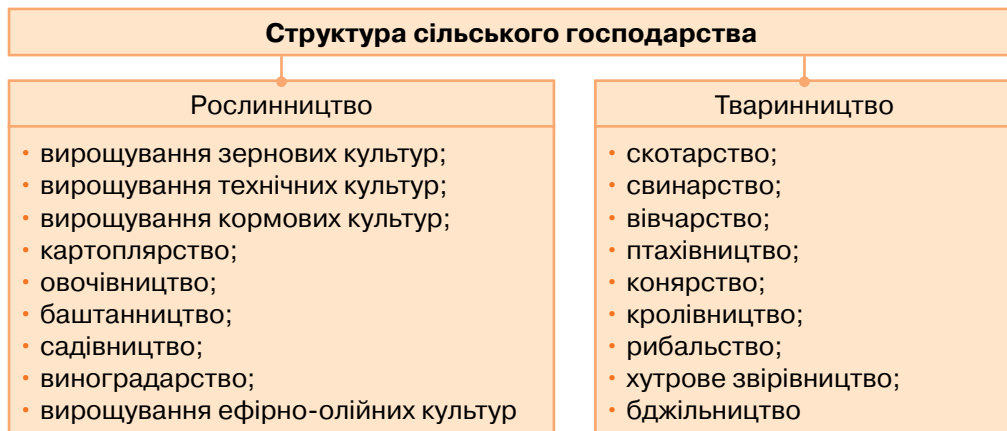

1. Оцініть природні умови та ресурси України як підґрунтя для розвитку сільського господарства.
2. Пригадайте регіони світу, які мають аридний клімат. Чи сприяє такий клімат розвитку сільського господарства?

Складові сільського господарства. Сільське господарство —

Сільське господарство — галузь матеріального виробництва, що займається вирощуванням культурних рослин та розведенням домашніх тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

одна з основних складових матеріального виробництва, головні галузі якої — рослинництво і тваринництво, що, у свою чергу, диференціюються за групами культур та видами тварин (мал. 37).

Мал. 37. Структура сільського господарства України

Користуючись мал. 37, назвіть складові рослинництва і тваринництва, вкажіть конкретну продукцію, яку дає кожна складова галузь рослинництва і тваринництва. Поясніть, як використовують цю продукцію.

Значення сільського господарства у сучасному світі. Основним ресурсом виживання людства у XXI ст. стануть не енергоносії чи комп'ютерні технології, а продукти харчування. Це пов'язано з тим, що кількість населення на нашій планеті невпинно зростає, а площі якісних продуктивних сільськогосподарських земель постійно зменшуються.

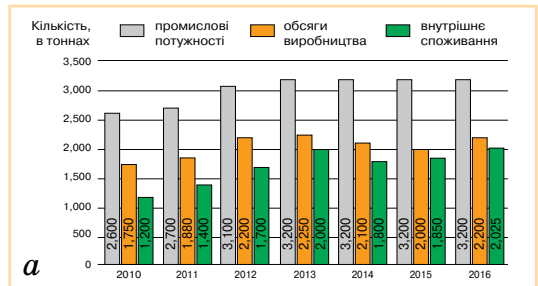
Можна відкласти покупку нового комп'ютера чи почекати з купівлею нового пальта, але не можна це зробити з продуктами харчування. Проблема забезпечення населення планети продовольством закономірно загострюватиметься у XXI ст. Україна, яка входить до числа провідних виробників практично всіх основних видів сільськогосподарської продукції, має значні переваги у їх виробництві.

Які сільськогосподарські рослини вирощують у Вашому регіоні?

Сільське господарство дає не лише продукти харчування чи сировину для їх виробництва. Воно служить також потужною базою для розвитку багатьох галузей промисловості — легкої, харчової, енергетичної тощо (мал. 38, 39). Харчові продукти є неодмінною складовою відпочинку, лікування і туризму, одним із головних чинників обороноздатності країни, забезпечуючи армію продуктами харчування.

Мал. 38. а) Вирощування ріпаку для виробництва біопалива; б) виробництво пелет для твердопаливних котлів

Мал. 39. а) Обсяги виробництва пелет у Німеччині; б) сировина для виробництва пелет

Користуючись мал. 39, поясніть, чому в Німеччині збільшується виробництво паливних деревних гранул (пелет). Чи можливе таке виробництво в Україні?

Аграрні відносини в сучасному світі. Сільське господарство надзвичайно багаторівневе. В різних країнах рівень його розвитку і напрямки спеціалізації значно різняться.

Аграрні відносини — особливий вид економічних відносин між державою, господарствами, членами суспільства з приводу володіння та використання землі, виробництва, розподілу, обміну, споживання сільськогосподарської продукції.

У розвинених країнах панує високотоварне агропромислове виробництво з ефективним агропромисловим комплексом (АПК) або агробізнесом. Це означає, що сільське господарство тісно інтегроване з галузями промисловості, які переробляють його продукцію.

Фермери виробляють продукцію в кількості, яка значно перевищує їх потреби. До самих садиб американських (німецьких, французьких) фермерів, які вирощують пшеницю, підходять її поля. Біля них немає ні яблунь, ні груш, ні кущів порічок. Чому? За виручені від продажу пшениці гроші фермер купить будь-який інший, потрібний йому, товар. Такий спосіб сільськогосподарського виробництва називається високотоварним.

а

б

Мал. 40. Збір урожаю в Бангладеші (а) та у Франції (б)

У країнах, що розвиваються, аграрні відносини інші. Тут переважає дрібнотоварне (монокультурне) сільське господарство. Фермери часто-густо працюють лише на задоволення власних потреб і лише частину продукції реалізують на ринку. Нерідко використовується ручна праця і домашні тварини. Мільйони селян вручну саджають і збирають, наприклад, рис чи чай (мал. 40).

У багатьох тропічних країнах переважає плантаційне сільське господарство. Великі сільськогосподарські плантаційні підприємства спеціалізуються на масовому вирощуванні якоїсь однієї культури: бананів, ананасів,

кави, какао тощо (мал. 41). Практично вся вирощена тут продукція потрапляє на світовий ринок, і на український у тому числі (мал. 42).

Природні чинники та їх роль у розвитку й розміщенні аграрного виробництва. На відміну від інших сфер виробництва, сільське господарство, використовуючи земельні й агрокліматичні ресурси, ведеться на значних площах і є територіально розосередженим. До агрокліматичних ресурсів належать: тривалість світлового дня, кількість опадів і годин сонячного світла, сума активних температур, тривалість вегетаційного періоду, родючість ґрунтів.

Ареали розповсюдження сільськогосподарських культур залежать від наявності чи відсутності на території певних агрокліматичних ресурсів. Чим вибагливіша культура, тим вузьчий ареал її розповсюдження. Наприклад, кави, чай, цитрусові вирощуються лише у південних регіонах, а пшениця та картопля розповсюджені більш широко.

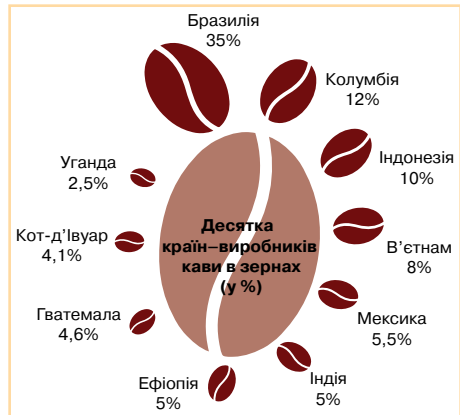
Кормова база є основним природним чинником розвитку тваринництва та розміщення тваринницьких комплексів. Розміри, склад і тривалість використання пасовищ мають велике значення.

Для отримання гарних урожаїв слід постійно дбати про стан земель: вчасно вносити органічні та мінеральні добрива, нівелювати кислотність, використовувати інтенсивні технології.

Землезабезпеченість. Існує залежність між землезабезпеченістю і середнім розміром фермерського господарства. Чим нижча землезабезпеченість, тим менший розмір фермерського господарства, але вищі інтенсивність та ефективність викорис-

Мал. 41. Тютюнова плантація на Кубі

Мал. 42. Країни-лідери світового виробництва кави

Агрокліматичні ресурси — це вид кліматичних ресурсів, які впливають на вирощування сільськогосподарських культур та їхню природну продуктивність (світло, тепло, вологозабезпеченість певної території).

тання ріллі. Наприклад, у країнах ЄС, де земельні ресурси обмежені, вартісний вихід продукції з гектара ріллі більший ніж в Україні. У Японії, при гострому дефіциті ріллі (0,04 га на одного

Землезабезпеченість — це показник, який визначається площею ріллі або сільськогосподарських угідь на одного працівника

мешканця), вартісна продуктивність гектара землі у 5,6 раз більша порівняно з ЄС.

Основною тенденцією світових земельних трансформацій залишається укрупнення фермерських господарств. Наприклад,

у США є великі ферми і фермерські об'єднання, середній розмір яких – 400 га (в Канаді — 500 га). В країнах ЄС більш раціональним виявився тип фермерських господарств зернового напрямку з площею 100 га.

Середній розмір сільськогосподарських угідь фермерського господарства в Україні за світовими нормами землезабезпеченості повинен досягти 100 га. Практично цей рівень не може бути забезпеченим, оскільки законодавча норма володіння ріллею обмежується в 50 га.

Сільське господарство — основна складова матеріально-виробництва, що займається вирощуванням культурних рослин і розведенням домашніх тварин для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості — сировиною.

Аграрні відносини — це особливий вид економічних відносин між державою, господарствами, членами суспільства з приводу володіння та використання землі, виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції.

У розвинених країнах високотоварне агропромислове виробництво інтегроване з галузями переробної промисловості й ефективним агробізнесом. У країнах, що розвиваються, переважає дрібнотоварне (монокультурне, плантаційне) сільське господарство.

Україна має значні переваги в сільськогосподарському виробництві та є одним із провідних виробників практично всіх основних видів сільськогосподарської продукції.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні галузі сільського господарства.
2. Оцініть роль і значення сільського господарства в сучасному світі.
3. Поясніть, як сільське господарство пов'язане з легкою промисловістю та електроенергетикою.

- Чи існують країни з аграрною міжнародною спеціалізацією? Чому?
- Схарактеризуйте природні чинники, які впливають на розвиток та розміщення галузей сільського господарства.
- Поясніть, чим відрізняється високотоварне агропромислове виробництво від дрібнотоварного та плантаційного.

§ 12. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО СВІТУ

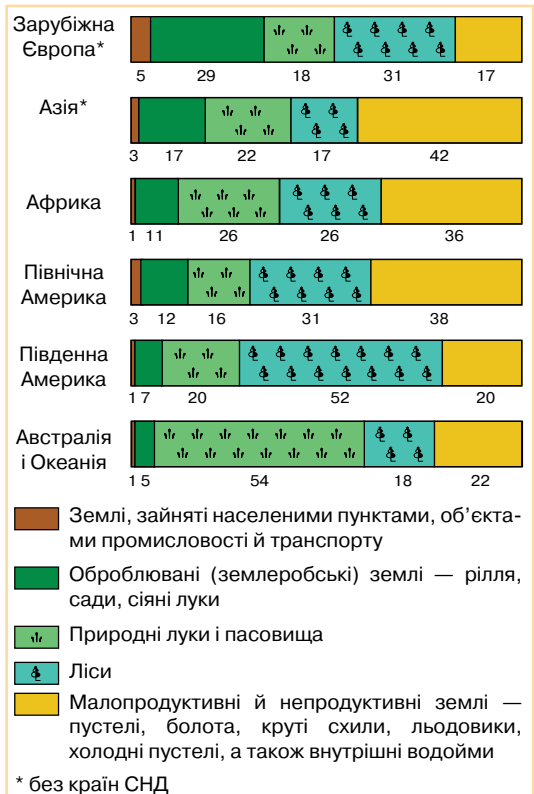
Дослідіть походження продуктів харчування, які продаються на полицях Ваших магазинів. Із яких країн світу вони потрапили в Україну?

Географія основних зернових і технічних культур та виробництва продукції тваринництва. Землеробство дає світу близько 1,5 тис. видів сільськогосподарських культур. Серед них — зернові (пшениця, рис, кукурудза), технічні (олійні, цукроносні, волокнисті), коренеплоди (картопля, маніок), овочеві, баштанні та садові культури, а також тонізуючі (чай, кава, какао тощо). Найважливіша галузь землеробства — зернове господарство, на яке припадає близько половини всіх оброблюваних земель (мал. 43).

За даними шкільного географічного атласу назвіть країни світу, які мають найбільшу площу ріллі.

Найбільші посівні площі зайняті під трьома головними зерновими культурами: пшеницею (230 млн га), рисом (140 млн га) і кукурудзою (180 млн га). Основні виробники пшениці (у 2015 р.): Китай, Індія, Росія, США, Канада. Країни Євросоюзу, лідером серед яких є Франція, взяті разом, випереджають найбільшого виробника пшениці — Китай. Україна на 7-му місці серед країн-лідерів із вирощування та експорту пшениці.

Мал. 43. Структура земельного фонду за регіонами світу, в %

Рис вирощують переважно в Азії і Латинській Америці. Лідерами є Китай, Індія, Індонезія, Бангладеш, В'єтнам, Таїланд, Філіппіни, Бразилія. Великі виробники кукурудзи у світі — США, Китай, Бразилія, Євросоюз, Україна, Аргентина, Індія.

У харчовому раціоні деяких країн Азії (Індія, Індонезія, Пакистан) здавна відіграють велику роль зернобобові рослини (соя, квасоля, горох, чечевиця). Найбільшими їх виробниками та експортерами є США, Бразилія, Аргентина, Китай та Індія.

До технічних культур належать волокнисті (бавовник, льон, джут, сизаль), цукроносні (цукрові тростина і буряк), олійні (соняшник, олива, арахіс, коноплі), крохмаленоси (картопля, маніок, ямс, рис, батат, кукурудза), каучуконоси (гевея), тонізуючі (чай, кава, шоколадне дерево), лікарські рослини.

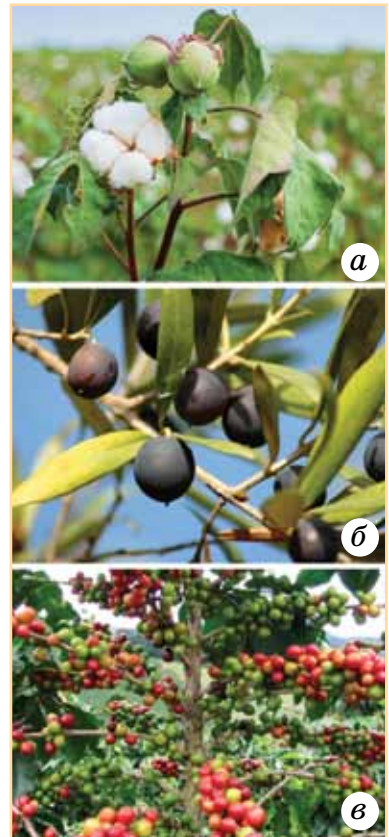
Користуючись національним агропорталом «Латифундист» (електронний режим доступу: latifundist.com/rating), дізнайтеся, хто в цьому році є лідером із виробництва технічних культур.

За картами шкільного географічного атласу перевірте, чи збігаються отримані Вами дані. Запишіть у таблицю в зошиті найбільших виробників технічних культур (по три на кожну культуру).

Головна волокниста культура — бавовник (мал. 44). Найбільше його виробляють і експортують Китай, США, Індія, Пакистан і Узбекистан. Льондовгунець вирощують лише в Європі (Білорусь, Україна, Польща тощо). Твердоволокнисті культури (джут, кенаф, сизаль, абаку) вирощують переважно на півдні й південному сході Азії.

Більше половини цукру в світі виробляють із цукрової тростини, яку

Мал. 44. Технічні та тонізуючі культури:
а) бавовник; б) олива;
в) кава

вироснуть у США, Індії, Бразилії, Мексиці, Австралії, на Кубі тощо. Головні експортери тростинного цукру-сирцю — Куба, Бразилія, Мексика, Ямайка, імпортери — країни Європи, Японія, Канада. Цукровий буряк вирощують головним чином у країнах Європи і Північної Америки. Головні виробники цукру з цукрового буряка — Франція, Україна, Німеччина.

Олію виробляють із різних культур, які вирощують у різних районах світу. Лідером із вирощування сої і виробництва соєвої олії, в основному на експорт, є США (до 80% світового виробництва), Бразилія, Аргентина та Китай. Найбільшим виробником і експортером соняшникової олії (понад 55% світового експорту) є Україна. Оливкову олію виробляють переважно в країнах Середземномор'я (Іспанія, Італія, Греція, Туніс тощо). Ці ж країни є головними її експортерами та споживачами.

Серед сільськогосподарських культур, які містять крохмаль, головною є картопля. Її валовий збір у світі вже перевищив 280 млн т. Основними виробниками є Польща, Україна, Білорусь, США, Франція, Канада та ін.

Головні райони вирощування каучуконосів — Південно-Східна Азія (Шрі-Ланка, Малайзія, Індонезія), африканська Ліберія.

За картами шкільного географічного атласу знайдіть країни-лідери з виробництва технічних культур.

Світове виробництво кави складає близько 6 млн т, чаю і какао — по 2,5 млн т. Головні виробники й експортери кави — Бразилія, Колумбія, Мексика, Ефіопія тощо. Найбільше чаю виробляють і експортують Індія, Шрі-Ланка, Китай. Какао-боби, плоди шоколадного дерева, продукують переважно африканські країни — Гана, Нігерія, Кот-д'Івуар, а також Бразилія й Екватор.

Поясніть, що таке «неврожайний рік». Які природні умови провокують це явище? Як воно впливає на виробників сільськогосподарської продукції?

Географія виробництва продукції тваринництва. До складу тваринництва входять: скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, верблюдівництво, конярство, оленярство та ін.

У структурі світового виробництва м'яса свинина посідає сьогодні перше місце — 39%, на другому місці м'ясо птиці (куряче,

гусяче, страусяче, індиче, качине тощо) — 29%, яловичина — 25%, баранина — 5%, інші — 2% (кенгуру, конина тощо).

Найбільший виробник та експортер молока і продуктів із нього — країни Євросоюзу та Нова Зеландія. Основними експортерами м'яса великої рогатої худоби є Аргентина, ФРН, Франція, імпортерами — США, Велика Британія, Японія. Індія, де корова вважається священною твариною, постачає у 65 країн світу м'ясо буйволів, яке теж вважають яловичиною. На неї припадає 20% світового експорту яловичини. Оброблена у відповідності до халяльних стандартів та ісламських законів індійська яловичина користується великим попитом у мусульманських країнах Азії та Африки.

Користуючись додатковими джерелами знань, знайдіть інформацію про те, що таке халяльна та кошерна їжа.

Свинарство розвинуте в густонаселених регіонах світу, в районах вирощування зерна і картоплі. Більше половини поголів'я свиней припадає на Азію. У Китаї вигодовують майже половину всіх свиней планети. За ним ідуть країни Європи (ФРН, Франція, Польща, Данія, Велика Британія), США та Бразилія. Окрім м'яса та сала, галузь дає сировину для фармацевтики (жовч), легкої промисловості (шкіра, щетина) тощо.

Вівчарство, основними видами продукції якого є м'ясо і вовна, поширене майже повсюдно. Найбільші виробники та експортери — Австралія, Нова Зеландія, ПАР, Аргентина. Імпортери — США, Бельгія, Нідерланди, ФРН тощо.

Найбільшими виробниками продукції птахівництва — м'яса і яєць — є США, Китай, Франція, Україна, Японія, Канада та ін. Основні експортери бройлерів — США, Нідерланди, Бельгія, Франція, а яєць — США, Бельгія, Нідерланди.

Зональність світового сільського господарства, на відміну від промисловості, залежить від природних умов. Зокрема, певні зони його спеціалізації виділяються в рослинництві. Вони відповідають природним зонам, що розташовані на нашій планеті переважно в широтному напрямку.

У північних приполярних районах зі складним кліматом для вирощування сільськогосподарських культур панує оленярство, рибалство, полювання. Південніше, на бідних ґрунтах в умовах короткого літа, розвивається молочно-м'ясне скотарство, свинарство, місцями вівчарство. Тут вирощують льон, картоплю,

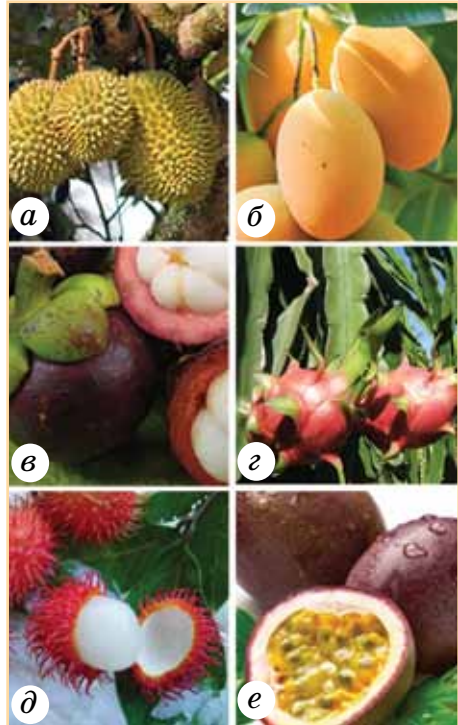
жито. Далі на південь, у лісостепу на достатньо зволжених родючих ґрунтах, склалися найкращі умови для вирощування основних сільськогосподарських культур помірного поясу. В багатьох країнах цієї зони вирощують зернові, цукровий буряк, соняшник та овочеві культури, розвинуте м'ясо-молочне скотарство і свинарство. Південніше, у степах на родючих недостатньо зволжених ґрунтах, сформувалася зона зернових і олійних культур із розвинутим овочівництвом, баштанництвом, виноградарством і м'ясо-молочним скотарством.

Знайдіть на карті світу країни, які розташовані у помірному і тропічному кліматичних поясах. Поясніть як буде залежати спеціалізація їхнього сільського господарства від клімату.

Субтропіки, особливо Середземномор'я, славляться вирощуванням винограду, оливки, плодів культур субтропічного поясу, а також вівчарством. У тропічних районах пустель і напівпустель панує пасовищне тваринництво з окремими територіями оаз, де розвинуте землеробство. У місцях, де випадає багато опадів, вирощують рис і різноманітні тропічні сільськогосподарські культури в поєднанні з пшеницею, ячменем, просом, бобовими, кукурудзою й арахісом. У багатьох місцях тропічного, субекваторіального й екваторіального клімату, особливо на узбережжях океанів, вирощують технічні, продовольчі культури переважно експортного призначення, особливо тропічні фрукти (мал. 45).

У гірських районах переважає пасовищне тваринництво, розводять овець, кіз, лам. Навколо великих міст і промислових районів виникли приміські зони господарства, які спеціалізуються на

Мал. 45. Тропічні фрукти:
а) дуріан; б) манго; в) мангостін;
г) драгон; д) рамбутан;
е) маракуя

вирощуванні овочів і фруктів, виробництві молока, м'яса, яєць. Спеціалізація приміських зон мало залежить від природної зони, в якій вони розміщені. Вона визначається потребами населення міст у плодоовочевій і тваринницькій продукції.

Основні сільськогосподарські культури світу — зернові (пшениця, рис, кукурудза), технічні (олійні, цукристі, волокнисті), коренеплоди (картопля, маніок), овочеві, баштанні та садові культури, тонізуючі (чай, кава, какао). Найважливіша галузь землеробства — зернове господарство, на яке припадає близько половини всіх оброблюваних земель.

До складу тваринництва входять: скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, верблюдівництво, конярство тощо, які крім м'яса, яєць та сала дають сировину для фармацевтики (жовч), легкої та харчової промисловості.

Світове сільське господарство залежить від природних умов. Зони його спеціалізації особливо помітні в рослинництві. Вони відповідають природним зонам, розташованим на планеті переважно в широтному напрямку.

У гірських районах переважає пасовищне тваринництво, навколо великих міст і промислових районів виникли приміські зони господарства, спеціалізація яких залежить від потреб населення.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні зернові та технічні культури світу. Поясніть, чому вони мають різну географію вирощування.
2. Як впливають суспільні чинники на рівень розвитку та спеціалізацію сільського господарства в окремих регіонах світу?
3. Знайдіть на карті світу в шкільному атласі райони вирощування пшениці, кукурудзи, рису, бавовнику, льону-довгунця, соняшника, сої, маслин, олійної пальми, цукрової тростини, цукрового буряка, картоплі, чаю, кави, какао-бобів.
4. Поясніть, від чого залежить поширення у світі свинарства, птахівництва, формування спеціалізованих районів скотарства, вівчарства.
5. Обґрунтуйте, чому, на відміну від промисловості, існує зональність світового сільського господарства, яка залежить від природних умов.
6. Схарактеризуйте роль природних чинників у розвитку аграрного виробництва.

§ 13. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ. РОСЛИННИЦТВО

Пригадайте природні зони, в межах яких розташована територія України. Території яких природних зон найбільше розорані і чому?

Сільськогосподарські угіддя України. Сільськогосподарські угіддя розрізняються за природними особливостями та призначенням: рілля, багаторічні насадження (сади, виноградники), перелоги (необроблювані землі, які «відпочивають»), сіножаті й пасовища (луки, які використовуються для отримання сіна і випасу свійських тварин).

Нині сільськогосподарські угіддя України складають 42 млн га, або близько 70% загального земельного фонду країни. Найпродуктивніша частина сільськогосподарських угідь — орні землі (рілля) і багаторічні насадження — становлять 78,6% від їх площі, пасовища 13,0% і 8,4% — сіножаті.

Рослинництво. Зернові й технічні культури. Наша держава і нація належать до найдавніших хліборобських країн і народів світу. Рослинництво з часів трипільської цивілізації (III тис. до н. е.) є провідною галуззю сільського господарства України, яка охоплює вирощування зернових, технічних, кормових культур, овочів і фруктів. Основою рослинництва країни є вирощування зернових — пшениці, жита, кукурудзи, ячменю, вівса, рису; круп'яних (проса, гречки) та зернобобових культур.

У структурі посівних площ зернові культури посідають перше місце. Основною зерною культурою України є озима пшениця, на яку припадає майже 20% посівних площ і 50% валового збору зерна. Озимі культури висівають наприкінці літа — на початку осені, перезимувавши, вони дозрівають наступного року, звідки й назва. Ярі культури дають урожай у рік посіву, поступаються озимим урожайністю і, як правило, висіваються тоді, коли вимерзають озимі. Основні райони вирощування пшениці — Лісостеп, Степ і частково Полісся (мал. 46).

Ячмінь, який вирощують у Степу, — друга за розмірами посівних площ і за валовим збором (близько 20%) яра зернова культура України. Жито більш як удвічі поступається врожай-

Сільськогосподарські угіддя — це частина земельних ресурсів країни, які використовуються в сільському господарстві.

Рілля — землі, що постійно обробляються, розорюються і використовуються для посіву сільськогосподарських культур.

Мал. 46. Зернові, круп'яні та зернобобові культури

Круп'яні культури — гречка, просо — мають важливе значення в харчовому раціоні українців. Традиційна для нас гречка вирощується в Лісостепу і на Поліссі, посухостійке просо — в Лісостепу і Степу, рис — на зрошувальних землях півдня країни.

 Поясніть, чому, на відміну від країн Південної Азії, рис в Україні вирощують на зрошувальних землях.

Горох, люпин, вика, соя — цінні зернобобові кормові та харчові культури. Крім того, їх вирощування збільшує вміст азоту в ґрунті. Горох вирощують переважно в південній частині Лісостепу і в північній частині Степу, люпин — на Поліссі. Соя — рослина багата на протеїн, використовується в харчовій

Мал. 47. Соеві продукти

ністю озимій пшениці, його посіви охоплюють близько 2% площі зернових і локалізуються на Поліссі, у Лісостепу і Карпатах. Овес займає таку саму площу, що й жито. Його вирощують на Поліссі та в Прикарпатті.

Третє місце за площею посівів в Україні посідає кукурудза — 15% валового збору зерна. Врожайна, посухостійка, з високою кормовою цінністю культура, найкращі умови для вирощування якої у північному і центральному Степу.

промисловості та як кормова культура. Поширена вона переважно в Степу і Лісостепу (мал. 47).

Найпоширенішими в Україні технічними культурами є цукровий буряк і соняшник. Найбільші площі під цукровим буряком (75%) у Лісостепу. За вирощуванням соняшника (Степ і Лісостеп) Україна посідає перше місце у світі. Провідною технічною во-

локнистою культурою у нас є льон-довгунець. Ця культура найбільш поширена в передгір'ях Карпат і на Поліссі.

Нагадаємо, що в Україні природні умови близькі до ідеальних для вирощування основних сільськогосподарських культур помірною поясу. Тут усі основні культури ніби «розведені» самою природою в різні регіони країни і територіально не конкурують між собою.

Картоплярство, овочівництво, баштанництво та виноградарство. Картопля використовується як цінний харчовий продукт і сировина для харчової промисловості. Найбільші площі угідь під нею на Поліссі, в Прикарпатті та поблизу великих міст і курортних зон.

Природні умови України дають змогу вирощувати різноманітні овочі. Огірки, помідори, капуста, цибуля, столовий буряк, морква поширені на всій території України, особливо навколо великих міст, а баклажани та перець — здебільшого в Степу. Баштанні культури (кавун, диня), вирощують у південних областях країни.

Окремі райони спеціалізуються на вирощуванні різних фруктів. Насадження яблунь і груш характерні для Лісостепу і Полісся, а вишень, черешень, слив, абрикосів, персиків, волоських горіхів (перше місце у світі) — для Степу. У центральних і південних областях плодові дерева ростуть у лісосмугах і обабіч доріг. Зростає їх кількість і на дачних ділянках навколо міст. Найбільші плодючі насадження — у Правобережному Лісостепу, Закарпатській області, Криму. Промислові ягідні насадження зосереджено здебільшого навколо великих міст з орієнтацією на споживача.

Користуючись сайтом для садівників (електронний режисим доступу: sadvam.com.ua), підберіть плодови культури, виведені українськими селекціонерами.

Важливою галуззю сільського господарства країни є виноградарство. Близько 90% товарного винограду вирощують у Криму, Одеській, Миколаївській, Херсонській та Закарпатській областях. Поширений він і на дачних ділянках.

За природними особливостями та призначенням сільськогосподарські угіддя розподіляються на: рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті й пасовища. Це близько 70% загального земельного фонду країни.

Українська держава і нація належать до найдавніших хліборобських країн і народів світу. Основою рослинництва України є зернові культури: пшениця (озима та яра), жито, кукурудза, ячмінь, овес; круп'яні: просо, гречка, рис; зернобобові: горох, люпин, вика, соя.

Найпоширенішими технічними культурами є цукровий буряк, соняшник і льон-довгунець. Природні умови України дають змогу вирощувати картоплю, різноманітні овочі, баштанні культури, сади, плодоягідні культури та виноград.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні види діяльності в сільському господарстві України.
2. Назвіть основні види сільськогосподарських угідь України.
3. Наведіть приклади впливу природних і суспільних чинників на рівень розвитку та спеціалізацію сільського господарства в Україні.
4. Знайдіть на карті України райони вирощування пшениці, кукурудзи, рису, льону-довгунця, соняшника, цукрового буряка, картоплі.
5. Поясніть значення рослинництва України для розвитку господарства і суспільства.

§ 14. ТВАРИННИЦТВО УКРАЇНИ. ЗОНАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Яку продукцію тваринництва Ви бачите на полицях магазинів?
2. Чи знаєте Ви, яких свійських тварин не розводять в Україні і чому?

Структура та розміщення тваринництва в Україні. Тваринництво та розвиток його кормової бази. Тваринництво — друга після рослинництва важлива галузь сільського господарства. Вона забезпечує населення цінними продуктами харчування — молоком, м'ясом, яйцями, а харчову, легку, фармацевтичну та інші галузі промисловості — сировиною. У складі тваринництва виділяють кілька складових частин, галузей із певною спеціалізацією.

Користуючись мал. 37 на стор. 68, назвіть основні галузі тваринництва, які розвинені в Україні.

На структуру, розміщення, спеціалізацію тваринництва країни впливає характер наявної в тій чи іншій місцевості кормової бази. Понад третину всіх посівних площ в Україні відведено під

кормові культури. Важливим джерелом кормів є природні угіддя — сіножаті та пасовища, жом, патока, макуха та інші відходи підприємств харчової промисловості, яка переробляє фрукти на сік, цукровий буряк на цукор, чавить олію з насіння соняшника тощо (мал. 48).

Рік	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози		Коні	Птиця всіх видів
	усього	у т. ч. корови		усього	у т. ч. вівці		
2001	9423,7	4958,3	7652,3	1875,0	963,1	701,2	123722,0
2011	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	1100,5	414,2	203839,9
2014	4534,0	2508,8	7922,2	1735,2	1066,7	354,2	230289,8
2014 ¹	4397,7	2343,0	7764,4	1500,2	859,4	350,4	220636,1
2015 ¹	3884,0	2262,7	7350,7	1371,1	785,8	316,8	213335,7
2016 ¹	3750,3	2166,6	7079,0	1325,3	743,9	305,8	203986,2

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; на 1 січня 2015–2016 рр. – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Мал. 48. Поголів'я худоби та птиці в Україні у тис. голів (на 1 січня) (за даними ukrstat.gov.ua)

Скотарство є провідною галуззю тваринництва і поширене в усіх областях України, найбільше — на Поліссі й у Лісостепу.

Основний напрямок розвитку скотарства — молочно-м'ясний, тобто в структурі продукції, що виробляється, більшу частину становить молоко. Найбільше молока виробляють господарства поліських, західних і лісостепових областей, де є для цього кормова база. Скотарство дає також багато м'яса (яловичини і телятини). М'ясні породи великої рогатої худоби вирощують на відгодівельних пунктах поблизу цукрових, спиртових, крохмале-патокових заводів, де є багато відходів, які є цінною кормовою базою тваринництва у спеціалізованих господарствах.

Свинарство посідає друге місце після скотарства. Частка свинини у виробництві м'яса перевищує 40%. Свиней в Україні вирощують повсюдно, хоча спеціалізація цієї галузі в залежності від домінуючої кормової бази різна. На Поліссі і в Лісостепу переважають породи м'ясо-сального напрямку, в Степу — сального.

До найдавніших галузей тваринництва в Україні належить вівчарство. Воно найбільш поширене в Степу і Карпатах та

Мал. 49. Карпатські пасовища

Мал. 50. Гаврилівська птахофабрика у Київській області

Мал. 51. Продукція бджільництва

майже повністю базується на природних кормових угіддях, тому існують проблеми з виводуванням тварин у зимовий період (мал. 49). Продукцію галузі — м'ясо (баранину), молоко, лій (жир) використовує харчова промисловість, вовну (настриг від однієї вівці становить від 2 до 10 кг і більше), смушки (шкурки ягнят) та овчину (шкурки дорослих овець) — легка промисловість.

Важливе місце серед галузей тваринництва посідає птахівництво. Крім дієтичного поживного м'яса, воно дає яйця, а також пір'я і пух. Галузь характеризується найвищим рівнем механізації та автоматизації. У структурі птахівництва переважає вирощування курей (94%). Поволі зростає питома вага качок, гусей, індиків і страусів. Кормова база — концентровані корми вітчизняного виробництва. Найкраще птахоферми поєднуються з молочним скотарством і вівчарством, оскільки вони не конкурують у споживанні кормів (мал. 50).

Серед інших галузей тваринництва виділяємо ставкове рибництво, шовківництво, кролівництво, звірівництво й

особливо бджільництво, яке дає цінну продукцію — мед, віск, прополіс, пилок, маточне молочко. За експортом меду Україна посідає перше місце у Європі та третє у світі (мал. 51).

Зональна спеціалізація сільського господарства України. Сільське господарство в Україні має зональну спеціалізацію, яка

залежить від природних умов та впливає на переробні легку і харчову промисловість. Поліська агропромислова зона має сприятливі умови для розвитку молочно-м'ясного скотарства, м'ясо-сального свинарства, грубововняного вівчарства, льонарства, картоплярства і зернового господарства.

Лісостепова зона на достатньо зволжених родючих ґрунтах має буряківничо-зерновий напрямок із м'ясо-молочним скотарством і м'ясо-сальним свинарством.

У Степовій зоні на родючих недостатньо зволжених ґрунтах вирощують зернові й олійні культури, розвинені овочівництво, баштанництво, виноградарство, м'ясо-молочне скотарство, сальне свинарство, вовняне тонкорунне вівчарство.

Приміські сільськогосподарські райони України, що виникли навколо великих міст і промислових центрів, спеціалізуються на вирощуванні овочів і фруктів, виробництві молока, м'яса, яєць. Спеціалізація приміських зон не залежить від природної зони. Їх утворення визначають потреби населення міст у плодоовочевій і тваринницькій продукції.

За картами шкільного географічного атласу знайдіть найбільші приміські зони сільського господарства.

Гірські й передгірні території мають своєрідні природні умови, що позначається на особливостях господарювання. У Криму вирощують виноград, тютюн, там розвинуте садівництво, тваринництво має молочно-м'ясний напрямок. У гірських районах розводять овець. У Прикарпатті вирощують зернові культури, льон, хміль, картоплю, розвинені скотарство і свинарство. У Карпатах на полонинах випасають овець. На Закарпатті переважають скотарство, виноградарство та вирощування тютюну.

Форми агробізнесу та сільське господарство у своєму регіоні. Однією з сучасних форм організації агробізнесу є агрохолдинги. Найбільшим із них в Україні є «Ukrlandfarming», який займається виробництвом зернових культур, насіння, цукру, тваринництвом тощо. В галузі виробництва та постачання на міжнародний ринок соняшникової олії лідером є «Kernel». «Миронівський хлібопродукт» пропонує куряче м'ясо та продукти швид-

Агрохолдинг — це компанія (група юридичних осіб), що здійснює сільськогосподарську діяльність (виробляє продукти харчування) і реалізує сільгосппродукцію (забезпечує населення продовольством).

кого приготування з нього. «Астарта» — найбільший виробник цукру. «Нібулон» спеціалізується на виробництві й експорті пшениці, кукурудзи, соняшника. Розвинуто агробізнес і у Вашому регіоні.

Користуючись місцевими засобами інформації, підготуйте матеріал про агробізнес у Вашому регіоні. Які найбільші агрохолдингові компанії його представляють?

Важлива галузь сільського господарства — тваринництво — складається з галузей із певною спеціалізацією, що забезпечують населення продуктами харчування — молоком, м'ясом, яйцями, а харчову, легку, фармацевтичну та інші галузі промисловості — сировиною. Структура, розміщення і спеціалізація тваринництва залежать від наявності певної місцевості кормової бази.

Провідною галуззю тваринництва є скотарство, переважно молочно-м'ясного напрямку, яке поширене в усіх областях України. Також в Україні розвинені свинарство, вівчарство, птахівництво, ставкове рибництво і рибальство, шовківництво, кролівництво, звірівництво і бджільництво.

Зональний характер спеціалізації сільського господарства України впливає на спеціалізацію переробних галузей легкої і харчової промисловості.

Навколо великих міст і промислових центрів виникли приміські зони господарства, завдання яких — забезпечити потреби населення у плодоовочевій і тваринницькій продукції.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте статистичні дані мал. 48 на стор. 83. Як змінилося поголів'я свійських тварин в Україні за останні два десятиліття?
2. Схарактеризуйте особливості розміщення тваринництва в Україні. Яку кормову базу використовують його галузі?
3. Оцініть місце України на світових ринках сільськогосподарської продукції. Яку продукцію рослинництва і тваринництва вигідно постачати на світовий ринок і чому?
4. Поясніть, чому в Україні існує зональна спеціалізація сільського господарства.

§ 15. ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО

1. Пригадайте, які райони України зайняті лісами.
2. Які речі, що Вас оточують, зроблені з деревини?

Основні лісові пояси світу. Лісові ресурси — це деревні, технічні, харчові, кормові, лікарські, а також корисні природні властивості лісу (захисні, водоохоронні, оздоровчі та ін.).

Рослинний покрив земної кулі надзвичайно багатий і різноманітний. Основні запаси лісових ресурсів знаходяться в зоні лісів помірного поясу (Росія, Канада, скандинавські країни), яка поділяється на підзони: хвойних лісів із цінними породами деревини (ялина, смерека, модрина, сосна), мішаних лісів, де поряд із хвойними породами ростуть листяні, і листяних лісів із цінними породами (дуб, бук, граб, клен, ясен, липа). Південніше, у Лісостепу, де колись степові ділянки чергувалися з лісовими масивами, нині ліси майже повністю вирубані.

Лісове господарство — галузь матеріального виробництва, що вивчає, здійснює облік і відтворення, охорону і захист лісів, а також регулює їх використання з метою задоволення потреб у лісових ресурсах.

Чому зона лісостепів нині майже втратила ділянки лісу? Які наслідки цього для природи України?

Сильно винищені ліси у країнах, розташованих у субтропіках — Італія, Іспанія, Лівія. У Північній півкулі на окремих ділянках тут ростуть дуби, буки, лаври, платани, деякі хвойні, оливи, самшит тощо. У Південній півкулі — евкالیпти, протеєві та ін. (Австралія). У тропічному, субекваторіальному й екваторіальному поясах видовий склад деревних порід особливо багатий і різноманітний (Бразилія, Індонезія тощо). Вічнозелені багатоярусні вологі ліси є величезним багатством людства. Тут ростуть цінні деревні породи — пальми (близько 1700 видів), червоне, чорне, залізне дерева, гевея, андольфія, гвоздичне, сандалове, кавове й какаоє дерева, мирт і багато інших видів із чудовими, екзотичними властивостями, духмяною деревиною найрізноманітніших кольорів та відтінків. Крім відмінної твердої деревини, вони дають людству каучук, смоли, гвоздику, корицю, перець, олію, ефір, їстівні плоди і горіхи.

Лісобезпеченість. Ліси на Землі нині займають близько 40 млн км² — майже третину всього суходолу. Основні лісові пояси — північний (переважно вкритий хвойними деревами м'яких деревних порід) і південний (у районі тропічного й ек-

ваторіального кліматичних поясів, де панують широколистяні ліси твердих деревних порід). Площі лісів невпинно скорочуються. За останні два століття вони зменшилися удвічі. Таким чином зменшується і лісозабезпеченість.

До лісів не можна ставитися тільки як до ресурсів лісової і деревообробної промисловості. Вони дають кисень, яким ми дихаємо. Багато хто з учених переконаний, що однією з головних причин так званого «парникового ефекту» і постійного підвищення температури земної атмосфери є вирубка лісів.

У наш час найбільше лісів збереглося в Азії, Північній і Південній Америках, а найменше — в Австралії. Практично близька до нульової лісозабезпеченість деяких країн Північної Африки, де панує Сахара.

Найбільші запаси деревини та площі лісів мають Росія (7,5 млн км²), Канада (5,0 млн км²), Бразилія (5 млн км²), США (3 млн км²). У Французькій Гвіані й Суринамі понад 90% території вкрито лісами, понад 80% у Габоні та Гайані. Високий рівень лісистості (понад 60% території) мають Лаос, Індонезія, Малайзія, Японія, Фінляндія, Швеція, Бразилія.

Практично безлісими є країни з пустельними ландшафтами, до яких належать Саудівська Аравія, Лівія, Єгипет, Чад, Катар, Бахрейн та ін.

Знайдіть на карті найбільш лісисті та безлісі країни.

Звичайно, що лісозабезпеченість залежить не лише від наявних лісових ресурсів, але й від потреби в них, чисельності населення, рівня розвитку і структури господарства тощо. Половина країн, що розвиваються, донині використовують лісові ресурси як паливо. З кожним роком їх нестача стає все більшою. Крім того, ліси страждають не лише від їх вирубування чи випалювання, вони зникають через зростаюче забруднення повітря і ґрунтів промисловими відходами. Треба ще раз нагадати, що ліси півночі й півдня суттєво відрізняються за властивостями своєї деревини. Особливо цінується тверда деревина тропічних і екваторіальних лісів.

Лісове господарство в Україні. Ліси нині займають 17,2% території України (для порівняння лісистість Румунії — 26%, Польщі — 28, Німеччини — 30, а Білорусі 35%). У господарстві використовується понад 30 видів деревних порід (мал. 52). Найпоширенішими є сосна, дуб, бук, ялина, вільха, ясен, граб. Найбіль-

ша лісистість у Карпатах (32%) та на Поліссі. Загальні запаси деревини — 1 млрд 512 млн м³. Близько 80% із них припадає на сосну, дуб, ялину і бук. Майже половина всіх лісів нашої країни є штучно насадженими (мал. 53).

Проаналізувавши дані мал. 53, назвіть найбільш поширені породи дерев в Україні. Зробіть відповідні висновки.

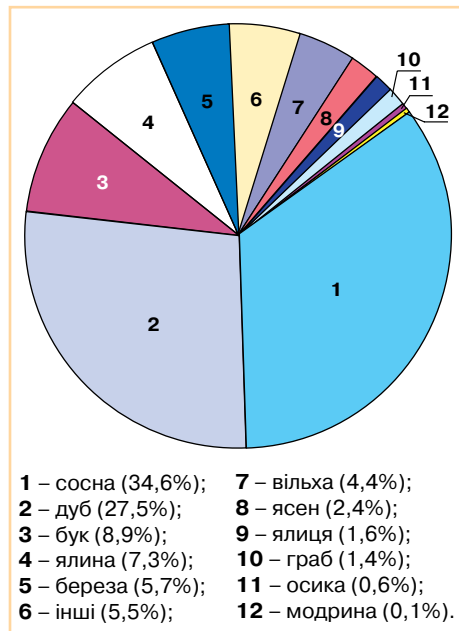
Лісові ресурси України дуже обмежені. Однак наша країна експортує багато дешевого лісу-кругляку, замість того, щоб переробляти його на місці й експортувати дорогі будівельні матеріали, паркет, меблі тощо. Ліси країни нині нещадно вирубуються, що призводить до багатьох проблем.

Головним завданням лісового господарства є поліпшення екологічної ситуації і забезпечення держави лісовими ресурсами. Для цього потрібно здійснювати лісонасадження, зменшувати лісопиляння, раціональніше і повніше використовувати деревину, адже ліси, як Ви вже знаєте, відіграють ґрунтозахисну, водоохоронну роль, є постачальниками кисню.

Лісова і деревообробна промисловість країни охоплює лісове господарство, деревообробну, целюлозно-паперову, лісохімічну і гідролізну галузі. У лісовій і деревообробній промисловості продукція одного виробництва є сировиною для іншого. Лісозаго-

Мал. 52. Породи дерев північного поясу: а) бук; б) дуб; в) модрина

Мал. 53. Структура розподілу площі лісів України за переважаючими деревними породами

тівельні підприємства дають деревину для лісопильних заводів. Піломатеріали — вихідна сировина для меблевих фабрик. Відходи лісозаготівлі й деревообробки (хвоя, кора, гілки, тирса) використовуються в лісохімічній промисловості. Тому вигідно створювати лісохімічні комбінати, де разом із послідовною обробкою деревини повністю переробляють відходи. Так як у Карпатах і на Поліссі заготовляють понад 90% усього лісу країни, то тут зосереджені й основні підприємства деревообробної промисловості. Велика кількість їх і у великих містах, де з привозного лісу виробляють будівельні матеріали та меблі.

Користуючись картами шкільного географічного атласу, назвіть міста України, в яких розташовані підприємства лісової і деревообробної промисловості.

Ліси виконують захисні, водоохоронні, оздоровчі функції, забезпечують людство різноманітними біологічними ресурсами. Вони займають близько 1/3 суходолу планети. Рослинний покрив земної кулі залежить переважно від кліматичних умов і має зональний характер. Основні лісові пояси — північний (переважають хвойні дерева м'яких деревних порід) і південний (переважають широколистяні дерева твердих деревних порід).

Найбільше лісів збереглося в Азії, Америці. Найбільші запаси деревини та площі лісів мають Росія, Канада, Бразилія, США. Найменше лісів у Австралії. Деякі країни світу мають практично нульову лісозабезпеченість.

Лісові ресурси України дуже обмежені, це 17,2% території України, близько половини лісів насаджені штучно. Найпоширенішими породами дерев є сосна, дуб, бук, ялина, вільха, ясен, граб. Найбільша лісистість у Карпатах та на Поліссі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть та знайдіть на карті основні лісові пояси помірного поясу, вологі екваторіальні й тропічні ліси світу.
2. Поясніть вплив природних чинників на розміщення лісових поясів світу, лісових масивів України.
3. Порівняйте лісозабезпеченість України та світу, окремих регіонів світу, зробіть висновки.
4. Оцініть вплив лісового господарства на екологічний стан географічного середовища.
5. Поясніть, чому вирубка лісів в Україні призводить до багатьох екологічних, економічних і соціальних проблем.

Тема 2. Видобувна промисловість

§ 16. МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ. РЕСУРСОЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ КРАЇН МІНЕРАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

Пригадайте, на які групи за способом утворення і використання поділяються мінерали та гірські породи.

Класифікація мінеральних ресурсів за використанням. Мінеральні ресурси — це природні речовини, що використовуються для добування енергії, виробництва багатьох матеріалів шляхом їх переробки в різних галузях господарства.

Залежно від особливостей складу і характеру використання в господарстві корисні копалини поділяються на такі групи: 1) горючі, або енергетичні (вугілля, горючі сланці, нафта, природний газ, торф); 2) рудні, або металеві (руди чорних, кольорових, рідкісних, благородних і радіоактивних металів); 3) нерудні, або неметалеві (будівельні матеріали, до яких належать природне будівельне каміння, цементна сировина, будівельні глини, індустриальна мінеральна сировина (сляда, азбест, графіт, корунд, магнезит, скляні піски); хімічна мінеральна сировина (різні солі, сірка, селітра); сировина для виробництва мінеральних добрив (калійні солі, фосфорит, апатити); коштовне і напівкоштовне каміння (алмаз, сапфір, рубін, смарагд, топаз, аметист, яшма, малахіт)).

Мінерали — це природні сполуки з певними хімічними і фізичними властивостями, з яких складається земна кора.

Пригадайте, на які з указаних корисних копалин багаті надра України.

Показники ресурсозабезпеченості країн світу мінеральними ресурсами. Мінеральні ресурси розміщені на планеті нерівномірно. Це пов'язано зі суттєвими відмінностями в геологічній будові різних її частин. Оцінку їх запасів можна зробити порізно. Найбільші запаси нафти нині характерні для країн Середнього Сходу і Північної Африки (69,3%). Серед цих країн,

Ресурсозабезпеченість — це співвідношення між запасами природних ресурсів і обсягом їх використання. Вона обчислюється або кількістю років, на які вистачить цих ресурсів, або їхніми запасами у розрахунку на душу населення.

Барель (англ. barrel — бочка) — одиниця вимірювання об'єму в системі англійських мір. Значення залежить від того, що вимірюється: сухий барель — 115,628 дм³, нафтовий — 158,98 дм³ (літрів), англійський (для сухих речовин) — 163,65 дм³.

безумовно, виділяється Саудівська Аравія — понад 22% світових запасів. На другому місці знаходяться країни Латинської Америки — 11,3%, у Росії — 4,7%, у США і Канади по 3,5%. Слід пам'ятати, що потрібно порівнювати запаси будь-якої мінеральної сировини в тій чи іншій країні або регіоні світу з темпами їх видобутку. Так, за нинішніх темпів видобутку нафти в Росії її вистачить на 20, в Австралії — на 15, а в Саудівській Аравії на 90 років (мал. 54).

За запасами газу на першому місці знаходиться регіон Близького та Середнього Сходу і Північної Африки (близько 40%), на другому місці — Росія (35%). В інших частинах світу запаси природного газу суттєво менші (мал. 55).

Якщо порівняти забезпеченість країн нафтою та газом із розрахунку на душу населення, то десять країн-лідерів будуть наступні: Катар, Кувейт, Об'єднані Арабські Емірати, Туркменістан, Венесуела, Саудівська Аравія, Лівія, Канада, Іран, Ірак.

Серед інших енергоносіїв виділяється кам'яне вугілля. Найбільші його запаси зосереджені у США, Китаї, Росії, Австралії, ПАР. Ядерна енергетика базується на запасах урану. Ця мінеральна сировина зосереджена в Австралії, США, Бразилії, Україні, Канаді й Франції. Наявні у світі ядерні реактори можуть спожити існуючі нині запаси урану за 40 років.

Мал. 54. Частка десятки країн-лідерів світового видобутку нафти у 2015 р. (за даними Всесвітньої книги фактів)

на сировина зосереджена в Австралії, США, Бразилії, Україні, Канаді й Франції. Наявні у світі ядерні реактори можуть спожити існуючі нині запаси урану за 40 років.

Надзвичайно важливі для розвитку промисловості запаси рудних, або металевих, корисних копалин. Найбільші запаси залізної руди у світі знаходяться в Канаді, США, Україні (45% розвіданих запасів світу), Китаї (43% світового видобутку), Бразилії, Австралії. Найбільш багатими рудами володіють Ліберія, Індія, Австралія, Бразилія та Венесуела, залізна руда тут містить 60% корисного елемента.

Цінною мінеральною сировиною для виплавки високоякісних сталей є марганцева руда. В Україні зосереджено 75% світових запасів. Є її поклади також у Китаї, ПАР, Австралії, Бразилії, Грузії.

Одним із найпопулярніших конструкційних матеріалів нині є алюміній. Основна сировина для його виплавки — боксити, найбільші запаси яких зосереджені у Гвінеї (27% світових запасів), Австралії (33% світового видобутку) і Камеруні. Великі запаси бокситів знайдено у В'єтнамі. Цих покладів за нинішнього рівня споживання вистачить на 220 років.

Не менш важливим металом сучасності є й мідь, головний провідник електричного струму. Основні її запаси зосереджені в таких країнах, як Чилі (36% світового видобутку), США, Казахстан, Росія, Австралія тощо. Нинішніх запасів міді при існуючих обсягах видобутку вистачить на 50 років.

Чому, на Вашу думку, за запасами мінеральної сировини та за обсягами її видобутку лідерами є різні країни?

Основні чинники видобутку мінеральної сировини. Обсяги сучасного видобутку мінеральної сировини у світі та розміщення видобувних підприємств визначаються величиною запасів корисних копалин, умовами їх видобування і транспортування, наявністю і розміщенням споживачів, виникненням нових технологій і, взагалі, напрямком сучасного науково-технічного прогресу (мал. 56).

Країна	Запаси (трлн м ³)
Іран	34,020
Росія	32,600
Катар	25,070
Туркменістан	17,500
США	8,734
Саудівська Аравія	8,235
ОАЕ	6,089
Венесуела	5,562
Нігерія	5,118
Алжир	4,505

Мал. 55. Країни-лідери за запасами природного газу

Мал. 56. Найбільші машини світу: а) гірничий комбайн німецької компанії «Rheinbraun»; б) кар'єрний самоскид «Caterpillar 797F»

Ці чинники нерідко різноспрямовані й діють на поглинання один одного. Скажімо, нафту й особливо природний газ у Росії видобувають, переважно, в екстремальних природних умовах, що значно здорожчує видобуток. Споживачі цих енергоресурсів перебувають за тисячі кілометрів від районів їх видобутку. Тому транспортування нафти і газу обходиться недешево.

Нафта, яку видобувають на півночі Росії, дуже в'язка, на відміну, наприклад, від рідкої нафти Саудівської Аравії й інших південних країн. Тому іноді доводиться запускати у свердловини гарячий пар для її розрідження, що збільшує витрати на її видобуток. Впливають також і геополітичні чинники. Великі запаси цінної мінеральної сировини є значною спокусою для агресора. Багато політологів вважають, що інтервенція Росії в Україну, окупація нею українського Криму і війна на Донбасі пов'язані, в першу чергу, з відкриттям на шельфі Чорного моря величезних запасів природного газу та з початком освоєння на Донбасі запасів сланцевого газу американською компанією «ЕкссонМобіл». Це могло б призвести до того, що російський газ, який видобувається в екстремальних природних умовах Заполяр'я, далеко від основних споживачів, у Євросоюзі виявився б нікому не потрібним. До того ж і Сирія, де точиться черговий військовий конфлікт, також знаходиться в районі видобутку і транспортування газу до її найбільшого споживача — тих же країн Євросоюзу.

Ресурсозабезпеченість, як співвідношення між запасами природних ресурсів і обсягом їх використання, обчислюється кількістю років, на які вистачить цих ресурсів, або їхніми запасами у розрахунку на душу населення. Необхідно також порівнювати запаси будь-якої мінеральної сировини в тій чи іншій країні або регіоні світу з темпами їх видобутку.

Нерівномірність розміщення мінеральних ресурсів по нашій планеті пов'язана зі суттєвими відмінностями в геологічній будові різних її частин.

Обсяги сучасного видобутку мінеральної сировини у світі та розміщення видобувних підприємств визначаються величиною запасів корисних копалин, умовами їх видобування і транспортування, наявністю і розміщенням споживачів, виникненням нових технологій і, взагалі, напрямком сучасного науково-технічного прогресу.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади найбільших країн-експортерів та імпортерів нафти, природного газу, кам'яного вугілля. Покажіть їх на карті.
2. Поясніть основні закономірності поширення родовищ і басейнів корисних копалин.
3. Чи належить Україна до світових лідерів за запасами корисних копалин?
4. За даними мал. 54, 55 визначте країни, які мають найбільші запаси та обсяги видобутку нафти і природного газу.

§ 17. ДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ, НАФТИ І ПРИРОДНОГО ГАЗУ. ОСНОВНІ Й ПЕРСПЕКТИВНІ РАЙОНИ ВИДОБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Пригадайте основні нафтогазоносні площі та вугільні басейни в межах території України. Знайдіть їх на карті.

Основні закономірності розміщення родовищ вугілля, нафти, природного газу. Геологи ніколи не будуть шукати ті чи інші корисні копалини там, де їх у принципі не має бути, адже існують певні закономірності територіального залягання і просторового поширення корисних копалин. Нафту і газ знаходять переважно в різних тектонічних западинах, заповнених осадовими породами. Газових і нафтових горизонтів на різній глибині від поверхні землі може бути багато. Скажімо, в Україні на Лівобережжі (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська області) в осадових породах Дніпровсько-Донецької тектонічної западини, глибиною майже 20 км, виявлені великі запаси нафти і газу. Сьогодні тут відкриті лише найближчі до поверхні шари гірських порід, які містять нафту і газ. Отже, нафта, природний газ і вугілля залягають переважно серед шарів осадових порід у

місцях їх скупчення і пошарового розташування в різних за глибиною тектонічних прогинах.

Скористайтеся додатковими джерелами знань та пригадайте з курсу географії 8-го класу, впродовж яких основних геологічних етапів розвитку Землі в її надрах утворилися нафта, газ та кам'яне вугілля.

Найбільші у світі басейни і країни за видобутком кам'яного вугілля, нафти й природного газу. В наш час найбільше нафти у світі (понад 500 млн т) видобувають три країни світу: США, Саудівська Аравія і Росія. Не можна сказати, що ці країни володіють однаковими і найбільшими у світі запасами нафти. Саудівська Аравія дійсно має найбільші у світі запаси цієї важливої мінеральної сировини. А ось ні США, ні Росія таких запасів не мають. США мають найпотужнішу економіку світу, якій ця нафта дуже потрібна. Тому вони видобувають її у великій кількості та освоїли новий спосіб видобутку сланцевої нафти, що дав потужний імпульс розвитку галузі нафтовидобутку. Росія ж, навпаки, виснажує свої нафтові ресурси, оскільки є сировинним додатком розвинутих країн і вимушена продавати нафту, щоб купувати в інших країнах готову високотехнологічну продукцію.

Саудівська Аравія не тільки володіє найбільшими у світі запасами нафти, а й має найкращі умови для її видобутку, що значно здешевлює кінцевий продукт.

Нині основними світовими басейнами видобутку нафти і природного газу є: басейн Перської затоки, Західносибірський, Зондський, Сахарський, Гвінейської затоки, Техаський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Північного моря.

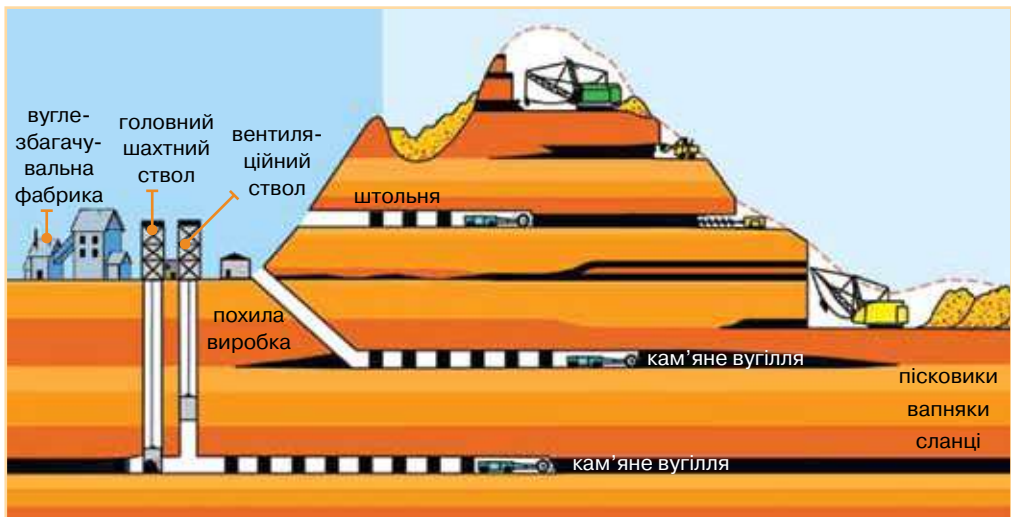
Вугілля видобувається в таких найбільших басейнах світу: Верхньосілезькому (Польща), Кузнецькому (Росія), Карагандинському (Казахстан), Північно-Східному (Китай), Східному (Індія), Аппалацькому (США), Південно-Східному (Австралія), Донецькому та Львівсько-Волинському (Україна).

Знайдіть на карті світу найбільші нафтові, газові та вугільні басейни.

Основні й перспективні райони видобування кам'яного вугілля, нафти, природного газу в Україні. Провідними галузями паливної промисловості України є вугільна, нафтова та газова. Їх завдання — забезпечити суспільство енергетичними

ресурсами. На базі видобутку вугілля, нафти й газу виникли промислові центри і цілі промислові райони. Головними районами видобутку вугілля в Україні є Донецький і Львівсько-Волинський кам'яновугільні басейни. Перший знаходиться на південному сході країни і має площу понад 150 тис. км². Тут поширені високоякісний антрацит і коксівне вугілля, яке використовується для виплавки чорних металів. У той же час вугілля в цьому басейні залягає не лише в Донецькій і Луганській, але й Дніпропетровській, Харківській і Полтавській областях. Є великі перспективи для подальшого освоєння цього вугільного басейну. Геологи розвідали тут 78 ділянок із можливим сумарним видобутком 127 млн тонн вугілля на рік. На межі Львівської і Волинської областей знаходиться Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн, який є продовженням одного з найбільших у світі Сілезького басейну в Польщі, площею 10 тис. км² (мал. 57).

Мал. 57. Схема шахтного способу видобутку вугілля

 Проаналізуйте мал. 57 і поясніть, яку функцію виконують вентиляційні стволи та збагачувальні фабрики у видобутку вугілля.

Нафту і газ видобувають в Україні на Лівобережжі, у Передкарпатті та Причорномор'ї.

Дніпровсько-Донецький нафтогазоносний район сформувався на Лівобережжі. Тут є багато родовищ високоякісної нафти і значна кількість супутного природного газу. В 60-ті роки ХХ ст.

родовище газу Шебелинка Харківської обл. було найбільшим у світі. І зараз тут зосереджений основний видобуток газу. У Карпатському нафтогазоносному районі видобуток нафти і газу скоротився, але є нові перспективні нафтогазоносні площі. В Причорноморсько-Кримському нафтогазоносному районі існують перспективи видобутку газу на шельфі Чорного й Азовського морів. Його геологічна будова така ж, як і в Каспійському морі й Перській затоці, тому нафти і газу тут має бути не менше.

Великі перспективи пошуку нафти і газу в Україні є на Волині, в Передкарпатті й Закарпатті, на Лівобережжі, на шельфі Чорного й Азовського морів.

Шляхи покриття дефіциту палива в Україні існують не тільки за рахунок власних ресурсів. Є перспектива перетворення нашої країни на одного з постачальників нафти і газу на світовий і європейський ринки. Це повинно відбутися, перш за все, за рахунок видобутку сланцевого газу і нафти, а також освоєння нафтогазоносних ділянок Чорного й Азовського морів. У нашій країні є перспективи розвитку вітроенергетики. Швидкість вітру в Карпатах і на узбережжях морів досягає 30 м/с, що дає змогу виробляти велику кількість електроенергії. Значні перспективи і для розвитку сонячної енергетики на півдні країни, де кількість сонячних днів досягає 316. Це майже ідеальні умови для розвитку галузі. В Закарпатті й на півдні країни знайдено термальні води, які дають можливість опалювати будинки в зимовий період і навіть виробляти електричну енергію. Україна посідає одне з перших місць за вирощуванням волоських горіхів. Їх шкаралупа є гарним паливом для роботи теплових міні-електростанцій, а зроблені з неї паливні брикети та пелети — економне паливо для приватних будинків. Існують й інші способи енергетичного забезпечення нашої країни. Їх пропонують школярі України, які проводять дослідження в Малій академії наук.

Дізнайтеся докладніше про учнівські проекти щодо способів енергетичного забезпечення нашої країни на сайті Малої академії наук України (електронний режим доступу: man.gov.ua/ua/index).

Існують закономірності територіального залягання і просторового поширення корисних копалин на планеті. Нафта, природний газ і вугілля залягають, переважно, серед шарів осадових порід, утворених за часів пізньопа-

леозойської та мезозойської ер, у різних за глибиною тектонічних прогинах та западинах.

Найбільше нафти у світі видобувають США, Саудівська Аравія і Росія. Основними басейнами видобутку нафти і природного газу є: Перської, Гвінейської, Мексиканської заток, Західносибірський, Зондський, Сахарський, Техаський, Західноканадський тощо.

Вугілля видобувається в найбільших басейнах світу: Верхньосілезькому (Польща), Кузнецькому (Росія), Карагандинському (Казахстан), Північно-Східному (Китай), Східному (Індія), Аппалацькому (США), Південно-Східному (Австралія), Донецькому та Львівсько-Волинському (Україна).

Перспективи пошуку нафти і газу в Україні є на Волині, в Передкарпатті і Закарпатті, на Лівобережжі, на шельфі Чорного й Азовського морів.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть та покажіть на карті найбільші басейни видобутку нафти і природного газу, перелічені в параграфі.
2. Знайдіть та покажіть на карті найбільші басейни та райони видобутку вугілля, перелічені в параграфі.
3. Поясніть закономірності поширення родовищ і басейнів корисних копалин.
4. Оцініть місце України на світових ринках нафти, природного газу, вугілля.
5. Запропонуйте та обґрунтуйте власний спосіб енергетичного забезпечення нашої країни.

§ 18. ДОБУВАННЯ МЕТАЛЕВИХ РУД

Пригадайте, де в Україні розміщені родовища рудних корисних копалин. Яких саме? Знайдіть їх на карті.

Основні закономірності розміщення родовищ металевих руд.

Родовища металевих руд приурочені до кристалічних щитів, платформених ділянок, гірських районів, місць виверження вулканів тощо.

Рудні корисні копалини відіграють важливу роль в економіці. З них виробляють різноманітні конструкційні матеріали, вони є гарними провідниками електричного струму.

Країна	Видобуток залізної руди (тис. тонн)
Китай	1380
Австралія	824
Бразилія	428
Індія	129
Росія	112
Україна	68
ПАР	60
США	43
Канада	39
Швеція	37

Мал. 58. Країни-лідери за видобутком залізної руди на 2015 рік

вають у Замбії, Чилі, США, Канаді, а свинцево-цинкові (поліметалічні) руди — у США, Канаді, Австралії. Щодо марганцевих руд, то тут Україна посідає перше місце у світі — 75% усіх глобальних запасів, є вони також у Китаї, ПАР, Габоні, Бразилії, Грузії. У світі навіть існують найбільші «пояси» видобутку руд кольорових металів: це Кордильєри — Анди у Північній Америці, «вольфрам-олов'яний пояс» в Азії, «мідний пояс» в Африці.

Знайдіть указані країни та регіони на карті світу.

Найбільші проблеми у світового співтовариства з олов'яними рудами. Нині доступні для видобутку лише трохи більше 4 млн т. Десять років за 20 вони можуть опинитися на межі вичерпання.

Щорічний видобуток золота тримається на позначці 1200 т. Його значні запаси мають і видобувають ПАР (половина світового видобутку), а також США, Росія, Канада, Індія, Австралія.

Розвиток і розміщення видобутку залізних і марганцевих руд в Україні. Багатство України на руди металів пов'язане з особливостями її геологічної будови. Особливо великі й різноманітні родовища розташовані в межах Українського кристалічного щита, де знайдено практично всі відомі людству руди металів. Багато родовищ мають світове значення. Основну частку залізної руди в Україні (близько 90%) дає Криворізький басейн —

Благородні й рідкоземельні метали широко використовуються в найсучасніших приладах, космічних апаратах, військовій техніці останнього покоління.

Великі запаси і видобуток залізної руди зосереджені в США, КНР, Індії, Україні, Австралії, Росії та ін. Відкриті залізні руди в районі р. Амазонки в Бразилії, є родовища в Ліберії, Гвінеї, Алжирі тощо (мал. 58). Великі родовища алюмінієвої сировини зосереджені в Індії, Суринамі, США, державах Західної Африки. Мідь — основний провідник електричного струму — видобу-

один із найбільших районів видобутку залізної руди у світі (мал. 59). Видобувають її там як відкритим (кар'єрним), так і шахтним способом (мал. 60). Так, на шахті «Гігант-Глибока» видобуток здійснюють з глибини 1200–1500 м. Залізорудні басейни є і в інших районах країни: Кременчуцький — у Полтавській області, Керченський — у Криму, Білозерське родовище — в Запорізькій області. Відкрито нові родовища залізної руди в Сумській, Харківській областях та поблизу м. Маріуполя. Найбільша кількість кар'єрів і гірничозбагачувальних комбінатів (ГЗК), де збільшують вміст заліза в руді, перетворюючи її на залізорудний концентрат, знаходиться у Кривому Розі. Він простягнувся більш як на 120 км уздовж витягнутого стрічкою залізорудного родовища. Величезний кар'єр глибиною понад 500 м знаходиться в м. Горішні Плавні поблизу Кременчука в Полтавській області. Тут теж є ГЗК. На базі Білозерського родовища залізної руди (вміст заліза понад 60%) у Запорізькій області працює Запорізький залізорудний комбінат.

Мал. 59. Техногенні провалля в районі Криворізького залізорудного кар'єру

Мал. 60. Підрив ґрунту в Криворізькому кар'єрі

Для поліпшення якості металу при виплавці сталі потрібний марганець. Він надає їй міцності, тобто легує сталь, і виводить у шлаки шкідливі речовини. Найбільші марганцеворудні кар'єри і гірничозбагачувальні комбінати знаходяться у Дніпропетровській і Запорізькій областях. Найпотужніший із них — Таврійський — розміщений у Запорізькій області. Марганцеворудна база чорної металургії зосереджена у Придніпровському басейні, який складається з Нікопольського, Інгулецько-Дніпровського і Токмацького районів (Нікополь, Марганець, Токмак).

Користуючись додатковими джерелами географічних знань, підготуйте інформацію про відкриття покладів марганцю геологом Валеріаном Домгером.

Розробка родовищ руд кольорових металів в Україні. Основні потоки експорту рудної сировини з України. До кольорових металів відносять усі метали та їх сплави, крім заліза та його сплавів, що називаються чорними металами. Кольоровими є благородні метали (золото, срібло, платина), тугоплавкі (титан, хром, молібден, вольфрам), легкі (берилій, магній, алюміній), м'які (літій, натрій, калій), важкі (свинець, мідь, цинк, нікель, кобальт, олово, ртуть). Виділяють метали радіоактивні (уран, технецій), рідкісноземельні (ітрій) та розсіяні (скандій). Руди кольорових металів містять у своєму складі менше корисного компонента (металу), ніж залізна руда. Тому їх недоцільно перевозити на далеку відстань, хіба що тільки після збагачення.

В Україні є два основних райони видобутку руд кольорових металів, їх збагачення і виплавки з них металу: Донецький і Придніпровський. Формується Карпатський район. Найбільші підприємства галузі — алюмінієвий і титано-магнієвий комбінати працюють в Запоріжжі.

Нині Україна найбільше відправляє на світовий ринок титанових руд і концентратів. На другому місці знаходяться цирконієві руди. Марганцеві руди і концентрати посідають третє місце.

Родовища руд кольорових металів поширені в гірських районах, місцях виверження вулканів, приурочені до кристалічних щитів, платформених ділянок тощо. Рудні корисні копалини відіграють важливу роль в економіці. З них виробляють різноманітні конструкційні матеріали, використовують у найсучасніших приладах, інформаційних системах, космічних апаратах тощо.

Великі запаси і видобуток залізної руди зосереджені в США, КНР, Індії, Україні, Австралії, Росії та ін., існують «пояси» видобутку руд кольорових металів: це Кордильєри — Анди у Північній Америці, «вольфрам-олов'яний пояс» в Азії, «мідний пояс» в Африці.

Багатство України на руди металів пов'язане з особливостями її геологічної будови. Родовища залізної, титанової руди та марганцю мають світове значення. Особливо великі і розмаїті родовища зосереджені в межах Українського кристалічного щита.

До кольорових металів відносять усі метали та їх сплави, крім заліза та його сплавів. Розрізняють благородні, тугоплавкі, легкі, важкі, радіоактивні, рідкісноземельні та розсіяні метали.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть та покажіть на карті країни з найбільшими обсягами видобутку залізних руд.
2. На карті України знайдіть басейни та райони залізних і марганцевих руд.
3. Проаналізуйте мал. 54, 55 та 58 і зробіть висновки.
4. Розкажіть, де знаходяться найбільші райони видобутку руд кольорових металів у світі та в Україні.
5. Поясніть, чи однакові природні закономірності розповсюдження паливних та рудних корисних копалин.

§ 19. ДОБУВАННЯ ІНШИХ ВИДІВ ПРИРОДНОЇ СИРОВИНИ

Яку природну хімічну сировину та будівельні матеріали видобувають в Україні? Знайдіть їх родовища на карті.

Добування інших видів природної сировини. До нерудних ресурсів світу належать гірничохімічні, гірничо-металургійні, вогнетривкі, мінеральні будівельні матеріали, коштовне каміння, абразивні матеріали. Без них неможлива робота промисловості, сільського господарства, будівництва тощо. Пісок, глина — матеріали, з яких роблять цемент, — «непримітні», але вони «тримають» на собі всі будівлі нашої планети. Без вогнетривів не можна збудувати металургійні підприємства, а без добрив не буде сучасного сільського господарства. Та й без прикрас із коштовного каміння сучасне людство не обходиться. Тим більше, що дорогоцінне каміння знаходить все більше застосування у промисловості, наприклад, алмази.

Гірничохімічні ресурси — це фосфорити, апатити, калійні солі, сірка, барит, борні руди, розчини йоду. Загальні світові ресурси фосфатної сировини оцінюються в 35 млрд т. Найбільше їх у Марокко (52%), ПАР (22%), США (11%), Бразилії (3%). Найбільші родовища апатитів у Росії, Швеції, в центральних і східних районах Африки, калійних солей — в Україні, Білорусі, Росії, Казахстані, США, Німеччині, Канаді, Франції. Усі вони є сировиною для виробництва мінеральних добрив, які вкрай необхідні сільськогосподарському виробництву.

Поясніть, чому сільське господарство потребує мінеральних добрив. Які ще бувають добрива, яка галузь господарства є їх постачальником?

Мал. 61. Вироби з турецького оніксу (а), американська яшма (б), китайський нефрит (в)

Мал. 62. Руїни Яворівського комбінату «Сірка»

Сірчані руди видобувають Україна, Туркменістан, Росія, Польща, Іран, США, Мексика. В Україні є значні запаси гірничо-металургійних ресурсів — магнетиту, флюсових вапняків і доломітів, формувальної глини, піску тощо. Мінеральне будівельне каміння — граніт, лабрадорит, мрамур, скляні піски, вапняк є у США, Україні, Канаді, Росії, Італії, на Кубі. Основне коштовне каміння — алмаз, рубін, топаз, яшма, агат тощо є у країнах центральної і південної Африки, Індії, Росії, Бразилії, Україні (мал. 61).

Сучасний стан підприємств, що видобувають природну хімічну сировину й будівельні матеріали в Україні. В минулому, за часів входження України до складу СРСР, природні багатства країни експлуатувалися варварськими методами та обсягами. Видобували природну хімічну сировину у величезних кількостях для забезпечення потреб не лише усєї величезної імперії, але і її сателітів по всьому світу. Величезні екологічно небезпечні кар'єри з видобутку, наприклад, сірки в Новому Роздолі та Яворові (Львівська обл.) понад 30 років руйнували навколишнє середовище й небезпечно змінювали структуру ґрунтів. Зараз вони не діють, але нагадують про себе (мал. 62).

Україна — один із головних світових виробників кам'яної солі (Солотвино на Закарпатті, Сло-

в'янськ і Бахмут на Донбасі). Величезні поклади калійної солі знаходяться в Івано-Франківській області (Калуш, Стебник — унаслідок екологічної катастрофи обидва не експлуатуються).

До металургійного комплексу України входить і видобування нерудної сировини — вапняків, формувальних пісків і вогнетривких глин. Флюси (вапняк, доломіти, кварц тощо) використовують у чорній металургії, додаючи до руди, щоб одержати шлаки з певними фізичними і хімічними властивостями. Флюсові вапняки і доломіти у значних кількостях містяться в Докучаєвському, Первомайському, Новотроїцькому родовищах Донецької області та родовищах поблизу Кривого Рогу в Дніпропетровській області.

У Придніпров'ї та на Донбасі є найбільші родовища вогнетривких глин світового масштабу — Часовоярське, Новорайське та Веселинівське. З каоліну і доломіту виробляють вогнетривкі матеріали, які витримують температури понад 1580 °С.

Україна володіє величезними запасами найрізноманітніших будівельних матеріалів, які є практично на всій її території. Особливо велика їх кількість зосереджена на височинах Правобережжя та в районі Українського щита. Тут знаходиться унікальне будівельне каміння, яке використовується для облицювання будинків у багатьох країнах світу. Особливо гарними є український кольоровий граніт, габро, лабрадорит, базальти.

Наша держава має величезні, майже не розвідані, запаси коштовного каміння. Український щит помережений десятками, а, можливо, і сотнями кімберлітових трубок, які містять алмазоносну породу. На Волині знайдено монокристали коштовного топазу дуже гарних відтінків вагою понад 120 кг. Більші камені знайдені лише у Бразилії. На Українському щиті, а також у горах перспективними є пошуки усіх відомих людству коштовних каменів.

Підприємства добувної промисловості свого регіону. Звичайно, що Ваш регіон, як і інші регіони нашої країни, багатий на поклади корисних копалин. Якісь із них уже використовують в господарстві, якісь із певних економічних та екологічних причин уже не експлуатуються, а якісь ще чекають своєї черги. Хто як не Ви, знавці природи рідного краю, знаєте про них краще та більше. Спробуйте за матеріалами місцевого радіо, телебачення, газет, Інтернету підібрати інформацію про корисні копалини

Вашого краю та їх експлуатацію сьогодні, яка буде цікавою не тільки для Вас, а й для усіх інших дев'ятикласників та вчителів географії.

Скомпонуйте підбрану інформацію у вигляді есе або невеличкої статті, додайте відповідні фото та надішліть на адресу відомих в Україні географічних газет і журналів, які повідомлять результати Вашого дослідження всій країні: «Географія» (електронний режим доступу: osnova.com.ua/authors/), «Краєзнавство. Географія. Туризм» (електронний режим доступу: osvitaua.com/sw_press/contacts), «Географія та економіка в рідній школі» (електронний режим доступу: presa.ua/contact).

До нерудних ресурсів належать гірничохімічні, гірничо-металургійні, вогнетривкі, мінеральні будівельні матеріали, коштовне каміння, абразивні матеріали. Без них неможлива робота промисловості, сільського господарства, будівництва тощо.

Гірничохімічні ресурси — це фосфорити, апатити, калійні солі, сірка, барит, борні руди, розчини йоду.

За часів входження України до складу СРСР з її надр видобували природну хімічну сировину для забезпечення не лише власних потреб. Утворені в результаті цього екологічно небезпечні кар'єри та шахти руйнували навколишнє середовище, небезпечно змінювали структуру ґрунтів, що нагадує про себе і зараз.

Україна володіє величезними запасами найрізноманітніших нерудних ресурсів — від будівельних матеріалів до коштовного каміння.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть основні закономірності поширення родовищ і басейнів корисних копалин.
2. Назвіть види корисних копалин, які належать до складу нерудних. На які групи їх можна поділити?
3. Поясніть, чому з видобутком корисних копалин пов'язана велика кількість екологічних проблем.
4. Користуючись додатковими джерелами знань, знайдіть інформацію про «кімберлітові трубки». Чи є вони на території України? Які особливості вони мають?

СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

➔ Археологічні дослідження доводять, що людина другою твариною після собаки одомашнила свиню. Для цього потрібні були осілість, влаштований побут та розвинене сільське господарство. Дослідження довели, що первинні центри одомашнення свиней — це Китай та Мала Азія. Найдавніші рештки одомашненої свині в Європі датують 5 тис. до н. е. В Україні свинарство відоме з часів Трипілля.

➔ Найсамотніше дерево у світі — це пальма, що росте в оазисі Торер у Сахарі. Найближче до неї дерево знаходиться на відстані 1000 кілометрів.

➔ У 1873 р. англо-голландська експедиція на борту британського дослідницького судна «Челленджер» уперше підняла з дна океану на поверхню зразки марганцевої руди. Людство вперше дізналося про існування океанічних покладів марганцевих конкрецій, які на довгий час стали предметом досліджень і дискусій учених. Було встановлено, що структура поперечного перерізу конкрецій схожа на річні кільця дерев, що ростуть вони зі швидкістю від 0,001 до 1 мм на 1000 років! У їх складі знайшли залізо, мідь, нікель, марганець. Дослідження Міжнародного геофізичного року (1957–1958 рр.) довели, що ці, схожі на картоплю, рудні утворення покривають великі площі дна Тихого, Індійського і північної частини Атлантичного океанів і містять до 30% марганцю. У квітні 1978 року експериментальне судно «Sedco 445» підняло перші зразки конкрецій із глибини 5250 метрів у районі Гавайських островів у Тихому океані. Це був результат спільної роботи учених і техніків зі США, Канади, Японії та Німеччини.

➔ Зміщення видобувної промисловості світу в райони зі складними природними умовами почалося з 60-х рр. минулого століття. Наприкінці 1950-х рр. у районі затоки Кука на півдні Аляски в надзвичайно складних природних умовах почали бурити морські свердловини. Згодом відкрили нафтогазозонну провінцію «Північного схилу Аляски», з найбільшим родовищем Прадхо-Бей (1968 р.) на узбережжі Північного Льодовитого океану. Транспортувати колосальні запаси заполярної нафти на основну територію США вирішили нафтопроводом, будівництво якого почалося в 1974 р. Понад 20 тис. осіб із різних країн працювали в екстремальних умовах, при температурі до -64°C . За рік тут випадає 84 см снігу. Північний 680-кілометровий відрізок нафтопроводу до долини Юкону проклали на висоті 6 м над землею. При виході зі свердловин на поверхню, нафта мала температуру 80°C . Це не дозволило прокладати труби в ґрунтах із вічною мерзлотою. Південний відрізок

нафтопроводу проклали в траншеях на глибині 4–6 м, аби не заважати оленячим стадам чисельністю до 100 тис. голів, які щорічно тут кочують. Відрахування від продажу нафти з 1980-х рр. складали 85% усіх доходів до скарбниці штату. Завдяки їм на Алясці скасували податки прибутковий і на споживання, влада штату утворила з нафтових відрахувань спеціальний фонд, із якого кожен житель щорічно отримував чек на 800 \$.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕСІДИ

1. Наведіть приклади впливу природних і суспільних чинників на рівень розвитку та спеціалізацію сільського господарства на прикладі України, будь-якої іншої країни чи регіону світу.
2. Оцініть місце України на світових ринках сільськогосподарської продукції. Поясніть, які її види мають переваги і конкурентоспроможність на світовому ринку.
3. Пригадайте з курсу географії материків та океанів, де знаходяться основні лісові пояси світу. Покажіть їх приблизне розташування на політичній карті світу. Назвіть країни, в межах яких вони розташовані.
4. Порівняйте лісозабезпеченість України, світу й окремих його регіонів.
5. Назвіть види мінеральних ресурсів за способом їх використання.

ПИСЬМОВІ ЗАВДАННЯ

1. Складіть картосхему «Найбільші виробники та споживачі сільськогосподарської продукції». Покажіть на ній основні райони вирощування та споживання зернових культур.
2. Складіть схему структури первинного сектора господарства, вкажіть, яку продукцію виробляють галузі, що входять до його складу.
3. За допомогою шкільного географічного атласу визначте температурний режим, кількість опадів та типи ґрунтів на яких вирощують цукрові буряки і цукрову тростину. Зробіть висновки.

ВИКОРИСТОВУЄМО ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ

1. За даними Національного агропорталу (електронний режим доступу: latifundist.com/rating) знайдіть інформацію про найбільших виробників сільськогосподарської продукції в Україні та світі. Зробіть висновки щодо отриманої інформації.
2. Перегляньте відеоматеріали про виготовлення натуральної гуми з соку гевеї у Таїланді (ключові слова для пошуку в Інтернеті: *How it's Made – Natural Rubber*). Зробіть висновки щодо отриманої інформації.

3. На сайті Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААНУ (електронний режим доступу: fri.vip.ua) перегляньте інформацію про сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур, які впроваджено в практику сільського господарства в Україні. Зробіть висновки щодо отриманої інформації.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ (У ГРУПІ АБО В ПАРІ)

Дослідження 1

Тема: Проблеми і перспективи освоєння родовищ нафти і природного газу на шельфі Чорного й Азовського морів.

Завдання:

Користуючись додатковими джерелами знань, підготуйте інформацію про проблеми і перспективи освоєння родовищ нафти і природного газу на шельфі Чорного й Азовського морів. Складіть список використаних джерел.

ПРОВОДИМО НАУКОВИЙ ТВОРЧИЙ ПОШУК

Практична робота 3

Тема: Визначення основних технічних культур, що вирощуються в помірному і тропічному кліматичних поясах, та обґрунтування встановлених відмінностей.

Завдання:

1. Користуючись текстом підручника, картами шкільного географічного атласу, додатковими джерелами географічних знань, визначте основні технічні культури, які вирощуються в помірному і тропічному кліматичних поясах.
2. Визначте природно-кліматичні умови вирощування цих культур та зробіть відповідні висновки.

Практична робота 4

Тема: Позначення на контурній карті найбільших басейнів видобутку кам'яного вугілля, нафти і природного газу.

Завдання:

Позначте на контурній карті найбільші басейни видобутку кам'яного вугілля (Верхньосілезький (Польща), Кузнецький (Росія), Карагандинський (Казахстан), Північно-Східний (Китай), Східний (Індія), Аппалацький (США), Південно-Східний (Австралія), Донецький та Львівсько-Волинський (Україна); нафти і природного газу (Перської затоки, Західно-сибірський, Зондський, Сахарський, Гвінейської затоки, Техаський, Мексиканської затоки, Західноканадський, Північноморський).

Розділ III

Секторальна структура світового господарства та господарства України: вторинний сектор

У третьому розділі підручника подано характеристики вторинного сектора, як одного зі складових секторальної структури світового господарства та господарства України. Він включає в себе обробну промисловість та будівництво. Ці галузі панували в економіці країн Західної Європи у період з початку ХІХ ст. до початку Другої світової війни.

Причиною переходу європейського суспільства до вторинного сектора економіки стало поліпшення техніки для сільського господарства й інших галузей первинного сектора. Це призвело до підвищення продуктивності праці та вивільнення значної кількості трудових ресурсів, задіяних у ньому в ті часи. Європейське суспільство при цьому перетворилося з аграрного на індустріальне.

Зрозуміло, що розміщення цих галузей не залежить від природних умов, наявності або відсутності природних ресурсів, а тяжіє до суспільства з вищим рівнем розвитку освіти і науки.

Тож розпочинаємо знайомство з процесами виробництва та постачання електроенергії, виробництвом машин і устаткування, хімічної продукції, тканин, одягу, взуття.

ПРАЦЮЮЧИ НАД ТРЕТІМ РОЗДІЛОМ, ВИ:

- ➔ *дізнаєтеся* про найбільших виробників та споживачів електроенергії, металів, мінеральних добрив і полімерів, деревини і паперу, машин і устаткування, транспортних засобів;
- ➔ *навчитесь* пояснювати розміщення підприємств чорної і кольорової металургії в Україні та світі; аналізувати статистичні дані щодо обсягів виробництва продукції вторинного сектора;
- ➔ *оціните* вплив сировинного, екологічного, паливного, енергетичного та інших чинників на розміщення підприємств вторинного сектора світового господарства і господарства України; наслідки їх впливу на довкілля;
- ➔ *зрозумієте* вплив спеціалізації сільського господарства на розвиток харчової промисловості у світі та в Україні.

Тема 1. Виробництво та постачання електроенергії

§ 20. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА СВІТУ. ТИПИ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ, ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЇХ РОЗМІЩЕННЯ

1. Дізнайтеся про джерела електроенергії, які споживає Ваша школа та родина.
2. Поясніть, як впливає виробництво електроенергії на довкілля.

Типи електростанцій, основні чинники їх розміщення. Електричну енергію виробляють на електростанціях, які бувають різних типів. Тип електростанції визначається видом енергії, який використовується на них для виробництва електричного струму. Отже, електростанції бувають тепловими (ТЕС), гідравлічними (ГЕС), атомними (АЕС), геотермальними, вітровими, сонячними та ін.

На їх розміщення впливають різні чинники, головними серед яких є наявність споживача (потреба в електроенергії) і наявність тих чи інших джерел енергії. Наприклад, припливна електростанція однозначно буде розміщена на узбережжі моря, та ще й там, де є високі припливи, бажано сприятливий рельєф дна і конфігурація берегів. Для ГЕС потрібна річка, а для геотермальної станції — наявність під землею джерел гарячих вод. Водночас наявність масового споживача у великих містах призводить до концентрації навколо них деяких типів електростанцій, іноді кількох, наприклад, теплових і атомних.

Пригадайте, біля якого міста України розташовано ТЕС, ГЕС та АЕС. Знайдіть їх на карті.

Із кожним роком зростають у світі обсяги використання відновлюваних, або невичерпних, джерел енергії, якими є енергія Сонця, вітру тощо. Ідея використання вітрової енергії не нова, пригадайте відомі всім вітряні млини, але виробництво борошна та електроенергії — різні речі.

Нині у країнах Європи (Бельгія, Нідерланди, Данія, Німеччина) та США налагоджено серійний випуск невеликих вітряків потужністю від 1,5 до 100 та 30 тис. кВт/год електроенергії.

Країна	Чисте виробництво (млрд кВт/год)
Китай	5 649
США	4 297
Індія	1 208
Росія	1 064
Японія	1 061
Канада	615
Німеччина	614
Франція	555
Бразилія	582
Південна Корея	517

Мал. 63. Країни — найбільші виробники електроенергії (за даними на 2015 р.)

Країна	Виробництво з розрахунку на душу населення (кВт/год)
Китай	5010
США	13536
Індія	1108
Росія	7188
Японія	7960
Канада	18481
Німеччина	7102
Франція	8808
Бразилія	2893
Південна Корея	9704

Мал. 64. Виробництво електроенергії з розрахунку на душу населення в країнах-лідерах за валовим виробництвом (Мал.63)

Найбільше електричної енергії, з великим відривом від усіх інших держав світу, споживають Сполучені Штати Америки. Вони не лише її найбільше виробляють, але ще й у великій кількості імпортують. Окрім США, основними імпортерами електроенергії є Італія і Нідерланди.

Відмінності у структурі виробництва електроенергії на різних типах електростанцій у країнах світу. Основна частка

Найбільші країни — виробники та споживачі електроенергії у світі. Виробництво електроенергії у світі постійно зростає. Понад 60% усієї електричної енергії виробляють розвинуті країни світу. Однак серед найбільших країн-виробників електроенергії є й країни, що розвиваються (мал. 63).

Якщо ж брати до уваги не валові показники, а виробництво електроенергії на душу населення, то картина буде геть інша (мал. 64). Тут попереду Норвегія, Ісландія, Кувейт, Швеція, Канада. Як бачимо, в цих двох переліках однаковою позицію займає лише одна країна, тобто Канада. Якщо брати інший показник — експорт електричної енергії — то матимемо ще один, відмінний від перших двох, перелік країн — Франція, Парагвай, Росія, Канада, Німеччина, Швейцарія, Україна.

Проаналізуйте дані малюнків 63 та 64 й поясніть, чому найбільший виробник енергії Китай значно відстає від Канади за виробництвом енергії на душу населення.

електроенергії світу виробляється на ТЕС (понад 60%). Вони працюють на вугіллі, газі, мазуті й інших видах палива. Ті електростанції, які крім електричної енергії виробляють ще й теплову (для централізованого опалення будинків у містах), називають теплоелектроцентралями (ТЕЦ). Друге місце у структурі виробництва електроенергії належить гідравлічним електростанціям (ГЕС). На них виробляється її приблизно 20%. На третьому місці знаходяться атомні електростанції (АЕС). Найбільші електростанції, які споживають енергію Сонця, побудовані у США (у штатах Каліфорнія, Аризона, Невада) та в Китаї.

Залежно від комплексних географічних особливостей різних країн світу в них переважає виробництво електричної енергії на тих чи інших типах електростанцій. Наприклад, в Ісландії і Новій Зеландії поширені геотермальні електростанції (ГТЕС). Вони використовують внутрішнє тепло Землі. У цих країнах, розміщених у вулканічних поясах нашої планети, з глибин Землі піднімається гаряча вода, яка, на поверхні перетворюючись на пару, й рухає турбіни ГТЕС. Такі станції є також і в США, Італії, Японії та деяких інших країнах. Переважно гірські країни, які мають стрімкі повноводні річки, віддають перевагу будівництву ГЕС (Норвегія, ПАР тощо). Франція основну частину електроенергії — 75% виробляє на атомних електростанціях. Деякі країни теж свого часу вирішили розвивати переважно атомну електроенергетику. Однак великі катастрофи на АЕС (Україна, Японія), викликані як людським (Україна), так і природним чинниками (Японія), змусили ці країни відмовитися від цієї ідеї.

Користуючись додатковими джерелами географічної інформації, підготуйте повідомлення про аварії на Чорнобильській АЕС та АЕС Фукусіма в Японії.

Найбільша кількість теплових електростанцій сьогодні збудована і будується в Китаї. 50% ТЕС Індії та 60% Росії працюють на місцевому вугіллі. Японія сьогодні не тільки повністю забезпечує себе власною енергією, а й є найбільшим експортером енергетичного обладнання, що використовується в енергетичному секторі. Німеччина — другий у світі виробник вітрової енергії, а Бразилія 80% енергії виробляє на ГЕС. Із десяти найбільших ГЕС світу 4 збудовані в Китаї на річці Янцзи. Найбільшими ГЕС у світі, які своїми грандіозними розмірами

а

б

в

Мал. 65. ТЕС (а), ГЕС (б), АЕС (в)

вважають уяву людини, є «Три сестри» («Три ущелини») в Китаї — 22,4 млн кВт, «Ітайпу» в Бразилії — 14 млн кВт, ГЕС імені Симона Болівара («Гурі») у Венесуелі — 10,3 млн кВт (мал. 65).

Серед АЕС у світі виділяються «Касівадзакі-Каріва» — 8,2 млн кВт, АЕС «Брюс» у Канаді — 6,2 млн кВт і Запорізька АЕС (найбільша в Європі) в Україні — 6 млн кВт. Серед ТЕС виділяється електростанція в Гаврі у Франції. Найбільші ТЕЦ працюють у найбільших містах світу.

Знайдіть та карті найбільші електростанції та країни — найбільші виробники електроенергії.

Значення електроенергетики в суспільстві постійно зростає. Електроенергія — матеріальна основа науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці в усіх галузях виробництва, важлива передумова ефективного розміщення господарства.

В одних країнах, наприклад, у США й інших високорозвинутих державах світу, значна частина електричної енергії використовується населенням у побуті. В країнах, що розвиваються, найбільша частка електроенергії споживається промисловістю й іншими галузями господарства. Потреба в електричній енергії буде зростати й надалі, адже все більше країн стають на шлях індустріального розвитку.

Електрична енергія широко використовується у промисловості. Значна її кількість витрачається в галузях важкої промисловості — машинобудуванні, хімічній, металургійній, де поширені енергомісткі виробництва. У них електроенергія є не лише рушійною силою, а й необхідна в деяких технологічних

процесах. Значна кількість електроенергії споживається в комунальному господарстві. Все більше її використовується на транспорті.

Пригадайте, якими електроприладами користується Ваша родина. Наскільки комфортним було б Ваше життя, якби не стало електроенергії?

Електростанції бувають різних типів залежно від виду енергії, що використовується на них для виробництва електричного струму: теплові (ТЕС) — вугілля, газ, мазут тощо, гідравлічні (ГЕС) — енергія води, атомні (АЕС) — енергія розпаду атомного ядра, геотермальні — внутрішня енергія Землі, вітрові, сонячні тощо. Головними чинниками їх розміщення є наявність споживача і тих чи інших джерел енергії.

Великі техногенні катастрофи на АЕС (Україна, Японія), викликані людськими і природними чинниками, змушують країни відмовлятися від будівництва нових АЕС. Із кожним роком зростають обсяги використання відновлюваних, або невичерпних, джерел енергії, якими є енергія Сонця, вітру тощо. Понад 60% усієї електричної енергії виробляють розвинуті країни світу, вони ж є основними її споживачами.

Електроенергія, як матеріальна основа науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці в усіх галузях виробництва, важлива передумова ефективного розміщення господарства, широко використовується в промисловості. Значна її кількість споживається в комунальному господарстві та на транспорті.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть і покажіть на карті типи електростанцій за джерелом енергетичних ресурсів.
2. Укажіть, які з них є більш екологічно чистими. Поясніть, як виробництво електроенергії пов'язане із забрудненням довкілля.
3. Наведіть приклади найбільших країн — виробників та споживачів електроенергії.
4. Поясніть, чи завжди екологічно чистим та безпечним є виробництво енергії на АЕС.
5. Знайдіть та покажіть на карті країни — найбільші виробники електроенергії.

§ 21. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ

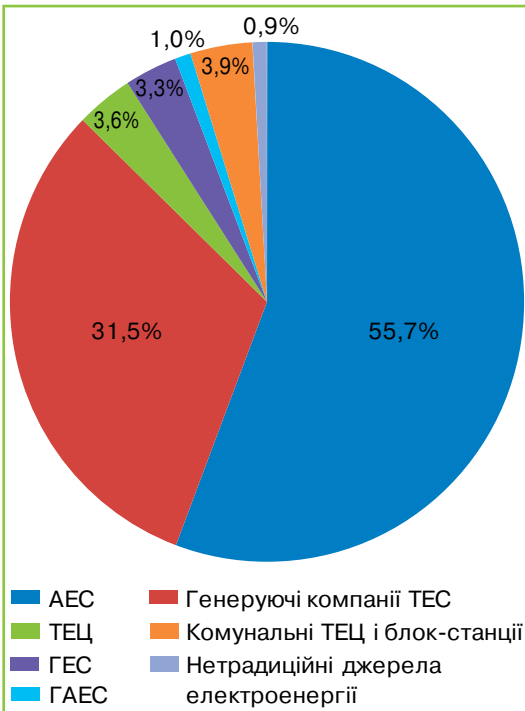
1. Які відновлювані джерела енергії Вам відомі?
2. Що Вам відомо про способи використання енергії Сонця, вітру, океанів?

Електроенергетика України. Найбільші ТЕС, АЕС, ГЕС. У господарстві України електроенергетика відіграє важливу роль. Близько половини всього первинного палива (вугілля, нафта, газ, уран), що його видобуває Україна на своїй території чи отримує з інших держав, а також енергія окремих річок витрачаються на виробництво електро- і теплоенергії. Електроенергетика — одна з найдавніших галузей економіки України. Вона забезпечує всебічний науково-технічний прогрес у всіх без

винятку виробництвах, поліпшує умови праці й побуту. Розвиток електроенергетики, будівництво потужних електростанцій сприяють створенню нових промислових підприємств та вузлів. Окремі галузі промисловості територіально тяжіють до джерел дешевої електроенергії.

Електроенергія в Україні виробляється тепловими (ТЕС), гідравлічними (ГЕС і ГАЕС), атомними (АЕС), вітровими (ВЕС) і сонячними (СЕС) електростанціями. У перспективі є можливість розвитку геотермальної та інших видів електроенергетики. Загальна потужність усіх електростанцій країни перевищує 157 264 млн кВт/год (мал. 66). На атомні електростанції припадає близько 56% виробництва електроенергії. Далі йдуть ТЕС і ГЕС. У країні діють 14 великих ТЕС (найбільші з них — Запорізька, Придніпровська, Трипільська, Зміївська, Слов'янська, Ладижинська, Бурштинська),

Паливно-енергетичний баланс — співвідношення видобутку різних видів палива і виробленої енергії та їх використання в господарстві.

Мал. 66. Структура загального виробництва електроенергії у % на 2015 рік

8 ГЕС, 4 АЕС, 2 ГАЕС — Дністровська (четверта за потужністю в світі) й Ташлицька, а також 7 СЕС. Найбільша на 2012 р. СЕС у світі — Кримська, побудована австрійською компанією в анексованому нині Росією українському Криму. За рахунок у тому числі й цієї сонячної електростанції самопроголошений уряд анексованого Криму має намір частково вирішувати питання нестачі електроенергії на півострові (мал. 67).

Мал. 67. Кримська СЕС

Знайдіть на карті в шкільному географічному атласі ГЕС України. На яких річках вони збудовані? Поясніть, чи було доцільним їх будівництво на рівнинних річках у межах території з родючими чорноземами?

Найбільшою в Європі й третьою за потужністю в світі є Запорізька АЕС в Енергодарі. Діють Південноукраїнська АЕС в Миколаївській області (м. Южноукраїнськ), а також Хмельницька АЕС (м. Нетішин) і Рівненська АЕС (м. Вараш). На останніх двох споруджуються нові атомні реактори.

У різних регіонах країни енергозабезпеченість і структура виробництва електроенергії на різних типах електростанцій суттєво відрізняються. Основні теплові електростанції діють на Донбасі й у Придніпров'ї. Найпотужнішими з них (по 3,6 млн кВт є Вуглегірська ТЕС на Донбасі й Запорізька ТЕС в Енергодарі Запорізької обл.

Подумайте, яку економіко-географічну помилку зробили проєктанти, побудувавши недалеко одна від одної (на відстані приблизно 3 км) найпотужнішу в Європі Запорізьку АЕС і найпотужнішу в Україні Запорізьку ТЕС.

Якщо на Донбасі домінують ТЕС, то в Придніпров'ї є ТЕС, АЕС і найпотужніша у країні Дніпровська ГЕС. Західну частину України електроенергією забезпечують теплові й атомні електростанції.

Знайдіть на карті в шкільному географічному атласі найбільші ТЕС України.

Зважаючи на гострий дефіцит вугілля через військові дії на Донбасі, ТЕС і ТЕЦ на початок 2016 року скоротили виробництво електроенергії на 18,7%.

Використання відновлюваних джерел енергії. Відновлювана енергетика — це галузь, що отримує енергію за допомогою відновлюваних джерел. У 2016 р. загальна потужність електростанцій на відновлюваних джерелах енергії в Україні (без великих ГЕС) залишається на рівні 1,8% від загальної потужності об'єднаної енергосистеми України. Для порівняння частка відновлюваної енергетики в загальному енергобалансі країни в 2011 р. становила лише 0,17%.

До цієї галузі належать сонячна, геотермальна, вітроенергетика, гідроенергетика та використання біопалива. Ця енергія не знищується, не спалюється, як мінеральне паливо. Експерти оцінюють можливості розвитку і використання відновлюваних джерел енергії в Україні у 455 млрд кВт. Таким чином, майбутнє енергетики в нашій країні за її розвитком.

Знайдіть сучасну довідкову інформацію про використання відновлюваних джерел енергії в Україні на сайті проекту ОБСЄ «Зелений пакет» (електронний режим доступу: ecoclubua.com/about/).

Лінії електропередачі (ЛЕП). Різні типи електростанцій зв'язані між собою та з районами найбільшого споживання електроенергії лініями електропередачі (ЛЕП) (мал. 68).

Мал. 68. Картосхема ЛЕП України

У межах країни мережа енергетичних об'єктів із комунікаціями між ними становить єдину енергетичну систему України. Утворилися і її локальні (місцеві) системи, наприклад, районного рівня на Донбасі та в Придніпров'ї. Навколо найбільших міст також сформувалися енергосистеми, які забезпечують їх тепловою та електричною енергією.

Користуючись мал. 68, укажіть з ЛЕП яких країн зв'язані українські лінії електропередачі.

Близько половини всього первинного палива (вугілля, нафта, газ, уран) Україна витрачає на виробництво електро- і теплоенергії. Електроенергетика, як одна з найдавніших галузей економіки України, забезпечує всебічний науково-технічний прогрес у всіх виробництвах, поліпшує умови праці й побуту населення.

Електроенергія в Україні виробляється на ТЕС, ГЕС, ГАЕС, АЕС, ВЕС і СЕС, є можливість розвитку геотермальної та інших видів енергетики. Загальна потужність усіх електростанцій країни перевищує 157 264 млн кВт/год. На атомні електростанції припадає близько 56% її виробництва. Експерти оцінюють як перспективні можливості використання в Україні відновлюваних джерел енергії.

Зважаючи на гострий дефіцит вугілля через військові дії на Донбасі, ТЕС і ТЕЦ на початок 2016 року скоротили виробництво електроенергії на 18,7%.

Різні типи електростанцій зв'язані між собою та з районами найбільшого споживання електроенергії лініями електропередачі, які у межах країни утворюють єдину енергетичну систему України.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Які типи електростанцій за джерелом енергетичних ресурсів працюють в Україні?
2. Запропонуйте шляхи енергозбереження. Поясніть, які з них Ви можете втілити в життя Вашої школи та родини.
3. Знайдіть на карті найбільші ТЕС, каскад ГЕС на Дніпрі, Дністровську і Ташлицьку ГАЕС та АЕС України.
4. Користуючись текстом підручника, порівняйте структуру виробництва електроенергії в Україні та інших державах світу.
5. Схарактеризуйте перспективи використання різних видів відновлюваних джерел енергії в світі, Україні та у своєму регіоні.

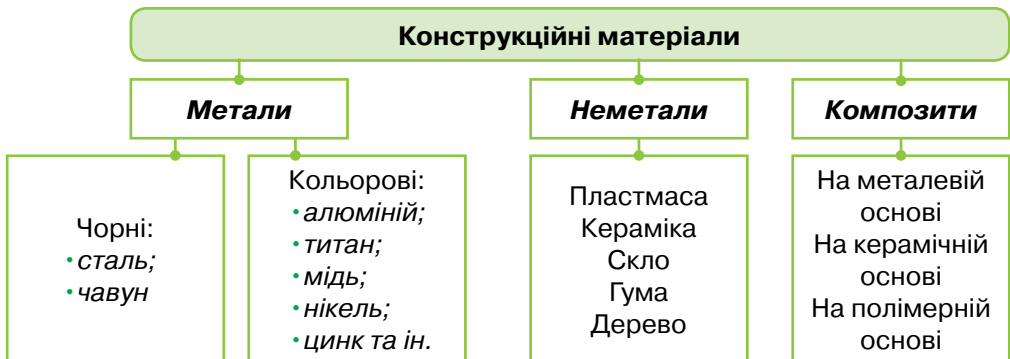
Тема 2. Металургійне виробництво

§ 22. ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНСТРУКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ У ГОСПОДАРСТВІ. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОБНИЦТВА ЧАВУНУ Й СТАЛІ, ВИДИ СИРОВИНИ, ПАЛИВА ТА ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ МЕТАЛУРГІЙНИХ ЗАВОДІВ

1. Мабуть, кожен із Вас мав у дитинстві конструктор. Пригадайте, з яких матеріалів були зроблені його деталі.
2. Спробуйте зробити припущення — що ж таке «конструкційні матеріали»?

Конструкційні матеріали, їх види та взаємозамінність. Конструкційні матеріали — це матеріали, з яких виготовляють деталі найрізноманітніших конструкцій — машин, споруд тощо. Людство здавна використовує їх, наприклад, деревину, камінь, скло, бронзу, залізо тощо (*мал. 69*).

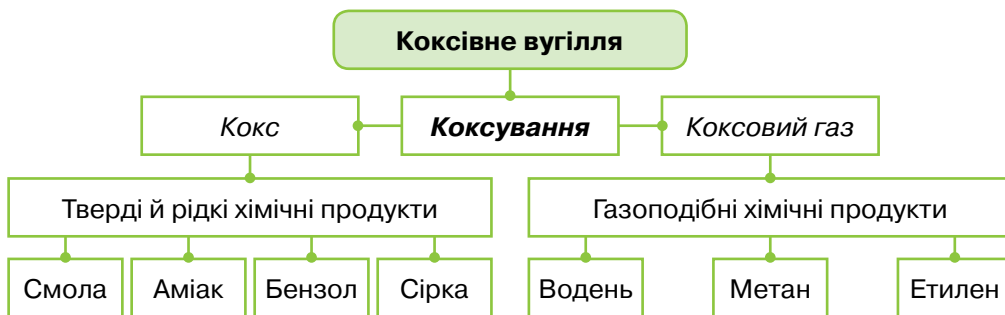
Мал. 69. Класифікація конструкційних матеріалів

Конструкційні матеріали можна класифікувати за різними ознаками. Головна ознака їх класифікації — за природою матеріалів, із яких їх виготовляють: металеві, неметалеві й композиційні (поєднують у собі позитивні якості металевих та неметалевих). Нині найпоширенішими є металеві конструкційні матеріали, але постійно зростає питома вага неметалевих і особливо композиційних конструкційних матеріалів. До основних критеріїв оцінки якості конструкційних матеріалів належать

параметри опору до зовнішніх навантажень: міцність, ударна в'язкість, витривалість, довговічність тощо.

 Користуючись мал. 69, наведіть приклади, для виготовлення якої продукції використовують вказані там конструкційні матеріали.

Сучасні технології, види сировини й палива для виробництва чавуну й сталі. З метою виплавки чорних металів (чавуну і сталі) використовуються залізна руда і марганець, а як паливо — коксівне вугілля (мал. 70). Щоб надати сталі тих чи інших потрібних властивостей, при виплавці чорних металів використовуються також руди кольорових металів — нікель, хром, кобальт, молібден, вольфрам тощо. При виплавці спеціальних сталей замість коксівного вугілля використовується електрична енергія.

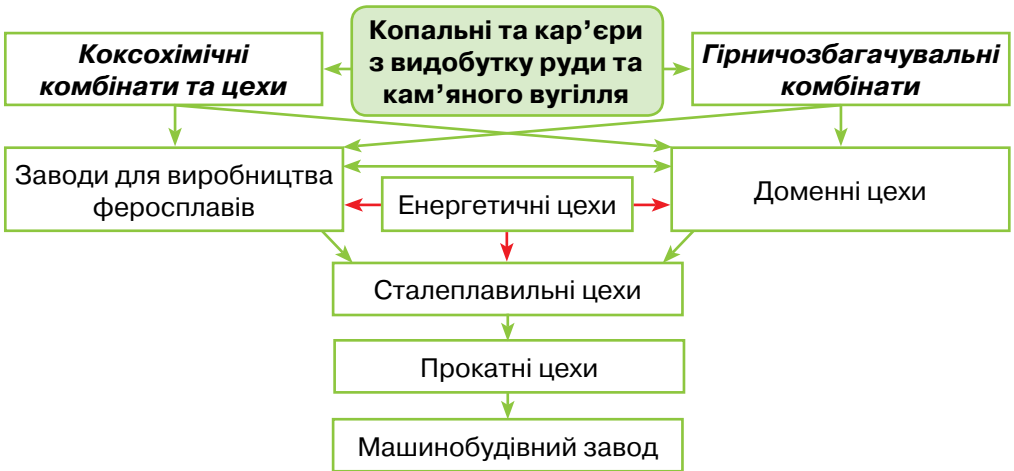

Мал. 70. Комбінування у виробництві коксівного вугілля

Технологічний процес виробництва чорних металів складається з окремих, іноді територіально відокремлених стадій. Першою стадією є видобуток і збагачення залізної руди. Потім слідує виплавка чавуну і сталі. Наступна стадія — виготовлення феросплавів (сплавів заліза з іншими металами) та прокату. Саме через це чорні метали переважно виготовляють на комбінатах із повним циклом виробництва (мал. 71).

 За допомогою мал. 71 схарактеризуйте основні етапи металургійного виробництва. Аби краще зрозуміти його, подивіться відеоматеріали в мережі Інтернет «Інтерпайп сталь: Перша плавка» та «Як роблять нержавіючу сталь».

Комбінування у чорній металургії. Комбінування — це форма організації промисловості, за якої на одному підприємстві (комбінаті) поєднуються різні галузі промисловості на основі послідовної обробки сировини, з якої одержують декілька видів

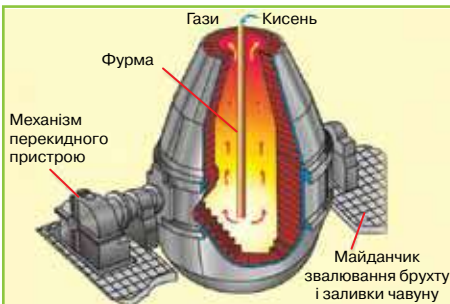
Мал. 71. Структура металургійного виробництва

готової продукції. Процеси комбінування поширені в чорній і кольоровій металургії, хімічній, лісообробній, текстильній та інших галузях промисловості. Існує три види комбінування: послідовна обробка сировини, комплексна переробка сировини і палива, утилізація промислових відходів.

Послідовна обробка сировини має галузевий і міжгалузевий

Мал. 72. Металургійний завод

Мал. 73. Кисневий конвертер

характер. Металургійні комбінати є класичним прикладом комбінування, на яких послідовно з руди виплавляють чавун, сталь, різні сплави, а потім виготовляють прокат. На комбінаті одне підприємство поєднує різні виробництва, які є послідовними стадіями обробки сировини, обслуговують один одного або разом використовують відходи виробництва.

Комбінування знижує капітальні витрати на будівництво підприємств, сприяє комплексному використанню сировини і промислових відходів, зменшує транспортні витрати, скорочує затрати праці. При комбінуванні промислового виробництва ство-

рюються нові можливості раціонального розміщення виробництв у локальних промислових комплексах (мал. 72, 73).

Сучасні чинники розміщення металургійних заводів. У зв'язку з великими витратами сировини при виплавці чорних металів у минулому та в більшості випадків у наш час підприємства чорної металургії тяжіють до районів, де зосереджений видобуток коксівного вугілля, залізної руди, флюсів, вогнетривів тощо. Швидкі темпи розвитку транспорту і здешевлення перевезень сировини на великі віддалі призвели до того, що в наш час виникли металургійні центри і цілі райони цієї галузі на узбережжях океанів, куди сировина доставляється величезними кораблями.

Найяскравіший приклад — Японія. Вона не має власної сировини, але вигідно розміщена в Тихому океані на морських торговельних шляхах. Впливає на розміщення чорної металургії і наявність дешевої робочої сили у країнах, що розвиваються. За дією цього чинника попереду всіх знаходиться Бразилія.

Значення металургії та металів у господарстві. Щодня Ви самі переконаєтеся у великому значенні металів як у господарстві, так і в побуті. Не зважаючи на те, що в господарстві зростає значення матеріалів-замінників металічних виробів, стверджувати про втрату значення металів поки що зарано. У машинобудуванні метали є основним конструкційним матеріалом. Жодна галузь господарства нині не може обійтися без машин, а отже, і без металу.

Окремі галузі використовують особливо багато металів. У першу чергу це стосується військово-промислового комплексу. Однак метали потрібні всім — від виробництва меблів до виготовлення прикрас, від смартфонів до легкових і вантажних автомобілів, від літаків до зведення будівель.

Назвіть предмети, що Вас оточують, у виробництві яких використано метали.

Матеріали, з яких виготовляють деталі найрізноманітніших конструкцій, називають конструкційними. Їх класифікують на металеві, неметалеві й композиційні. Міцність, ударна в'язкість, витривалість, довговічність — основні критерії оцінки якості конструкційних матеріалів.

Для виплавки чорних металів використовуються залізна руда, марганець, коксівне вугілля, а при виплавці спеціальних сталей — електрична енергія. Для надання їм потрібних властивостей використовуються руди кольорових металів — нікелю, хрому, кобальту тощо.

Поєднуючи на одному підприємстві різні виробництва, чорні метали переважно виготовляють на комбінатах із повним циклом. Це класичний приклад комбінування, коли послідовно з руди виплавляють чавун, сталь, різні сплави, а потім виготовляють прокат.

У більшості випадків підприємства чорної металургії тяжіють до районів видобутку сировини. Розвиток транспорту, здешевлення перевезень на великі віддалі сприяли створенню металургійних підприємств на узбережжях океанів. Впливає на розміщення чорної металургії і наявність дешевої робочої сили.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, як впливають сировинний, екологічний, паливний, енергетичний, транспортний, споживчий чинники на розміщення металургійних комбінатів.
2. Оцініть наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля.
3. Назвіть основні види гірничої сировини, яка використовується для виробництва чорних металів.
4. Поясніть, чому металеві конструкційні матеріали не втрачають свого значення.

§ 23. НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ — ВИРОБНИКИ ТА СПОЖИВАЧІ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ

1. Пригадайте, які металеві конструкції та деталі оточують Вас у повсякденному житті.
2. Поясніть, чи легко замінити їх конструкціями та деталями з інших матеріалів.

Найбільші країни-виробники чорних металів. Нині все ще найбільшими виробниками чорних металів залишаються розвинуті країни. Однак питома вага країн, що розвиваються, невпинно зростає. В наш час на перше місце у виплавці сталі вийшов Китай. Він не просто посідає перше місце, а виробляє сталі майже у 8 разів більше, ніж друга після нього Японія. Стрімкі темпи розвитку чорної металургії Китаю пов'язані зі швидкими темпами економічного розвитку країни. Конструкційні матеріали забезпечують матеріальну базу цих змін. На 3-му місці знаходиться країна, що розвивається, — Індія. З інших країн, що розвиваються, до десятки найбільших виробників сталі входить Бразилія. Швидкими темпами на привізній сировинній базі розвивається

чорна металургія Південної Кореї. Натомість обсяги виплавки сталі у США невпинно скорочуються. Україна входить у двадцятку найбільших виробників чорних металів світу (мал. 74).

Різною є структура продукції, що виробляється тими чи іншими країнами. США і Японія спеціалізуються на тонколистовому прокаті, необхідному для автомобілебудування. Висока питома вага тут і сучасної електрометалургії та використання кисневого дуття при виплавці сталі. В Китаї і Південній Кореї основну увагу звертають на виробництво товстолістового прокату, який іде на виробництво суден, а також використовується у військово-промисловому комплексі (мал. 75).

Проаналізуйте мал. 74, зробіть висновки та знайдіть країн-лідерів за обсягами виплавки сталі на карті світу. Користуючись картами шкільного атласу, встановіть, хто з них використовує власну, а хто привізну сировину.

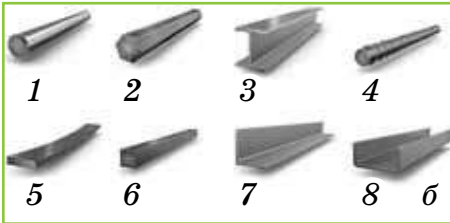
Найбільші країни-споживачі чорних металів. Основні виробники чорних металів є одночасно головними експортерами та імпортерами цієї продукції на світовому ринку. Це свідчить про спеціалізацію, розвинений внутрішньогалузевий географічний поділ праці та подальший розвиток глобалізації світового господарства. Одні країни спеціалізуються на виробництві труб різного діаметру, інші пропонують найрізноманітніший прокат.

Позиція	Країни	Обсяги, млн тонн
1	Китай	65,030
2	Японія	8,434
3	Індія	6,910
4	США	6,261
5	Росія	5,739
6	Південна Корея	5,097
7	Німеччина	3,512
8	Бразилія	2,681
9	Туреччина	2,394
10	Італія	1,968
11	Тайвань	1,790
12	Україна	1,588
13	Мексика	1,465
14	Іран	1,409
15	Франція	1,283

Мал. 74. Країни-лідери за обсягами виплавки сталі на лютий 2015 р. (джерело: Worldsted)

Мал. 75. Виробництво сталевих листів

Мал. 76. а) Виробництво труб;
б) основні види металевого прокату: 1 — коло; 2 — шестикутник;
3 — рейка; 4 — арматура;
5 — лист; 6 — квадрат;
7 — кутик; 8 — швелер

Мал. 77. Сучасні кораблі:
а) бразильський рудовіз;
б) панамський балкер

Основними споживачами труб є країни з розвинутим видобутком нафти і газу (Саудівська Аравія, Іран, ОАЕ тощо) (мал. 76).

У цілому, найбільшими імпортерами сталі є Китай, Японія, країни Євросоюзу, США та Південна Корея.

Сучасні тенденції розміщення виробництва чавуну, сталі, прокату. Ви вже знаєте, що в минулому головним і домінуючим чинником територіальної організації і розміщення підприємств чорної металургії був сировинний. Тоді майже все світове виробництво тяжіло до вугільних басейнів. Нині ситуація склалася так, що сумарні затрати на видобуток вугілля стали меншими, ніж витрати на видобуток і збагачення залізної руди. Таким чином, рудний чинник виявився важливішим за вугільний. Бурхливий розвиток транспорту теж вплинув на розміщення підприємств чорної металургії (мал. 77). Прибережні країни з розвинутим машинобудуванням, наприклад, Японія, Південна Корея, не володіючи власними ресурсами для розвитку чорної металургії, але маючи масових споживачів їхньої продукції, почали інтенсивно розвивати виплавку сталі й виробництво прокату у власних портових містах. Просторовий розрив між видобутком сировини і виробництвом готової продукції в чорній металургії світу продовжує зростати.

Користуючись додатковими джерелами знань, підготуйте інформацію про найбільші транспортні судна для перевезень руд, вугілля та іншої сировини.

У виробництві чорних металів невпинно зростає питома вага країн, що розвиваються, але найбільшими їх виробниками залишаються розвинуті країни. Україна входить у двадцятку найбільших виробників чорних металів світу.

У галузі чорної металургії розвинений внутрішньогалузевий географічний поділ праці та спеціалізація. Найбільшими виробниками сталі є Китай, Японія та Індія, а імпортерами — Китай, Японія та країни Євросоюзу.

Просторовий розрив між видобутком сировини і виробництвом готової продукції в чорній металургії світу продовжує зростати.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади найбільших країн – виробників сталі, які забезпечені власною сировиною або орієнтуються на значні обсяги внутрішнього її споживання.
2. Поясніть, чому країни – виробники та експортери сталі є одночасно і її імпортерами.
3. Оцініть наслідки впливу видобутку та транспортування металургійної сировини на довкілля.
4. Назвіть основні чинники, які впливають на розміщення металургійних заводів та виробництво сталі.

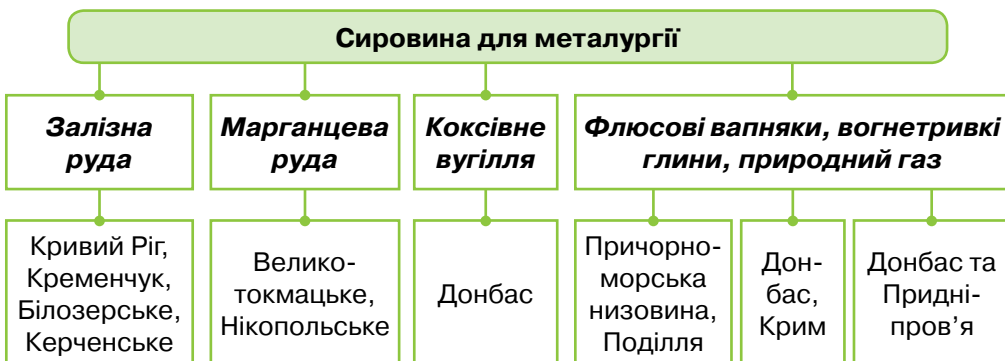
§ 24. ВИРОБНИЦТВО ЧАВУНУ, СТАЛІ, ПРОКАТУ В УКРАЇНІ. МІСЦЕ УКРАЇНИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ЧОРНИХ МЕТАЛІВ

1. Пригадайте, де в Україні знаходяться основні родовища залізної та марганцевої руд. Знайдіть їх на карті.
2. Які кам'яновугільні басейни є в Україні? Знайдіть їх на карті.

Місце України на світовому ринку чорних металів. Наша держава входить до числа основних виробників чорних металів у світі, займаючи місце в двадцятці провідних країн. Причина цього явища полягає в тому, що в країні є найкращі умови для виробництва чорних металів, адже на одній території держави просторово сконцентровані всі наявні чинники і ресурси для розвитку цієї галузі. Високоякісна залізна руда, коксівне вугілля та марганцева руда видобуваються в Україні майже поруч зі значними покладами флюсових вапняків і вогнетривів (мал. 78).

Мал. 78. Сировинна база України для розвитку металургії

І все це ніби «нанизане» на Дніпро з його водосховищами. Це важливо, адже для виробництва тонни металу потрібно до 20 тонн води. Український метал має високу конкурентоспроможність на світовому ринку. Однак нестабільна політична ситуація в країні призвела до спаду в роботі галузі. Обсяги виробництва металів зменшуються, і країна втрачає свої позиції на світовому ринку.

Виробництво чавуну, сталі, прокату в Україні: домінуючі технології. Чорна металургія України — складна галузь. До неї належать різні за організацією і технологією виробництва, які мають логічну послідовність: видобування сировини (залізної і марганцевої руд, коксівного вугілля, вапняків, формувальних пісків, вогнетривких глин), збагачення залізної руди, спікання її в агломерат (у грудки) або окатиші, виплавка чавуну, сталі, виробництво феросплавів і прокату (металеві листи, стрічки, рейки, труби тощо), порошкова металургія, коксохімія, виробництво вогнетривких матеріалів, електродів, будівельних матеріалів тощо.

Чорна металургія України, маючи сучасні технології, але в багатьох випадках застаріле, спрацьоване обладнання, порівняно зі сучасним виробництвом у Японії чи Південній Кореї, є матеріаломісткою галуззю. Вона споживає близько 20% електроенергії та води, що використовуються в господарстві країни. Для виплавки 1 т чавуну потрібно до 3 т залізної руди, понад 1 т коксу, 0,5 т вапняку, 10–20 т води тощо. Сучасний розвиток науково-технічного прогресу призводить до зміни структури виробництва металів в Україні. Вона змінюється в напрямку зростання питомої ваги електрометалургії, а також усе ширшого впровадження киснево-конверторного виробництва. Все це

дає можливість виробляти якіснішу сталь із меншими затратами. Велике значення має також зростання питомої ваги виробництва труб, які користуються значним попитом на світовому ринку.

Знайдіть додаткову інформацію на тему «Сучасна порошкова металургія», використовуючи Інтернет-відеоматеріали, а саме про інженерно-фізичний факультет Національного технічного університету України «КПІ».

Сукупність чинників розміщення підприємств, основні центри чорної металургії в Україні. Чинниками розвитку і розміщення підприємств чорної металургії в Україні є: близькість родовищ природної мінеральної сировини; густа мережа шляхів сполучення між родовищами; розвиток металомісткого машинобудування; велика кількість металобрухту. Важливим чинником є також наявність висококваліфікованих кадрів, які готують вищі навчальні заклади України. Необхідно до цього додати ще й те, що чорна металургія має комплексоутворюючі особливості. Великі підприємства «обростають» значною кількістю допоміжних та обслуговуючих виробництв, що використовують відходи. Так, коксові гази використовуються для виробництва добрив, а шлаки — для виготовлення будівельних матеріалів.

Мал. 79. Відвантаження продукції Запорізького металургійного заводу річковим транспортом

Найбільші комбінати чорної металургії розміщені в Кривому Розі, Дніпрі, Кам'янському, Запоріжжі, Нікополі, Маріуполі, Краматорську, Алчевську (мал. 79).

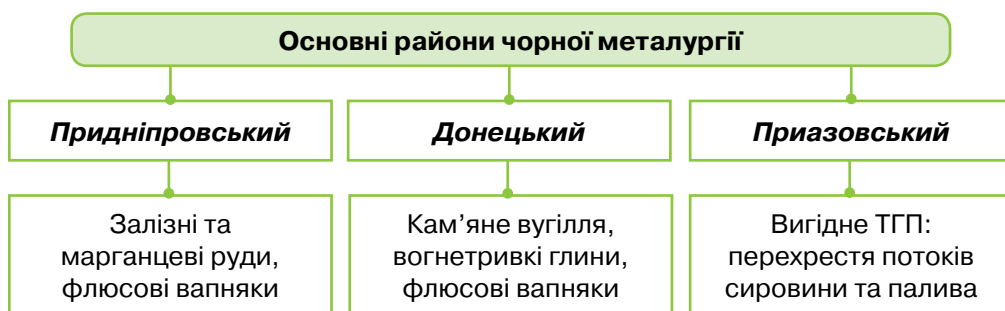
Перегляньте в мережі Інтернет фільм «ИНТЕРПАЙП СТАЛЬ: экскурсионный фильм». Зробіть висновки щодо сучасних технологій виробництва металу.

Поясніть, чому сучасні металургійні заводи більш екологічно чисті порівняно зі застарілими, яких в Україні переважна більшість.

Це металургійні центри, в яких є по одному або кілька металургійних підприємств, що визначають їх виробничу

спеціалізацію. Окремі близько розміщені центри формують металургійні вузли. Сукупність металургійних центрів і вузлів, що тяжіють один до одного, утворює металургійний район, який охоплює територію однієї або кількох областей. В Україні їх три: Придніпров'я, Донбас і Приазов'я. До складу Придніпровського металургійного району входять 5 великих вузлів виробництва: Дніпровський, Запорізький, Криворізький, Нікопольський і Кременчуцький. Із усіх великих металургійних підприємств України майже половина працює у Придніпров'ї. В Донецькому металургійному районі сформувалося 3 вузли металургійної промисловості: Донецько-Макіївський, Єнакіївський і Алчевсько-Алмазніанський. У Приазовському районі знаходиться потужний Маріупольський центр із двома великими металургійними комбінатами (мал. 80).

Мал. 80. Чинники формування металургійних районів України

Знайдіть на карті металургійні райони України та вкажіть металургійні центри, які входять до їх складу.

Чорна металургія України складається з різних за організацією і технологією виробництва підприємств: від видобування і збагачення сировини до виробництва сталі, феросплавів, прокату тощо.

Нестабільна політична ситуація, пов'язана з військовими діями на Донбасі, призвела до спаду в роботі галузі й втрати передових позицій на світовому ринку чорних металів, які Україна посідала ще кілька років тому.

Серед проблем розвитку галузі — застаріле обладнання. Серед переваг — близькість розміщення родовищ природної мінеральної сировини; густа мережа шляхів сполучення; розвиток металомісткого машинобудування; велика кількість металобрухту та наявність висококваліфікованих кадрів.

Найбільші комбінати чорної металургії розміщені в трьох металургійних районах: Придніпров'я, Донбас і Приазов'я.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому Україна входить до складу країн-лідерів із виробництва чавуну, сталі та прокату.
2. Поясніть вплив сировинного, паливного, електроенергетичного, транспортного, споживчого, екологічного чинників на розміщення металургійних комбінатів України.
3. Покажіть на карті центри чорної металургії в Україні: Кривий Ріг, Дніпро, Кам'янське, Запоріжжя, Нікополь, Маріуполь, Краматорськ, Алчевськ.
4. Поясніть чинники формування металургійних районів України, покажіть їх на карті.
5. Користуючись додатковими джерелами знань, оцініть наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля.

§ 25. КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

1. Руди яких кольорових металів видобувають в Україні? Знайдіть їх основні родовища на карті.
2. Пригадайте, що таке спеціалізація.

Особливості технології виробництва та чинники розміщення підприємств із виплавки міді, алюмінію, титану. На розміщення підприємств кольорової металургії впливають два чинники — сировинний та енергетичний. Руди кольорових металів мають у своєму складі в багато разів менше металів, ніж залізна руда. Отже, виплавка кольорових металів — справа дорога, матеріалота енергоємна, ще й екологічно небезпечна. Тому руди кольорових металів недоцільно перевозити на далеку відстань. Коли ж без цього не можна обійтися, намагаються підвищити вміст корисного компонента в руді, зробивши з неї концентрат.

Щоб максимально знизити собівартість виробництва кольорових металів і менше забруднювати довкілля, рудну сировину треба використовувати комплексно. Так, виробництво алюмінію з нефелінів поєднують із виробництвом цементу, соди, поташу, титаномагнієве виробництво — з випуском соляної кислоти, емалей, титанових білил.

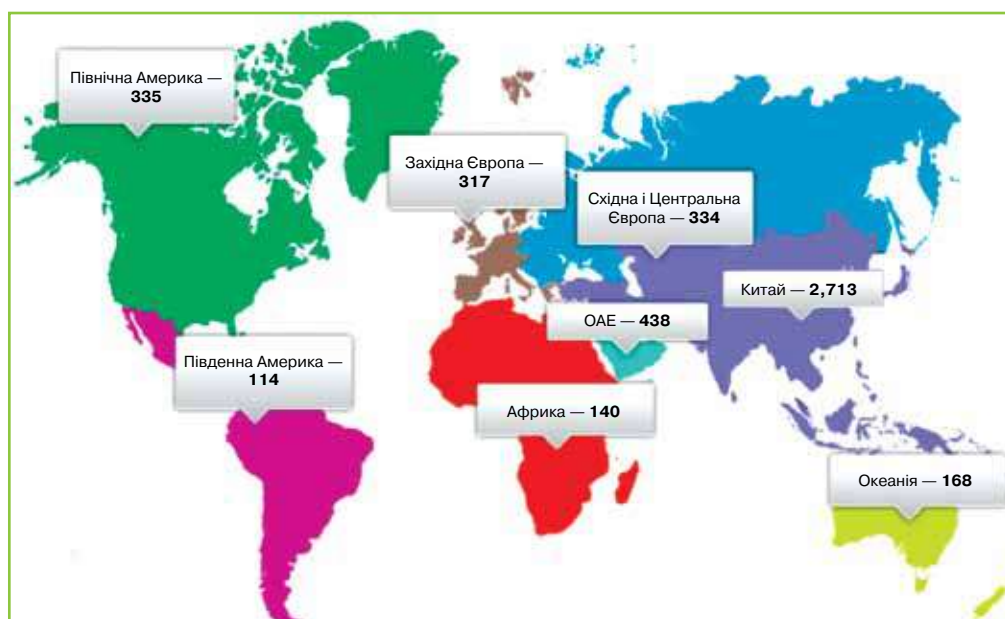
У технологічному процесі виплавки кольорових металів переважно використовують електроенергію. Наприклад, для виплавки 1 т алюмінію потрібно 18–20 тис. кВт/год електро-

енергії. Для виплавки такої ж кількості магнію її потрібно ще більше — 22 тис. кВт/год.

Для виробництва алюмінію використовують три руди: боксити, алуніти і нефеліни. Найбагатші з них — боксити. Найбільше їх видобувають три країни: Австралія, Ямайка і Гвінея. Провідними трьома споживачами алюмінію є США, Німеччина і Японія.

Приблизно половина міді, яка виплавляється в світі щорічно, припадає на чотири країни: Чилі, Китай, Японію і США. Основними споживачами рафінованої міді є промислово розвинені країни Азії — Китай, Індія, Південна Корея, Японія, Тайвань, Таїланд, країни ЄС — Німеччина, Італія, Франція тощо та США.

 Користуючись мал. 81 та 82, визначте регіони світу, які є лідерами з виробництва алюмінію.

Мал. 81. Картосхема розподілу регіонів світу за обсягами випуску алюмінію на серпень 2016 р.

Титан — четвертий із найпоширеніших у структурі земної кори після алюмінію, заліза і магнію твердий сріблястий метал, точка плавлення якого становить 1675 °С. З 801 виду магматичних порід, проаналізованих Геологічною службою США, 784 містили титан. Найбільш важливі мінеральні джерела ти-

тану — ільменіт і рутил. Значні родовища ільменіту є в Австралії, Канаді, Китаї, Індії, Мозамбіці, Новій Зеландії, Норвегії, Україні та країнах Південної Африки, рутилу — в Південній Африці, Індії і Сьєрра-Леоне (мал. 83).

Титан і його сплави з алюмінієм, ванадієм, молібденом, магнієм та іншими металами використовуються як конструкційний матеріал у авіа-, ракето-, суднобудуванні, харчовій, медичній промисловості й кольоровій металургії тощо. Він надзвичайно висококорозійностійкий, і за цією якістю перевершує всі метали, крім благородних — золота, платини. За міцністю титан також не має суперників. Він в 1,7 раза важчий за алюміній, але у 6 разів міцніший та у 12 разів твердіший за нього.

Поглиблення постадійної спеціалізації виробництва під впливом ТНК (на прикладі алюмінієвої промисловості). Руди кольорових металів від їх видобутку до отримання готового металу проходять декілька стадій: а) видобуток; б) збагачення; в) виплавка у спеціальних печах із метою отримання чорного металу; г) очищення його від шкідливих домішок (рафінування). Отриманий на останній стадії метал потім перетворюється на прокат найрізноманітнішого профілю (*дивись мал. 76 на стор. 126*). Кожна стадія може виконуватися на окремих, дуже віддалених один від одного підприємствах. Нині світова кольорова металургія випускає понад 70 видів металів, 96% усього їх обсягу припадає на алюміній, мідь, цинк і свинець.

Позиція	Країни	Виробництво алюмінію (в тисячах тонн)
1	Китай	23 300
2	Росія	3 500
3	Канада	2 940
4	Об'єднані Арабські Емірати	2 400
5	Індія	2 100

Мал. 82. Країни-лідери за виробництвом алюмінію на 2014 р.

Країна	Ільменіт	Рутил
США	2 000	невідомо
Австралія	160 000	24 000
Бразилія	43 000	1 200
Канада	31 000	—
Китай	200 000	—
Індія	85 000	7 400
Мадагаскар	40 000	—
Мозамбік	14 000	510
Сьєрра-Леоне	—	3 800
Норвегія	37 000	—
Південна Африка	63 000	8 300
Україна	5 900	2 500
В'єтнам	1 600	—
Інші країни	26 000	400

Мал. 83. Світові запаси ільменіту та рутилу на 2014 р.

Поцікавтеся в інших джерелах знань, у яких галузях господарства використовують ці метали.

Розміщення окремих стадій виробництва кольорових металів визначається природно-ресурсними, економічними, екологічними та іншими чинниками. Жорстке екологічне законодавство в розвинутих країнах змушує бізнесменів нести додаткові витрати і «виганяє» кольорову металургію до країн, що розвиваються, з їх ліберальним законодавством і процвітаючою корупцією.

Інакше склалася ситуація з виробництвом алюмінію з бокситів. Вони можуть містити у своєму складі до 60% корисного компонента. Тому таку руду везуть до країн, що мають велику кількість дешевої електроенергії.

Основні центри виробництва кольорових металів в Україні. В Україні є два райони кольорової металургії — Придніпровський і Донецький. Найбільший центр Придніпровського району і країни в цілому — Запоріжжя. Тут працюють два заводи — алюмінієвий і титано-магнієвий. Титанова сировина надходить на Запорізький алюмінієвий комбінат із нашої країни. Причина розміщення цих підприємств у Запоріжжі полягає в їх орієнтації на дешеву електроенергію Дніпрогесу.

Великий глиноземний завод, який використовує імпортні боксити з Ямайки, Гвінеї, Бразилії й Австралії, розташований у Миколаєві, побудовано у 1980 р. Це одне з найбільш енергоефективних глиноземних підприємств у світі, яке має найвищий рівень автоматизації технологічних процесів серед глиноземних заводів колишнього СРСР.

Використавши інформацію з офіційного сайту Миколаївського глиноземного заводу (електронний режим доступу: rusal.ru/about/23/), дізнайтесь більше про роботу цього підприємства.

У Придніпровському районі діє гірничо-металургійний комбінат у м. Верхньодніпровську, зорієнтований на електроенергію сусідніх ГЕС і ТЕС. Сировинною базою комбінату є Самотканське родовище титанових руд. До електроенергії Кременчуцької ГЕС тяжіє Світловодський завод чистих металів у Кіровоградській області. У Побузькому працює нікелевий завод на місцевій сировинній базі.

У Донецькому районі на привізних концентратах працює цинковий завод у м. Костянтинівка. Цинк — універсальний ме-

тал, який використовується в різних галузях господарства: від покриття чорних металів до виготовлення цинкових білил. Під час виробництва цинку утворюються сірчисті гази, які йдуть на виготовлення сірчаної кислоти.

До складу цього району входять також завод обробки кольорових металів у м. Бахмут, який виробляє латунь, латунний і мідний прокат, завод наплавних твердих сплавів, розміщений у м. Торезі Донецької області, спільне українсько-іспанське підприємство «Інтерсплав» — у Свердловську Луганської області. Доля останніх двох підприємств не визначена, оскільки вони знаходяться на окупованій Росією частині Донбасу.

Основними чинниками розміщення підприємств кольорової металургії є сировинний та енергетичний. Комплексне використання рудної сировини дозволяє максимально знизити собівартість виробництва кольорових металів і зберегти довкілля.

Для виробництва алюмінію використовують боксити, алуніти і нефеліни. Провідними його споживачами є США, Німеччина і Японія. Майже половину міді виплавляють Чилі, Китай, Японія та США. Значні родовища титану є в Австралії, Канаді, Китаї, Індії, Мозамбіці, Новій Зеландії.

Основні стадії виробництва кольорових металів: видобуток і збагачення руди, виплавка чорного металу та його рафінування, виробництво прокату.

В Україні є два райони кольорової металургії — Придніпровський і Донецький. На їх підприємствах виробляють алюміній, титан, магній, нікель, цинк, латунь тощо з місцевої та імпортової сировини на вітчизняній електроенергії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні види кольорових металів.
2. Наведіть приклади найбільших країн-виробників алюмінію, титану, міді у світі та Європі. Покажіть їх на карті.
3. Схарактеризуйте місце України на світовому ринку кольорових металів за допомогою мал. 83.
4. Перегляньте в мережі Інтернет відеоматеріали на тему «Як виготовляють алюмінієву фольгу». Схарактеризуйте особливості сучасних технологій роботи з кольоровими металами.
5. Знайдіть на карті центри кольорової металургії в Україні. Поясніть принципи їх розміщення.
6. Оцініть наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля.

Тема 3. Хімічні виробництва. Виробництво деревини, паперу

§ 26. ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ ХІМІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА.

НАЙБІЛЬШІ КРАЇНИ-ВИРОБНИКИ ХІМІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

1. Пригадайте речі, зроблені з пластмаси та гуми, які оточують Вас у повсякденному житті.
2. Запропонуйте конструкційні матеріали, якими можна було б замінити пластмаси та гуму і зберегти при цьому властивості цих речей.

Значення та особливості технологій хімічного виробництва.

Багато з того, що оточує нас у побуті, вироблено хімічною промисловістю: лінолеум на підлозі, обшивка ліфта, сидіння у тролейбусі чи у вагоні метро, різноманітні упаковки і мінеральні добрива, засоби боротьби зі шкідниками полів, полімерні плівки і труби, деталі для комбайнів, тракторів і космічних кораблів

(мал. 84). Цей перелік можна ще продовжувати. Багато чого з перелічених виробів ще порівняно недавно не існувало. Це свідчить про швидкий розвиток хімії, зумовлений насамперед тим, що хімічна промисловість разом із машинобудуванням визначають і забезпечують науково-технічний прогрес інших галузей господарства. Жодна з них не може обійтися без хімії. І ця залежність

Мал. 84. Продукція хімічної промисловості

дедалі зростає. Хімічні технології все більше використовують інші галузі господарства, навіть харчова промисловість.

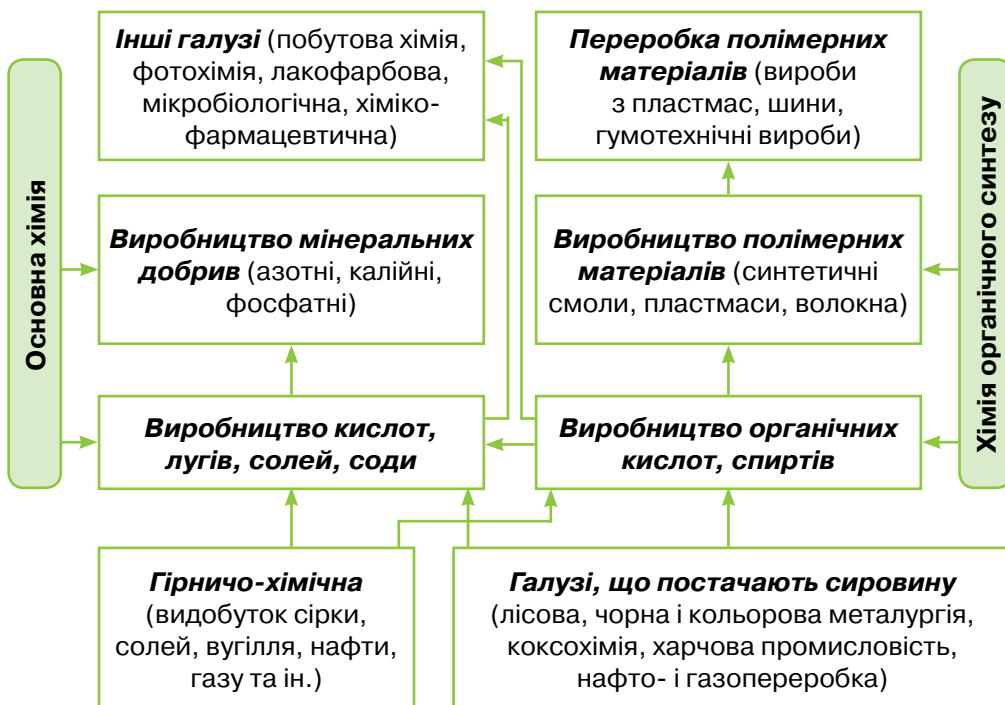
Водночас хімічна промисловість істотно відрізняється від більшості інших галузей. Вона має необмежену сировинну базу, екологічно небезпечна і в той же час утилізує відходи і може створювати нові матеріали з певними властивостями. Така її особливість дуже цінна, наприклад, для космічної техніки і будівництва, фармацевтичної, харчової і легкої промисловості.

Поясніть, чому сьогодні штучні матеріали із заданими властивостями цінуються більше, ніж натуральні.

Хімічна промисловість вважається однією з провідних галузей світового господарства. Її разом з електроенергетикою і машинобудуванням відносять до так званої «авангардної трійки» матеріальних галузей світового господарства.

Хімічна промисловість складається з таких галузей: гірничо-хімія (видобування сировини), основна хімія (виробництво мінеральних добрив, неорганічних кислот і соди) та хімія органічного синтезу (виробництво полімерних матеріалів) (мал. 85).

Мал. 85. Структура хімічної промисловості

Чинники розміщення основних виробництв продукції. Різні галузі хімічної промисловості мають різні технології виробництва і використовують різну сировину, тому й чинники їх розміщення будуть різними. В цілому ж хімічна промисловість доволі сировинно-, енерго- і водомістка галузь господарства, та ще й найбільш екологічно небезпечна. Цей чинник теж є важливим і обмежує розміщення деяких галузей хімічної промисловості у великих містах поблизу житлової забудови. Окремі галузі хімічної промисловості доволі працемісткі. Це ще один чинник їх

розміщення. І, нарешті, в наш час відбуваються швидкі зміни в техніці й технології хімічного виробництва, що також впливає на значущість чинників розміщення галузі.

Чітку орієнтацію на сировину — поклади калійних солей — мають підприємства з виробництва калійних добрив. Водночас виробництва азотних добрив тяжіють до районів споживання і розташовуються поруч із сировиною — на гілках нафто- і газопроводів. На споживача орієнтується в розміщенні виробництво суперфосфатних добрив. Енергоємне виробництво хімічних волокон тяжіє до районів виробництва дешевої електроенергії. Малотранспорتابельну сірчану кислоту випускають у районах її споживання. Початкові стадії хімії органічного синтезу орієнтуються на сировину, а кінцеві (виробництво хімічних волокон, пластмас, синтетичного каучуку і гуми) — на споживача.

Найбільші країни-виробники мінеральних добрив, полімерів, гумових і пластмасових виробів, ліків. Провідним сектором галузей хімічної промисловості нині є основна хімія, яка виробляє кислоти, луки і мінеральні добрива. Виробництво мінеральних добрив (калійних, фосфатних, азотних та комплексних) постійно зростає через зростаючі запити сільського господарства.

Чи користуєтеся Ви мінеральними добривами на присадбній ділянці чи під час догляду за кімнатними рослинами? Дізнайтеся, де вони вироблені. Знайдіть це місце на карті.

Основними виробниками добрив у світі є Китай, США, Канада, Індія і Росія. Виробництво калійних добрив не потребує великої кількості енергії і палива, але використовує значну кількість сировини. Головною сировиною для виробництва азотних добрив (аміачна селітра, сульфат амонію, карбамід тощо) переважно виступає природний газ. Через це підприємства галузі орієнтуються на газові родовища, розміщуються біля магистральних газопроводів і коксохімічних печей (мал. 86).

Проаналізуйте мал. 86, назвіть країни, які є найбільшими виробниками мінеральних добрив. За допомогою карт атласу визначте, яку сировину вони використовують.

Швидкими темпами розвивається у світі виробництво продукції органічного синтезу (пластмас, хімічних волокон, синтетичних смол і каучуків). Основними продуцентами хімічних волокон є як розвинуті країни, так і країни, що розвиваються:

Параметр	Калійні добрива	Фосфатні добрива	Азотні добрива
Сировина	Калійні солі	Фосфорити — фосфорна кислота	Аміак
Країни-виробники	1. Канада	1. США	1. Китай
	2. Росія	2. Марокко	2. США
	3. Німеччина	3. Росія	3. Індія
	4. Білорусь	4. Китай	4. Росія
Основні імпортери	1. США	1. Китай	1. США
	2. Бразилія	2. Пакистан	2. Індія
	3. Китай	3. Індія	3. Південна Корея
	4. Індія	4. В'єтнам	4. Туреччина
Частка експортних угод	82% (хлорид калію)	46% (ДАФ)	13% (аміак)
Характеристика ринку	Глобальний, одиниці гравців	Регіональний, десятки гравців	Регіональний, сотні гравців

Мал. 86. Основні виробники та споживачі мінеральних добрив

Китай, США, Республіка Корея, Індія, Індонезія, Японія, Таїланд. Новим регіоном, який розвивається нині прискореними темпами, є Східна і Південно-Східна Азія.

Лідерами у виробництві синтетичних смол і пластмас, сировиною для яких служить газ, переважно є розвинуті країни: США, Японія, Німеччина, Франція, Нідерланди.

Виробництво хіміко-фармацевтичних товарів теж зосереджено переважно в розвинутих країнах Заходу, хоча до цієї економічно вигідної справи все більше залучаються і країни, що розвиваються, наприклад, Індія.

Проаналізуйте Вашу домашню аптечку. Визначте, в яких країнах світу зроблені ліки та медичні приладдя, які вона містить.

На країни Західної Європи припадає понад 30% усього світового виробництва продукції хімічної промисловості. Трохи поступається цьому регіону Північна Америка. Приблизно стільки ж виробляють країни Азії.

Швидкий розвиток хімічної промисловості, яка може створювати нові матеріали з певними властивостями, зумовлено тим, що разом із машинобудуванням вони визна-

чають і забезпечують науково-технічний прогрес інших галузей господарства, які все більше використовують хімічні технології і продукти.

Окремі галузі хімічної промисловості мають різні технології виробництва, використовують різну сировину, тому й чинники їх розміщення неоднакові. Хімічна промисловість — це сировинно-, енерго- і водомістка екологічно небезпечна галузь із необмеженою сировинною базою, яка водночас утилізує відходи.

Провідним сектором галузей хімічної промисловості нині є основна хімія, яка виробляє кислоти, луки і мінеральні добрива, виробництво яких постійно зростає.

Лідерами з випуску хімічної продукції у світі є Китай, США, Канада, Індія, країни Євросоюзу, Японія, Південна Корея, Росія тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні види продукції, яку дають хімічні підприємства.
2. Як на Вашу думку, чи існує взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіону, країни і рівнем концентрації окремих хімічних виробництв?
3. Поясніть вплив на розміщення виробництва хімічної продукції споживчого, сировинного, наукового, транспортного чинників.
4. Оцініть вплив виробництва хімічної продукції на довкілля.
5. На прикладі виробництва мінеральних добрив поясніть, чому одні й ті ж самі країни є водночас їх найбільшими виробниками і споживачами.

§ 27. ХІМІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ

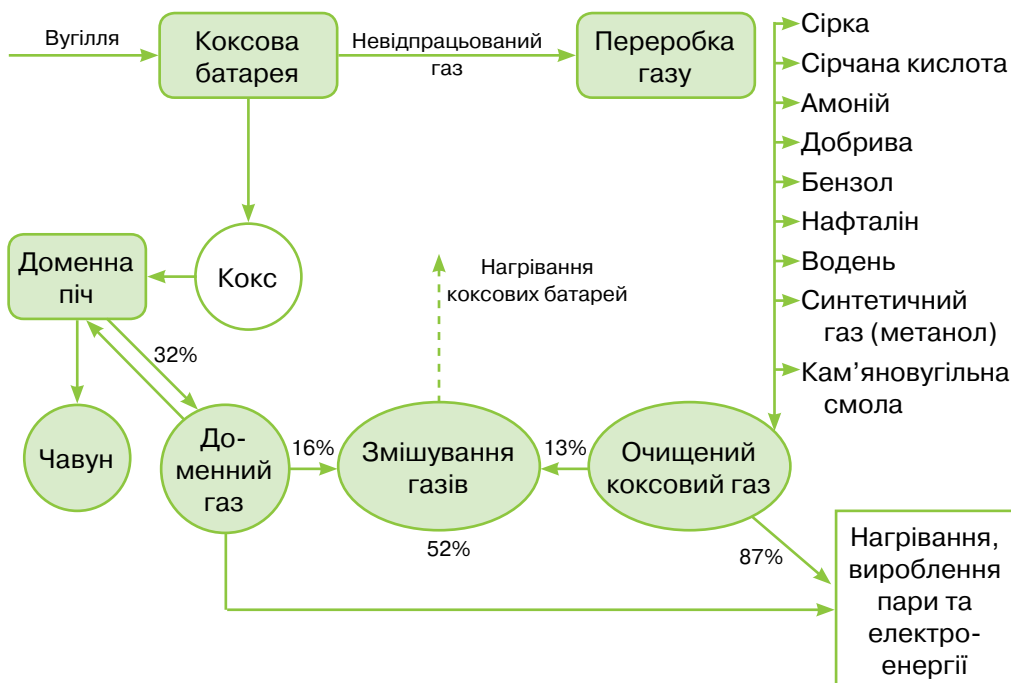
Перегляньте інформацію на упаковках миючих засобів та інших товарів побутової хімії, якими користується Ваша родина. Де вони зроблені? Знайдіть ці міста на карті України та світу.

Основні центри виробництва хімічної продукції та чинники їх формування в Україні. Україна належить до провідних світових виробників деяких видів продукції хімічної промисловості. Певною мірою це пов'язано з наявністю відповідної сировини.

Сировиною для хімічної промисловості країни є кам'яне й буре вугілля, супутні й природні гази, нафта, кам'яна й калійна солі, фосфорити, крейда, вапняки, сірка тощо. Використовує галузь також відходи чорної і кольорової металургії, харчової промисловості, лісопромислового комплексу.

Підприємства гірничої хімії розміщуються в районах видобування корисних копалин, що використовуються як хімічна сировина. Запаси сірки зосереджені у Львівській області, кам'яної солі — в Солотвино (Закарпаття), Слов'янську, Бахмуті (Донбас) і в Криму, поклади калійної солі — в Івано-Франківській області.

Однією з галузей основної хімії, що ґрунтується на потребах чорної металургії Донбасу і Придніпров'я, є коксохімічне виробництво. Коксохімія — комплексуюча галузь, яка добре поєднується з металургійним виробництвом. Так, низькокалорійний доменний газ використовується для обігрівання коксових печей, а висококалорійний газ, що утворюється внаслідок коксування вугілля, передається в мартени для виплавляння сталі й на прокатне виробництво. Крім того, з нього виробляють азотні добрива. Коксохімія є базою для розвитку великої кількості супутніх і допоміжних підприємств, які переробляють доменний і коксовий газ, феноли, смоли тощо. З них виробляють сірчану кислоту, медичні препарати, пестициди і гербіциди, барвники, пластмаси, мінеральні добрива (мал. 87).

Мал. 87. Структура коксового виробництва

До провідних галузей основної хімії належить виробництво мінеральних добрив: калійних, фосфорних, азотних, комбінованих, гранульованих. Україна має значну сировинну базу для виробництва калійних добрив (родовища калійних солей у Калуші й Стебнику).

Підприємства, що випускають фосфорні добрива, працюють на імпортній сировині та місцевих фосфоритах. Найбільшими підприємствами є хімзаводи у Вінниці й Костянтинівці, суперфосфатний завод в Одесі, «Хімпром» у Сумах, металургійний завод «Азовсталь» у Маріуполі.

Основними центрами виробництва азотних добрив (аміачна вода, аміачна селітра) є Кам'янське, Запоріжжя, Алчевськ, Лисичанськ, Северодонецьк, Горлівка. Ці підприємства розміщено в районах коксохімічного виробництва. Друга група підприємств, де виробляють ці добрива, тяжіє до споживача і розміщена в районах видобування природного газу та на трасах газопроводів. Так виникли виробництва в Черкасах, Рівному, Одесі.

У багатьох галузях господарства використовується сірчана кислота: у виробництві мінеральних добрив, нафтопереробній, харчовій, текстильній. Виробництво сірчаної кислоти — галузь основної хімії, яка є однією з провідних у хімічній промисловості України та має значну сировинну базу. Це самородна сірка в Передкарпатті, відходи коксохімічних і нафтопереробних заводів, сірчисті гази, що утворюються під час виплавки цинку, міді, нікелю. Через високу хімічну активність сірчану кислоту небезпечно перевозити на далекі відстані. Тому її виробництво орієнтується на споживача. Основними виробниками сірчаної кислоти є підприємства Костянтинівки, Сум, Рівного, Нового Роздолу, Кам'янського.

Виробництво соди зосереджено біля родовищ кам'яної солі й ропи солоних озер, оскільки воно дуже матеріаломістке. Щоб виробити 1 т соди, потрібно витратити 1,5 т кам'яної солі, 1,5 т вапняку і 1,7 т умовного палива. Основними підприємствами содової промисловості є ВО «Хімпром» у Слов'янську і завод у Лисичанську. На ропі Сиваша працює підприємство в Красноперекопську (Крим). Кальцинована сода використовується в харчовій промисловості та для виробництва скла. Каустична сода виробляється в Калуші. Її використовують у текстильній промисловості, миловарінні, при

виробництві штучних волокон, глинозему з бокситів тощо.

Фармацевтична галузь випускає лікарські засоби і виробляє медичного призначення. Це одна з галузей господарства, яка розвивається в Україні та світі найдинамічніше. У нашій державі в останні роки темпи зростання виробництва в ній у середньому сягали 20%. Нині в країні діє 49 підприємств, які забезпечують лише 30% ринку ліків. Домінуючим центром виробництва галузі залишається Київ. Він же демонструє найвищі темпи зростання виробництва. Серед інших центрів фармацевтичної промисловості виділяються Харків, Львів, Одеса. Найбільшими підприємствами є ЗАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця» (Київ), корпорація «Артеріум» (ТОВ «Київмедпрепарат» і АТ «Галичфарм»), АТ «Київмедпрепарат» (Київ), АТ «Здоров'я» (Харків), АТ «Фармак» (Київ), ЗАТ НВЦ «Борщагівський ХФЗ», АТ «Київський вітамінний завод» та ін. (мал. 88).

Проаналізуйте Вашу домашню аптечку. Визначте, які ліки та медичні прилади зроблені в Україні.

Виробництво гуми і пластмас, миючих засобів. Для виробництва синтетичних смол і пластмас сировиною є нафта, газ, кам'яне вугілля, а також кам'яна сіль.

Мал. 88. а) Сучасне фармацевтичне виробництво; б) Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод; в) фармацевтична фірма «Дарниця»; г) продукція заводу «Фармак»

Хімічні підприємства розміщуються у районах видобування сировини або в місцях споживання готової продукції, яка використовується в легкій, харчовій, гумоазбестовій та інших галузях господарства. Найбільші підприємства зосереджені на Донбасі і в Придніпров'ї. У Запоріжжі виробляють кремнійорганічні сполуки, синтетичні смоли, в Кам'янському — полівініл і полістирол, у Северодонецьку — вироби з пластмас і склопластику. Синтетичні смоли переробляють на плівкові, пластмасові та інші вироби в Калуші, Одесі, Києві, Фастові.

Гумоазбестова промисловість налічує понад 30 підприємств різної потужності та різного асортименту продукції. Виробництво шин і гумоазбестових виробів зосереджено в Дніпрі (ВО «Дніпрошина»), Білій Церкві («Росава»), Броварах. Гумотехнічні вироби випускають у Києві, Лисичанську, Білій Церкві, Сумах, Запоріжжі, Одесі, Харкові, Донецьку, Чернівцях (завод гумового взуття), Луцьку, Кременчуці (завод технічного вуглецю).

На українському ринку, як Ви вже, мабуть, помітили, панують м'які засоби зарубіжного виробництва. Водночас Україна володіє сировиною світового значення для виготовлення м'яких засобів найвищої якості, та ще й екологічно безпечних, на основі чорноморського кілу (пластична маса морських відкладів) і грязей солоних лиманів. Нині основними виробниками м'яких засобів в Україні є підприємства у Дніпропетровській (м. Покровськ) і Харківській (м. Первомайськ) областях та в м. Вінниці.

До складу хімічної промисловості входять: гірничі хімія, основна хімія (виробництво мінеральних добрив, неорганічних кислот і соди) та хімія органічного синтезу (виробництво полімерних матеріалів). Україна належить до провідних виробників окремих видів хімічної продукції світу.

Підприємства гірничої хімії розміщуються в районах видобування корисних копалин. Коксохімія є базою для розвитку великої кількості супутніх і допоміжних підприємств. До провідних галузей основної хімії України належать виробництво мінеральних добрив, соди, кислот.

Фармацевтична галузь розвивається в Україні найдинамічніше. Головним центром виробництва галузі залишається м. Київ.

Гумоазбестова промисловість налічує понад 30 підприємств різної потужності й асортименту від шин до гумового взуття.

Вітчизняна промисловість забезпечує незначну частку миючих засобів і засобів побутової хімії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть види хімічної продукції, яка випускається в Україні.
2. Покажіть на карті найбільші центри виробництва мінеральних добрив, виробів із гуми і пластмас, побутової хімії, ліків в Україні.
3. Схарактеризуйте вітчизняну сировинну базу виробництва хімічної продукції.
4. Проаналізуйте зв'язки хімічних виробництв із металургійними та коксохімічними.
5. Оцініть вплив виробництва хімічної продукції на довкілля. Підготуйте додаткову інформацію про найбільш екологічно брудні підприємства галузі.
6. Поясніть, чому металургійний завод є крупним виробником мінеральних добрив.

§ 28. ВИРОБНИЦТВО ДЕРЕВИНИ Й ПАПЕРУ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

1. Наведіть приклади речей, які виготовляють із деревини.
2. Чи завжди можна зробити ці речі з інших конструкційних матеріалів? Поясніть чому.

Виробництво деревини й паперу у світі: значення, особливості технологій та чинники розміщення підприємств. На нашій планеті виділяють два лісових пояси — північний і південний, на яких базується світова лісова і деревообробна промисловість. У першому заготовляють переважно «м'яку» деревину хвойних, у другому — «тверду» деревину широколистяних порід. У середньому за рік на Землі площа лісів зменшується на 12 млн гектарів, відповідно, скорочуються й обсяги наявних лісових ресурсів як бази сировини для виробництва виробів із дерева і паперу. В наш час найбільшими експортерами деревини є Канада, США і Росія. За ними слідує скандинавські країни та країни тропічного поясу. Деревина з цього регіону світу нині становить вже третину світового експорту (Бразилія, Індонезія, Філіппіни, Малайзія тощо). До найбільших імпортерів належать Японія і країни Західної Європи.

Знайдіть на карті світу країни, які є лідерами з постачання деревини на світовий ринок.

Деревообробна промисловість в основному базується у розвинених країнах Західної Європи, де з переважно привізної дешевої сировини виготовляють дорогі будівельні матеріали і меблі. США та Канада, використовуючи, переважно, власну сировину, посідають не тільки провідні місця у світі в галузі лісозаготівлі,

Мал. 89. Виробництво паперу

а й мають потужну лісопереробну промисловість (*мал. 89*). Зміни в останній період полягають у зростанні питомої ваги виробництва фанери у країнах Південно-Східної Азії на основі власної деревини.

У розвитку целюлозно-паперової промисловості визначну роль відіграє сировинний чинник. Але, крім деревини, у цьому виробництві значним сировинним ресурсом є вода. Лідерами з виробництва целюлози є США, Китай, Канада і Японія, яка працює на привізній сировині. За виробництвом паперу лідерами є Китай, який за останні десять років майже в чотири рази збільшив обсяги цієї продукції, ще й експортує обладнання для її виробництва, а також США і Японія, яка скоротила обсяг продукції за останні 10 років майже на 30%. У виробництві газетного паперу поза конкуренцією, безперечно, є Канада (близько 30% світового виробництва).

Виробництво деревини й паперу в Україні. За рахунок власних ресурсів потреби України в деревині задовольняються лише на третину. Водночас відходи переробки деревини використовуються лише на 50–60%. Зрубані у лісопаркових зонах або зламани старі дерева просто гниють на землі, що ні в якому разі не допускається в країнах Європи чи Північної Америки. Важливо розширювати площі лісонасаджень із швидкорослими і цінними породами дерев, уживати заходів щодо підвищення продуктивності насаджень. Особливо ефективним є вирощування лісів плантаційним способом (*мал. 90*).

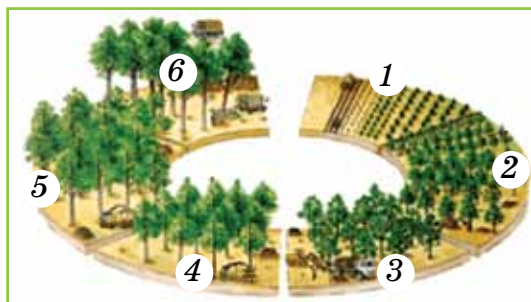
Користуючись мал. 90, поясніть, чому треба заощадливо ставитись до лісових ресурсів.

Галуззю лісової промисловості, яка об'єднує виробництва, основані на хімічній переробці деревини, є лісохімічна промисловість, а саме: суха перегонка деревини, вуглевипалювання й різні види каніфольно-скипидарних виробництв. Як сировину галузь використовує відходи, що залишаються після переробки деревини: соснові пеньки, живицю сосни, дров'яну деревину листяних порід, відходи деревообробної промисловості, продукти сульфатно-целюлозного виробництва. Галузь дає необхідну як населенню, так і іншим галузям економіки продукцію: деревне вугілля, оцтову кислоту, метиловий спирт, деревні смоли, деревноспиртові розчинники, формалін, каніфоль, скипидар, різні види ефірної олії тощо.

Підприємства лісопереробки розміщені в Україні доволі рівномірно, проте в сировинних районах (Карпатах і Поліссі) їх більше. У районах лісорозробок і біля них великими центрами деревообробної промисловості є Ужгород, Рахів, Ясіня, Хуст, Перечин, Великий Бичків, Мукачеве на Закарпатті, а також міста Передкарпаття і Полісся — Львів, Івано-Франківськ, Чернівці, Костопіль, Луцьк, Житомир, Чернігів, Шостка. Міста Карпат і Полісся виробляють основну частину фанери, пиломатеріалів, деревостружкових і деревоволокнистих плит, будівельних деталей із деревини, а також паперу і картону. Слід зазначити, що економічна криза останніх років в Україні призвела до скорочення обсягів виробництва продукції на одних підприємствах та призупинення роботи на інших.

За межами зон лісорозробок деревообробні підприємства розміщуються у великих промислових центрах і транспортних вузлах (Київ, Донецьк, Харків, Одеса, Дніпро, Запоріжжя, Черкаси, Кременчук, Кривий Ріг, Херсон тощо).

Підприємства меблевої промисловості орієнтуються в своєму розміщенні переважно на споживача. Тому вони зосереджу-

Мал. 90. Вирощування лісів плантаційним способом: 1 — підготовка ґрунту посівом або посадкою; 2 — технічне обслуговування молодого лісорозведення; 3 — перше проріджування й обрізка (від 10 до 12 років); 4 — друге проріджування (17–20 років); 5 — третє і п'яте проріджування, витончення (5 років); 6 — вирубка (від 40 до 50 років)

Мал. 91. На меблевій фабриці

ються у великих містах і довкола них (мал. 91). Багато підприємств цієї галузі працюють і у лісопромислових районах (Івано-Франківськ, Мукачєво, Ужгород).

На лісопромислові райони орієнтуються в розміщенні лісохімічні підприємства.

Багато століть тому в Україні почали виробляти папір. Свідченням цього є чисельні села з назвою Папірня, розміщені,

здебільшого на Поліссі. Нині ці підприємства орієнтуються в розміщенні на сировинні та водні ресурси, електроенергію і кваліфіковану робочу силу. Тому зосереджені вони переважно в лісопромислових районах — Карпатському і Поліському.

Є свідчення того, що в Радомишлі у 1612 році було засновано першу папірню для потреб церкви. Але вона не була першою в Україні. Знайдіть інформацію про історію виробництва паперу та книгодрукування в Україні.

Основними компонентами для одержання целюлози є низькоякісна деревина хвойних і листяних порід дерев, відходи лісопиляння і деревообробки. У спеціальному апараті подрібнену деревину піддають обробці й вона перетворюється на целюлозу. За новими технологіями целюлозу можна виготовляти з очерету, соломи тощо. Її використовують для виробництва паперу й картону.

Найбільшими підприємствами галузі є целюлозно-картонний завод у Жидачеві (Львівська область) і картонно-паперовий комбінат в Обухові (Київська область). На картонно-паперових фабриках у багатьох містах країни виготовляють учнівські зошити.

Чи є на Ваших учнівських зошитах інформація про те, де вони вироблені? Поцікавтеся, де вони надруковані.

Великі підприємства целюлозно-паперової промисловості є в Києві (картонно-паперовий комбінат), Рахові (картонна фабрика), Херсоні (целюлозний завод), Ізмаїлі (целюлозно-картонний завод), Корюківці Чернігівської області (фабрика технічних паперів), Малині Житомирської області (паперова фабрика).

У світі намітилась тенденція до зменшення потреб у пиломатеріалах і збільшення в картоні, пресованих виробках, деревних плитах. Саме розвиток таких виробництв для України є актуальним і перспективним.

На Землі існує два лісових пояси — північний і південний. У першому заготовляють переважно «м'яку» деревину хвойних, у другому — «тверду» деревину широколистяних порід. Обсяги наявних лісових ресурсів як сировинної бази скорочуються, тому важливо розширювати площі лісонасаджень за рахунок швидкорослих і цінних порід дерев.

У розвитку целюлозно-паперової промисловості визначну роль відіграють сировинний чинник і наявність води. Нові технології дозволяють виготовляти целюлозу з очерету, соломи тощо.

Потреби України в деревині за рахунок власних ресурсів задовольняються лише на третину. Ступінь переробки відходів деревини в Україні дуже низький — 50–60%.

Підприємства галузі розміщені в Україні доволі рівномірно, але більше їх у сировинних районах лісорозробок. Розташовані у великих промислових центрах і транспортних вузлах підприємства меблевої промисловості орієнтуються переважно на споживача.

Світові тенденції до зменшення потреб у пиломатеріалах і збільшення в картоні, пресованих виробках, деревних плитах роблять перспективним розвиток таких виробництв в Україні.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте сировинну базу виробництва паперу. Наведіть приклади найбільших у світі країн-виробників деревини та паперу.
2. Назвіть та покажіть на карті найбільші центри виробництва деревини й паперу в Україні.
3. Поясніть, як впливають на розміщення виробництва деревини й паперу споживчий, сировинний, науковий, транспортний та екологічний чинники.
4. Чи існують зв'язки хімічних виробництв із деревообробними? Поясніть, які саме.
5. Оцініть вплив виробництва паперу на довкілля.

Тема 4. Виробництво машин та устаткування

§ 29. МАШИНОБУДУВАННЯ СВІТУ

1. Які машини та механізми оточують Вас у повсякденному житті?
2. Чи можна уявити собі життя без них?

Машинобудування та його роль у сучасному світі. У сучасному світі практично вся діяльність людини пов'язана з використанням виробів машинобудування. Це телевізор і міксер, холодильник і пральна машина, радіоприймач і велосипед, мобільний телефон. Усі вони виготовлені машинами або з їх використанням. На роботу люди дістаються автобусами, потягами,

Машинобудування та металообробка — це сукупність галузей промисловості, що виготовляють машини та устаткування для усіх ланок господарства та побуту людей.

автомобілями і там теж мають справу з машинами — верстатами, комбайнами. Навіть в управлінській праці дедалі більше використовуються машини — комп'ютери, ксерокси, автоматизовані робочі місця.

а

Зробіть висновок щодо того, як відрізнялися вже 100 років тому машини та механізми, які використовувалися у первинному секторі господарства в країнах із різним рівнем розвитку.

б

Мал. 92. Обмолот зерна 100 років тому: а) в Росії (с. Кіжи); б) у Франції (с. Мецєрвіс)

Отже, без машин життя та виробнича діяльність людей сьогодні неможливі. Забезпечуючи все більш ефективними машинами різні галузі господарства, машинобудування сприяє науково-технічному прогресу, полегшує та поліпшує умови праці робітників (мал. 92).

Різноманітність підприємств та чинники їх розміщення. Спеціалізація у машинобудуванні. Машинобудування в нинішньому світі стає все більш складною і диференційованою галуззю (мал. 93).

Мал. 93. Структура машинобудівного комплексу

Залежно від таких чинників, як матеріало- і трудомісткість, виділяють важке, загальне та середнє машинобудування (мал. 94).

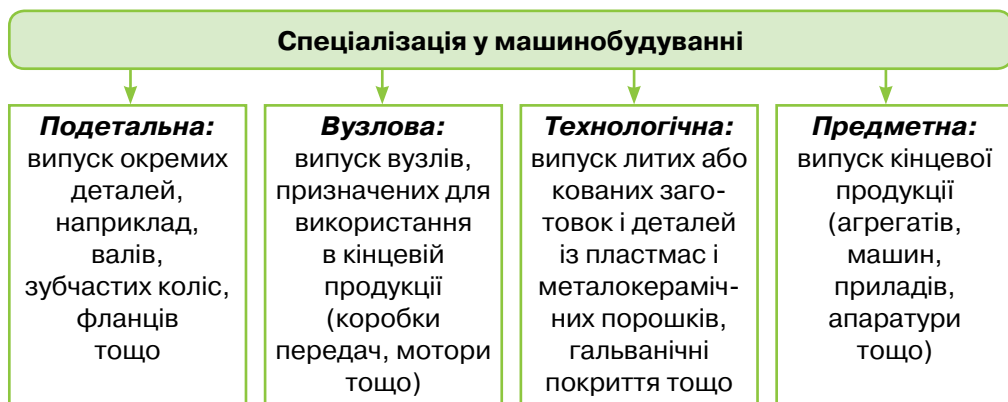
З огляду на специфіку продукції, яку випускають різні підприємства машинобудування, воно поділяється на окремі підгалузі, а ті на ще дрібніші підрозділи. Наприклад, до складу підгалузі транспортного машинобудування входить автомобілебудування. Воно, в свою чергу, поділяється на виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів, мотоциклів, трамваїв, електровозів тощо. Така розмаїта галузева і технологічна диференціація машинобудування створює умови для спеціалізації окремих підприємств на виробництві не лише готової продукції, наприклад, легкового автомобіля, але й на випуску його окремих деталей і частин. До них можна в цьому випадку віднести виробництво інжекторів, моторів, автомобільного скла, шин, сидінь для салону. Як бачимо, машинобудівні й не лише машинобудівні заводи при виробництві якогось готового товару стають все біль-

Машинобудування		
Важке	Загальне	Середнє
Особливості		
Матеріаломістке з великим споживанням металу, відносно мала трудомісткість	Середні нормативи споживання металу, енергії, невисока трудомісткість	Мала металоємність, підвищена трудомісткість, енергоємність
Приклади		
Металургійне, гірничо-шахтне устаткування, ковальсько-пресові машини, судна, вагони, локомотиви, цистерни	Устаткування для лісової, целюлозно-паперової, будівельної, легкої, харчової промисловості	Приладобудування, виробництво засобів обчислювальної техніки
Чинники розміщення		
Поблизу металургійних баз, районів споживання готової продукції	У районах споживання з урахуванням близькості сировинної бази	Наявність кадрів: конструкторів, інженерів, кваліфікованих робітників

Мал. 94. Види та особливості машинобудування

ше спеціалізованими на виробництві окремих частин машин, їх деталей і вузлів. У машинобудуванні, враховуючи особливості технології виробництва готових машин, можливості для розвитку спеціалізації виробництва практично безмежні (мал. 95).

Мал. 95. Спеціалізація у машинобудуванні

Пригадайте, що таке спеціалізація (мал. 95). Поясніть її значення для розвитку машинобудування. Чому не вигідно на одному підприємстві виробляти деталі та вузли і готову машину?

Кооперування у машинобудуванні. Ви вже знаєте, що такі форми організації виробництва, як спеціалізація і кооперування, тісно між собою пов'язані. Спеціалізація без кооперування в багатьох випадках втрачає будь-який сенс. Розвиток спеціалізації викликає все більше розширення і поглиблення кооперування, тобто встановлення довготривалих виробничих зв'язків підприємств зі спільного виробництва певної готової продукції машинобудування.

Користуючись мал. 14 та 15 на стор. 31, поясніть, що таке кооперування на прикладі автомобілебудування.

У наш час практично всі найвідоміші машинобудівні фірми світу тісно між собою пов'язані. Якщо ми подивимося на те, в яких країнах і на яких підприємствах виготовлені деталі та вузли легкових автомобілів, то лише за цим можна вивчати економічну географію світу. Так, на автомобілях французької фірми «Рено» встановлено двигуни японської фірми «Ніссан». Ледь не кожна деталь цього автомобіля походить з іншої країни. Виходить, що французькі там лише кузов і збирання всіх цих деталей, доставлених на фірму з усього світу. Те ж саме можна сказати і про будь-який інший складний виріб машинобудування в будь-якій країні світу.

Життя та виробнича діяльність людей сьогодні неможливі без машин і машинобудування. Забезпечуючи машинами різні галузі господарства, воно сприяє науково-технічному прогресу, полегшує та поліпшує умови праці робітників.

Машинобудування стає все більш складною і диференційованою галуззю, що створює умови для спеціалізації окремих підприємств на виробництві не лише окремих деталей і частин, а й готової продукції.

Розвиток спеціалізації викликає все більше розширення і поглиблення кооперування, тобто встановлення довготривалих виробничих зв'язків підприємств зі спільного виробництва певної готової продукції машинобудування. У наш час практично всі найвідоміші машинобудівні фірми світу тісно пов'язані між собою.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте чинники розміщення окремих виробництв машин та устаткування, використовуючи мал. 93 та 94.

2. Схарактеризуйте сучасні тенденції розвитку і розміщення виробництва машин і устаткування.
3. Поясніть, як на розвиток машинобудування впливають спеціалізація та кооперування. Наведіть приклади.
4. Оцініть роль машинобудування у розвитку світового господарства.

§ 30. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І РІВНЕМ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ

1. Перегляньте інформацію про машини та механізми, якими користується Ваша родина у побуті. Де вони зроблені?
2. Знайдіть ці міста на карті України та світу.

Машинобудування світу. Взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку регіону, країни і рівнем розвитку машинобудування. На розміщення машинобудування світу впливає багато різноманітних чинників. Це визначається тим, що машинобудування буває метало-, праце- і наукомістким. Окремі галузі тяжіють до кваліфікованих кадрів, інші до наукових центрів, ще інші — до місць виробництва сировини (металургійних районів і центрів). Останнім часом важливим став чинник дешевої робочої сили. Ще один чинник — територіальна близькість країн, які виробляють велику кількість вузлів і деталей для збирання готових машин і обладнання.

У зв'язку зі зростаючими наукомісткістю машинобудування і вимогами до кваліфікації працівників, прослідковується чіткий зв'язок між рівнем економічного розвитку країни і рівнем розвитку в ній машинобудування. Фактично перехід тієї чи іншої країни до так званої «Великої двадцятки» був зумовлений випереджаючими темпами розвитку в ній саме машинобудування.

Пригадайте, які країни входять до складу «Великої двадцятки». Знайдіть їх на карті. Поясніть, чи впливає територіальна близькість цих країн на виробництво вузлів деталей для збирання готових машин і обладнання.

Вплив глобалізації на розвиток машинобудування у країнах «центру», «напівпериферії» і «периферії». Машинобудування виявилось галуззю світового господарства, яка дуже швидко відгукнулася на запити глобалізації. З країн «центру», з їх традиційно розвиненим машинобудуванням, ця галузь вирушила до

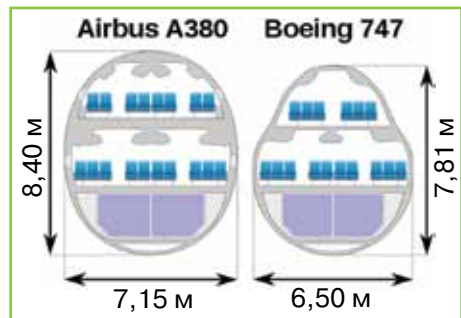
«напівпериферії», а нині й до країн «периферії». У ці регіони з менш розвинутими країнами в наш час відбувається переміщення загального машинобудування, деяких працемістких галузей, зокрема, виробництво дорожньо-будівельних і сільськогосподарських машин, суднобудування тощо. Таке поширення машинобудівного виробництва планетою слугує додатковим стимулом глобалізації, поглиблення спеціалізації і встановлення кооперованих зв'язків глобального масштабу.

 Поясніть, як науково-технічний прогрес та розвиток морського транспорту вплинули на поширення машинобудівного виробництва планетою.

Найбільші країни-виробники літаків, легкових автомобілів, морських суден, верстатів, комп'ютерів, робототехніки. У світовому виробництві пасажирських літаків безумовним лідером є США. На цю країну припадає близько 65% ринку літаків планети. Підприємства однієї з найбільших корпорацій світу «Boeing» щорічно випускають по 400 магістральних пасажирських літаків. Таке масове виробництво називають серійним. Спостерігається дуже висока територіальна концентрація підприємств цієї корпорації на крайньому північному заході США, в містах Сіетл та Лос-Анджелес. На другому місці знаходиться європейський консорціум (тимчасове об'єднання підприємств) «Ейрбас Індастріз» (штаб-квартира розташована у місті Тулуза, Франція) (мал. 96). До нього входять авіабудівні компанії Європи із Франції, Німеччини, Великої Британії й Іспанії. Вони за рік випускають до 200 літаків марки «Airbus». На цей консорціум припадає до третини світового виробництва пасажирських літаків (мал. 97).

Мал. 96. Літаки «Airbus A380» (а) та «Boeing 747» (бб)

Мал. 97. Розріз-порівняння літаків «Airbus A380» та «Boeing 747»

Чи є у Вас або членів Вашої родини досвід використання авіаційного транспорту? Поділіться своїми враженнями від нього з однолітками.

Між цими виробниками пасажирських авіалайнерів точиться запекла конкурентна боротьба на світовому ринку: за 10 років (2004–2014 р.), «Airbus» отримав 8 933 замовлення і поставив замовникам 4 824 судна. «Boeing» отримав 8 428 замовлень, забезпечивши поставку 4 458 суден. Кожна компанія регулярно звинувачує іншу в отриманні несправедливої державної допомоги від своїх урядів тощо.

Чому, на Вашу думку, існує ця конкуренція? Що вона дає?

Ще одним із лідерів світового ринку пасажирських регіональних літаків є бразильська авіабудівна компанія «Embraer» (Empresa Brasileira de Aeronautica) зі штаб-квартирою в м. Сан-Жозе-дус-Кампус, штат Сан-Паулу.

Найбільшими виробниками легкових автомобілів є Китай, США та Японія. Світове автомобілебудування поступово поширюється світом, захоплюючи все нові країни, до переліку яких вже долучилися Індія, Мексика, Бразилія, Таїланд, Туреччина та ін. Якщо у країнах ЄС і Японії легкові автомобілі переважно випускаються на експорт, то у США — для внутрішнього споживання (мал. 98).

Проаналізуйте дані мал. 98 та назвіть світових лідерів за обсягами виробництва автомобілів у 2015 році. Спробуйте пояснити, як до цього списку лідерів потрапили Індія, Мексика, Бразилія, Таїланд.

Світове суднобудування також переміщується до країн, що розвиваються. Тут значно дешевша робоча сила. Тому постійно зростає питома вага цих країн у виробництві кораблів. Нині у трійці лідерів Південна Корея, Японія та Китай, однак найшвидше ця галузь розвивається в Аргентині, Мексиці, Індії. США нині концентрують увагу на виробництві військових кораблів.

Сучасне верстатобудування, яке вимагає високої кваліфікації працівників, зосереджує власне виробництво у розвинутих країнах світу і є доволі працемістким (Німеччина, США, Японія, Італія і Швейцарія). Частка країн, що розвиваються, не перевищує в складі продукції галузі 6%.

Місце	Країна	2015	2000	1980	1950	Максимальне виробництво	Рік максимального виробництва
	Світ	90 780 583	58 374 162	38 564 516	10 577 426	90 780 583	2015
1	Китай	24 503 326	2 069 069	222 288	—	24 503 744	2015
2	США	12 100 095	12 799 857	8 009 841	8 005 859	13 024 978	1999
3	Японія	9 278 238	10 140 796	11 042 884	31 597	13 486 796	1990
4	Німеччина	6 033 164	5 526 615	3 878 553	306 064	6 213 460	2007
5	Південна Корея	4 555 957	3 114 998	123 135	0	4 657 094	2011
6	Індія	4 125 744	801 360	113 917	14 688	4 174 713	2012
7	Мексика	3 565 469	1 935 527	490 006	0	3 565 469	2015
8	Іспанія	2 733 201	3 032 874	1 181 659	0 253	3 032 874	2000
9	Бразилія	2 429 463	1 681 517	1 165 174	0	3 712 380	2013
10	Канада	2 283 474	2 961 636	1 369 607	387 726	3 058 813	1999
11	Франція	1 970 000	3 348 361	3 378 433	357 512	3 919 776	1989
12	Таїланд	1 915 420	411 721	73 347	0	2 457 057	2013
13	Велика Британія	1 682 156	1 813 894	1 312 914	783 672	2 332 376	1963
14	Туреччина	1 385 796	430 947	50 881	0	1 385 796	2015
15	Росія	1 384 399	1 205 581	—	—	2,233,103	2012

Мал. 98. Країни-лідери з виробництва автомобілів

Виробництво комп'ютерної техніки та робототехніки нині орієнтується на Південно-Східну і Східну Азію (Китай, Сінгапур, Республіка Корея, Японія, Таїланд). Останнім часом до них приєдналася Мексика. Країни Європи і США постійно втрачають тут свої позиції.

Користуючись картами атласу, знайдіть країн-лідерів із випуску продукції машинобудування в кожному з регіонів світу.

На розміщення машинобудування світу впливає багато різноманітних чинників, адже воно буває метало-, праце- і наукомістким.

Через зростання наукомісткості машинобудування і вимог до кваліфікації працівників прослідковується чіткий зв'язок між рівнем економічного розвитку країни і рівнем розвитку в ній машинобудування.

Сучасні процеси глобалізації зрушили переміщення галузей машинобудування з країн «центру» до «напівпериферії» та «периферії». Відбувається поглиблення спеціалізації і встановлення кооперованих зв'язків глобального масштабу.

Лідерами виробництва широкого спектру продукції машинобудування є країни «Великої двадцятки», а сучасне верстатобудування, яке вимагає високої кваліфікації працівників, концентрує власне виробництво у розвинутих країнах світу і є доволі працемістким.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть основні види продукції машинобудування та чинники їх розміщення.
2. Наведіть приклади найбільших країн-виробників автомобілів, літаків, морських суден, верстатів, комп'ютерів та електроніки. Покажіть їх на політичній карті світу.
3. Схарактеризуйте сучасні тенденції розвитку і розміщення виробництва машин і устаткування.
4. Оцініть роль машинобудування у розвитку світового господарства.

§ 31. МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1. Назвіть галузь господарства, в якій задіяні члени Вашої родини. Вона надає послуги чи випускає певну промислову продукцію?
2. Ці послуги або продукцію реалізують в Україні чи вони ідуть на експорт?

Машинобудування в Україні. Машинобудування України — надзвичайно складна галузь, яка поділяється на кілька десятків галузей і виробництв. Підприємства машинобудування об'єднуються в одне ціле на основі спільних технологій, сировини та кінцевого призначення готової продукції. Великі галузі, наприклад, сільськогосподарське, енергетичне, транспортне машинобудування, поділяються на менші. Так, транспортне маши-

нобудування країни складається з автомобіле-, судно-, вагоно-, тепловозо-, літакобудування. А, наприклад, автомобілебудування охоплює виробництво легкових і вантажних автомобілів, автобусів, трамваїв і тролейбусів тощо.

Які з цих видів транспорту працюють у Вашому обласному центрі? Дізнайтеся, чи є тут підприємства з їх виробництва або ремонту.

В Україні, як і у світі, розміщення окремих галузей машинобудування залежить від характеру виробництва, його трудомісткості, потреб у кваліфікованій робочій силі, сировині, енергії, устаткуванні в розрахунку на випуск одиниці продукції. Залежно від дії цих чинників галузі машинобудування об'єднано в кілька груп.

Найбільші центри виробництва продукції машинобудування в Україні. Важливе значення для нашої країни має транспортне машинобудування. Це складна і територіально поширена галузь. Її підприємства випускають автомобілі, тепловози, тролейбуси, трамваї, вагони, судна, літаки. В Україні підприємствами чорної металургії випускається різноманітний прокат для цієї галузі. Крім того, багато транспортних засобів випускають підприємства транспортного машинобудування, які входять до військово-промислового комплексу країни.

Львівське підприємство «Електрон» налагодило випуск сучасних трамваїв для перевезення пасажирів великих міст. Це підприємство працює в кооперації з відомими зарубіжними фірмами. Потужності з виробництва тролейбусів є в Києві і Дніпрі. Легкові автомобілі в кооперації з відомою корейською фірмою «Деу» виробляє Запорізький автомобільний завод (ЗАЗ). У Луцьку функціонує автомобільний завод, орієнтований на виробництво вантажно-пасажирських автомобілів, їх збирають також із деталей зарубіжного виробництва. Великий автомобільний завод знаходиться в Кременчуці. Він серійно виробляє потужні вантажні автомобілі. Крім того, тут налагоджено випуск вантажних автомобілів різного типу, в тому числі й для військових потреб. У Черкасах створено автобусний завод, який виробляє автобуси і збирає вантажні автомобілі із зарубіжних комплектуючих (мал. 99).

Потужні підприємства, зайняті ремонтом, відновленням і переоснащенням тепловозів, електровозів і вагонів, існують у

великих містах і залізничних вузлах. Дарницький вагоноремонтний завод у Києві на базі старих вагонів фактично виробляє нові, повністю переоснащуючи їх. У країні є декілька вагонобудівних заводів (Кам'янське, Кременчук, Стаханов, Маріуполь, Київ). Крюківський вагонобудівний завод (Кременчук) випускає швидкісні електропоїзди та вагони для метро (мал. 100).

Найбільшим центром суднобудування, яке поширене в узбережних містах, є Миколаїв. Другий центр знаходиться в Херсоні. Великий суднобудівний завод працює в Києві. Виготовлені у столиці морські судна глибоководними річками доправляють до Чорного моря. Є такі заводи і в Криму (Феодосія і Керч). Ремонтують морські судна в найбільших портах.

Розвинуте в Україні й літакобудування. Всього до 10 країн світу здатні виробляти великі літаки. Україна входить до їх числа. Більш того, саме у нас, на авіаційному заводі «Антонов» у Києві, виготовили найбільший у світі транспортний літак АН-225 «Мрія», який установив близько 200 світових рекордів. Понад 50 тис. людей зустрічали його в Австралії у 2016 році, адже він вражає уяву. Нині завод

Мал. 99. Продукція транспортного машинобудування України: а) львівський трамвай; б) луцький тролейбус; в) запорізька «Славута»; г) кременчуцький «КрАЗ» налагодив випуск декількох типів вантажних і пасажирських літаків, у тому числі відомого АН-178. Ще один літакобудівний завод знаходиться у Харкові.

В Україні налагоджено випуск машин і найрізноманітнішого обладнання для різних галузей промисловості. Важке машинобудування випускає обладнання для гірничодобувної і металургійної промисловості й орієнтується в розміщенні на Донбас і Придніпров'я, де є метал. Найбільшим центром енергетичного машинобудування є Харків. Тут виробляють потужні турбіни для різних типів електростанцій, які поставляються на електростанції різних країн світу. Географія поставок підприємства сьогодні охоплює 45 країн Європи, Азії, Америки та Африки (Китай, Аргентина тощо) (мал. 101).

Мал. 100. Продукція Крюківського вагонобудівного заводу

Опис	Основні країни
Дроти для свічок запалювання	Угорщина, Польща, Німеччина
Турбореактивні та інші газотурбінні двигуни	Росія, Індія, Іран, Китай
Насоси для рідин	Росія, Китай, Казахстан
Деталі для локомотивів	Росія, Болгарія, США, Чехія
Телефони, радіопередавачі та деталі до них	Угорщина, Ізраїль, Нідерланди
Повітряні судна й космічні апарати	КНДР, Куба, Південний Судан
Газові насоси, компресори, витяжки, вентилятори	Росія, ОАЕ, Індія
ТВ-тюнери й інша приймальна апаратура для телевізійного зв'язку	Росія, Казахстан, Німеччина
Електрична комутаційна апаратура	Німеччина, Росія, Угорщина
Електронагрівачі	Угорщина, Росія

Мал. 101. Продукція українського машинобудування та країни, в які вона експортується

Наявність великої кількості замовників у сільському господарстві й харчовій промисловості зумовила появу в Україні чисельних підприємств сільськогосподарського машинобудування і заводів, які виробляють обладнання для харчової промисло-

Мал. 102. Сільськогосподарська техніка, вироблена за стандартами ЄС у м. Кропивницький

вості. Це переважно великі міста (мал. 102).

Найбільше підприємств електротехнічної та електронної промисловості знаходиться у великих містах (Львові, Києві, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі тощо). Найбільші з цих підприємств працюють у кооперації з фірмами Японії, Китаю, Тайваню, Республіки Корея, Сінгапуру.

Найбільшим машинобудівним центром в Україні є Харків.

Користуючись каталогом провідних підприємств України (електронний режим доступу: rada.com.ua), знайдіть підприємства Вашої області. Назвіть продукцію, яку вони випускають.

Проблеми з розвитком машинобудування в нашій країні виникли ще за часів СРСР, машинобудування якого випускало неконкурентоздатну на світовому ринку продукцію, переважно для внутрішнього споживання. За відсутності іншої продукції люди були вимушені її купувати. Відкриття світового ринку надало вітчизняному споживачеві доступ до високоякісної продукції зарубіжних фірм, і неякісна власна продукція втратила попит. Заводи опинилися на межі банкрутства. Частина з них довелося закрити.

Із початком конфлікту на Донбасі невідомою є доля значної кількості підприємств машинобудування. Відома ж інформація просто жахлива: частково або повністю вивезено на територію Росії обладнання і фактично зруйновано Стаханівський вагонобудівний завод (єдине підприємство в Україні, яке може виробляти транспортні системи, спеціально розроблені для перевезення залізницею надпотужних силових трансформаторів та відпрацьованого ядерного палива з АЕС); ВАТ «Ясинуватський машинобудівний завод» (провідний виробник унікальної шахтної прохідницької техніки для більш ніж 30 країн світу, з її устаткуванням будується метрополітен у Празі і Санкт-Петербурзі); Державну акціонерну холдингову компанію «Топаз» (розробка і серійне виробництво складних радіотехнічних систем і комплексів спеціального призначення); Лутугин-

ський науково-виробничий валковий комбінат (робочі чавунні валки для прокатних станів гарячої прокатки, валки для млинів усіх типів, валки для гумотехнічної, паперової та інших галузей промисловості, які поставлялися в Пакистан, Індію, Угорщину, Болгарію, Македонію, Єгипет); Луганський патронний завод (став ремонтною базою для техніки терористів); Луганський завод електронного машинобудування (розробляв і виготовляв обладнання для вирощування монокристалів сапфіру, кремнію, твердих і надтвердих монокристалів для електроніки); завод «Юність» Краснодон-Луганськ (радіотехніка та радіоелектроніка, вироби для ракетобудівної й аерокосмічної галузей, автотеле, регулятори напруги, малогабаритні трансформатори, які продавалися переважно російським оборонним і космічним підприємствам). І це далеко не повний перелік втрат економіки України. Приміщення самих заводів або зруйновані, або стали базами для бойовиків.

Підприємства машинобудування свого регіону. Будь-який сучасний день важко собі уявити без використання продукції машинобудування. Та і сама вона час від часу потребує ремонту та певного технічного обслуговування. Звичайно, що Ваш регіон, як і інші регіони нашої країни, має великі чи малі підприємства, які так чи інакше належать до машинобудівної галузі. Якісь із них працюють, якісь із певних економічних, соціальних чи екологічних причин ні.

Хто як не Ви, знавці рідного краю, знає про них краще та більше. Спробуйте за матеріалами місцевого радіо, телебачення, газет, Інтернет-ресурсів підібрати інформацію про підприємства машинобудування Вашого краю та їх сьогодення, яка буде цікавою не тільки для Вас, а й для інших дев'ятикласників та вчителів географії України. Скомпонуйте підібрану інформацію у вигляді есе або невеличкої статті, додайте відповідні фото та надішліть усе на адресу відомих в Україні географічних газет та журналів, які повідомлять результати Вашого дослідження всій країні: «Географія» (електронний режим доступу: osnova.com.ua/authors/), «Краєзнавство. Географія. Туризм» (електронний режим доступу: osvita.ua.com/sw_press/contacts), «Географія та економіка в рідній школі» (електронний режим доступу: presa.ua/contact).

Галузі машинобудування поділяються на менші галузі та об'єднуються на основі спільних технологій, сировини, кінцевого призначення готової продукції. Як і скрізь у світі, розміщення окремих галузей машинобудування залежить від характеру виробництва, його потреб у кваліфікованій робочій силі, сировині, енергії, устаткуванні.

В Україні налагоджено випуск машин і найрізноманітнішого обладнання для різних галузей промисловості. Вона входить до переліку країн, здатних виробляти великі літаки, транспортне машинобудування країни випускає автомобілі, тепловози, тролейбуси, трамваї, вагони, судна, літаки, транспортні засоби для військово-промислового комплексу тощо. Працюють численні підприємства сільськогосподарського машинобудування і заводи, що виробляють обладнання для харчової промисловості.

Проблеми з розвитком машинобудування в нашій країні через випуск неконкурентоздатної продукції пов'язані ще з економікою часів СРСР.

Із початком конфлікту на Донбасі пов'язані значні втрати економіки України в галузі машинобудування: частина підприємств з окупованих територій частково або повністю вивезена на територію Росії, приміщення самих заводів зруйновані або стали базами для бойовиків.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади розміщення окремих галузей машинобудування залежно від потреб у кваліфікованій робочій силі, сировині, енергії, устаткуванні.
2. Знайдіть та покажіть на карті найбільші центри машинобудування в Україні.
3. Поясніть розміщення виробництв транспортних засобів, промислового обладнання, сільськогосподарської техніки, електротехнічної та електронної продукції побутового призначення в межах території країни.
4. Поясніть причини виникнення в Україні проблем у виробництві верстатів, автомобілів.
5. Знайдіть та покажіть на карті країни світу куди постачається продукція українського машинобудування.

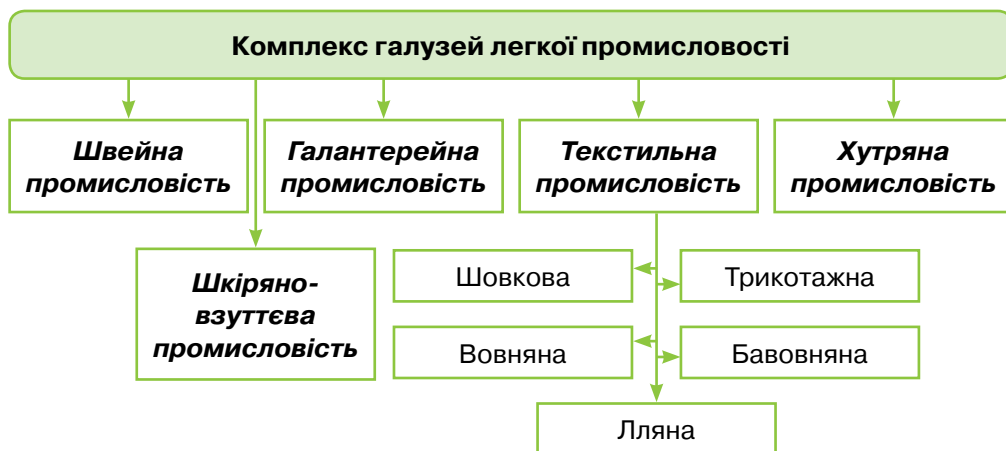
Тема 5. Виробництво тканин, одягу, взуття

§ 32. ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ, ЩО ВИРОБЛЯЮТЬ ТКАНИНИ РІЗНИХ ВИДІВ, ОДЯГ, ШКІРЯНО-ВЗУТТЄВУ ПРОДУКЦІЮ

1. Яку сировину використовують для виробництва одягу та взуття?
2. Перегляньте етикетки на власному одязі. Встановіть, де його виробили.

Особливості виробничого процесу та чинники розміщення підприємств, що виробляють тканини різних видів, одяг, шкіряно-взуттєву продукцію. Легка промисловість світу виробляє тканини, одяг, взуття, килими тощо. Окремими її галузями є текстильна (виробництво тканин), швейна (пошиття одягу), трикотажна (випуск плетених тканин і виробів із них), шкіряно-взуттєва, хутряна тощо. Лідерами легкої промисловості світу були і є нині три її галузі — текстильна, швейна і взуттєва. Серед них найбільші обсяги продукції дає перша з них — текстильна (мал. 103). Вона використовує як натуральні (бавовняні, вовняні, лляні й шовкові), так і штучні та синтетичні волокна (віскоза, капрон, нейлон).

Мал. 103. Структура легкої промисловості

Мал. 104. Продукція текстильної промисловості Туреччини

Бавовняна галузь об'єднує прядильне, ткацьке та крутильно-ниткове виробництва, вовняна — підприємства з первинної переробки вовни, виробництва вовняної пряжі та тканин. Основною продукцією конопледжутової промисловості є мішківина, пакувальні матеріали, канати, шпагат тощо (мал. 104).

Швейна галузь посідає друге місце у складі легкої промисловості за вартістю виробленої продукції і має практично повсюдне поширення.

Найбільші країни – виробники й експортери тканин, одягу та взуття на світовий ринок. Найбільшими виробниками тканин із хімічних волокон все ще залишаються розвинуті країни (США, Японія, Німеччина, Китай, Південна Корея). Головними їх експортерами виступають Республіка Корея, Японія і Тайвань.

 Поясніть, чому лідерами з виробництва хімічних волокон залишаються розвинені країни.

Бавовняних тканин випускають найбільше в країнах, що розвиваються (Єгипет, Пакистан, Бразилія, Туреччина, Індія тощо). Однак все ще значну їх частину виробляють і США, Італія, Китай. Найбільше їх відправляють на світовий ринок Пакистан, Індія, Єгипет і Китай. Високоякісними бавовняними тканинами світ забезпечують такі розвинені країни, як Німеччина, Італія і Японія.

Вовну для виробництва вовняних тканин на світовий ринок поставляють переважно Австралія, Нова Зеландія й Аргентина. Виробництво ж вовняних тканин зосереджується в розвинутих країнах ЄС, Японії і Китаї.

Хоча швейна промисловість нині сильно перемістилася до країн, що розвиваються, все одно законодавцями мод і найдорожчого модного одягу залишаються розвинуті країни Заходу — Франція, Велика Британія, Італія, США. Особливою славою користуються французькі будинки моди, такі як «Валентіно», «Ніна Річчі», «Версаче», «Діор», «Шанель» та ін. В Італії це «Гуччі», «Прада», «Дольче і Габана» тощо (мал. 105).

а

б

в

Мал. 105. Всесвітньовідомі кутюр'є:
а) Коко Шанель; б) Крістіан Діор; в) Ніна Річчі

Користуючись додатковими джерелами знань, знайдіть інформацію про історію створення одного з цих відомих будинків моди. Проведіть презентацію власних знахідок.

Взуттєва промисловість теж не уникла територіального перерозподілу у зв'язку з глобалізацією. Відбулося її «переселення» в країни, що розвиваються, з їх дешевою робочою силою. Тому на країни Азії вже припадає понад 60% світового виробництва взуття. Головними виробниками й експортерами взуття нині у світі є Китай, Республіка Корея, Індія, Індонезія, В'єтнам тощо. Однак законодавцями високої моди, як і у швейній промисловості, залишаються італійські, французькі, британські й американські взуттєві фірми.

Така важлива галузь текстильної промисловості, як трикотажна, яка виготовляє переважно білизну, шкарпетки, верхній одяг із плетених тканин, теж нині зосередилася в країнах, що розвиваються. Звідси цю продукцію відправляють по всьому світу.

Найбільшим виробником і експортером нетканих килимів є США. Велика Британія і Бельгія постачають на світовий ринок в'язані й ткані килими. Але найвідомішим і найпрестижнішим виробником килимів у світі однозначно залишається Іран (знамениті перські килими), за ним ідуть Індія, країни Близького Сходу, Середньої Азії та Північної Африки (мал. 106).

Хутряна промисловість розміщується в локальних центрах у США, Китаї, Росії. Масове виробництво хутряних виробів характерне для країн Європи (Італія, Греція), а також для Лівану і Туреччини.

а

б

Мал. 106. Виробництво килимів:
а) ручне; б) машинне

Користуючись картами шкільного географічного атласу, визначте країн-лідерів у галузі легкої промисловості світу. Подумайте, чи дозволяє їм сільськогосподарське виробництво використовувати власну сировину, чи вирішальним для розвитку галузей легкої промисловості залишається все ж таки дешева жіноча праця.

Вплив глобалізації на розміщення текстильного, швейного, взуттєвого виробництва. Глобалізація, розширення світового ринку і поглиблення інтеграційних процесів призвели до занепаду текстильної промисловості в роз-

винених країнах і переміщення виробництва з них до країн, що розвиваються. Тому нині провідними регіонами виробництва стали азійський і латиноамериканський. Виготовлення одягу теж змінило «прописку» і перемістилося з країн ЄС і США до Індії, Сінгапуру, Таїланду, Індонезії, Малайзії, Домініканської Республіки, Гонконгу (Сянгану) тощо.

Легка промисловість світу складається з текстильної, швейної, трикотажної, шкіряно-взуттєвої, хутряної тощо, які виробляють тканини, одяг, взуття, килими галузей. Лідерами легкої промисловості світу були і є нині три її галузі — текстильна, швейна і взуттєва. Серед них найбільші обсяги продукції дає текстильна. Швейна галузь — друга за вартістю виробленої продукції і має практично повсюдне поширення.

Хоча швейна промисловість нині сильно перемістилася до країн, що розвиваються, все одно законодавцями мод і найдорожчого модного одягу залишаються розвинуті країни Європи та США.

Глобалізація, розширення світового ринку і поглиблення інтеграційних процесів призвели до занепаду текстиль-

ної промисловості в розвинених країнах і переміщення виробництва з них до країн, що розвиваються. Це стосується майже всіх галузей.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Проаналізувавши *мал. 103*, назвіть галузі легкої промисловості та продукцію, яку вони виробляють.
2. Назвіть види тканин, які виробляє сучасна текстильна промисловість. Схарактеризуйте способи отримання сировини для їх виробництва та виробництва взуття.
3. Наведіть приклади країн – найбільших у світі та Європі виробників й експортерів тканин, одягу, взуття.
4. Поясніть, як впливають кількість, якість і ціна робочої сили та споживчий чинник на розвиток текстильного, швейного, взуттєвого виробництва на прикладі певної країни.

§ 33. ЧИННИКИ ТА ЦЕНТРИ РОЗМІЩЕННЯ ТЕКСТИЛЬНОГО, ШВЕЙНОГО, ШКІРЯНОГО, ВЗУТТЄВОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ. НАРОДНІ ПРОМИСЛИ

1. Поясніть, що таке народні промисли.
2. Чому в Україні отримали розвиток народні промисли: гончарство, писанкарство та художня вишивка?

Чинники та найбільші центри розміщення текстильного та швейного виробництва в Україні. Виготовлення українського національного одягу, взуття, своєрідних головних уборів, що відповідають природно-кліматичним умовам різних куточків України, сягає глибини кількох тисячоліть. Проте легка промисловість як галузь почала інтенсивно розвиватися в Україні лише в кінці XIX ст. Підприємства галузі орієнтуються в розміщенні переважно на великі міста і наявність жіночої робочої сили.

Як і в усьому світі, головною її галуззю є текстильна промисловість, яка виробляє тканини. Бавовняна промисловість країни працює переважно на привізній сировині. Основні бавовняні комбінати знаходяться в Херсоні, Донецьку і Тернополі, де розміщений єдиний у країні бавовняний комбінат із повним замкнутим циклом виробництва. Його продукція має міжнародну сертифікацію і відповідає стандартам ЄС. У Нікополі є прядильно-нитковий комбінат.

Одним із найстаріших підприємств галузі, яке засноване ще в 1829 р., є колишня Дунаєвецька суконна фабрика у Хмельницькій області, а тепер ТОВ «Маровоір». На комбінаті свого часу працювало близько 2 000 працівників, а сьогодні лише 50, які виробляють близько 50 видів продукції: від матраців, подушок і стібаних ковдр до шерстяних та напівшерстяних пальтових, костюмних, взуттєвих, суконних та гобеленових тканин і в'язальної пряжі в мотках.

За допомогою мережі Інтернет (електронний режим доступу: pr.ua/all/shveyunie-fabriki) дізнайтеся, чи є підприємства легкої промисловості у Вашому регіоні. Що вони виготовляють?

Вовняна промисловість також розміщена переважно у великих містах — Чернігові, Донецьку, Одесі, Кривому Розі, Луганську, Сумах. Килими і ліжники виготовляють у Києві, Богуславі, Черкасах, невеликих містах Чернівецької і Закарпатської областей.

У Рівному на базі колишнього льонокомбінату було засновано ТОВ «Т-Стиль», яке виготовляє та реалізовує тканину різного типу, використовуючи бавовняну, віскозну, акрилову, поліефірну пряжі та їх суміші. Шие комбінат і готовий одяг із цієї тканини.

Давальницька сировина — це сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику) для виробництва готової продукції з подальшим передаванням або поверненням такої продукції чи її частини їх власникові або, за його дорученням, іншій особі.

На сьогодні ним відкрито вже 7 фірмових магазинів у різних містах України. Але, на жаль, саме випуск продукції з льону ще чекає на своє відродження, адже сировини для нього в Україні немає.

Трикотажна промисловість країни випускає трикотажні тканини, верхній одяг, білизну, панчохи, шкарпетки. Великі підприємства є в Києві, Харкові,

Львові, Чернівцях, Одесі, Житомирі тощо. Ця галузь орієнтується в розміщенні на споживача.

Швейна промисловість присутня в багатьох містах України — Києві, Одесі, Харкові, Львові тощо. Взагалі, в Україні працює понад 60 швейних фабрик. Підприємства швейної галузі зорієнтовані на споживача і трудові ресурси, тому розміщені у великих містах.

В Україні, як і в інших країнах світу, швейні вироби виготовляють із використанням так званої давальницької сировини. Їх випуск здійснюється за наступною схемою: іноземна фірма укладає з українським підприємством зовнішньоекономічний контракт, відповідно до якого вона постачає сировину і фінансує її переробку, тобто оплачує роботу працівників підприємства. Потім виготовлений в Україні одяг ця іноземна фірма реалізує під своїми торговими марками у своїй країні або за її межами.

Це одна з форм міжнародної кооперації, яка дозволяє фірмі з найменшими витратами одержувати готові вироби. Вони мають значно нижчу собівартість, ніж аналогічні вироби, тільки власного виробництва. Українському підприємству ця схема вигідна тим, що воно отримує якісну сировину, без затрат на неї власних обігових коштів. Тобто воно одержує кредитні ресурси, що передбачає не тільки погашення витрат на переробку сировини, але й одержання прибутку. Це вигідно, адже дозволяє не втратити кваліфікований колектив працівників і накопичити кошти для технічного переоснащення та розвитку підприємства.

Чинники та найбільші центри розміщення шкіряного та взуттєвого виробництва в Україні. Підприємства шкіряної та взуттєвої промисловості також розміщені переважно у великих містах — Києві, Одесі, Харкові, Львові, Дніпрі, Запоріжжі, Миколаєві, а також і поруч із ними, наприклад, у Броварах та Вишневому (Київська область) тощо.

Якість вітчизняного взуття та його зовнішній вигляд нині відповідають світовим стандартам, що визнають не тільки вітчизняні, а й зарубіжні споживачі. Це особливо важливо, оскільки у нашій країні є всі умови для розвитку галузі — кваліфіковані кадри та якісна сировина (натуральні й штучні шкіри). Потрібно лише забезпечити підприємства сучасним високопродуктивним обладнанням (мал. 107).

Найвідоміші народні промисли в Україні. З давніх-давен українці розвивали народні промисли.

Мал. 107. Продукція українського виробництва:
а) взуття; б) капелюхи
Хустської фабрики

а

б

в

г

Мал. 108. Продукція українських народних промислів: а) лозоплетіння; б) вишивка; в) писанкарство; г) гончарство

Для української нації взагалі характерно поєднання практицизму з генетично закладеним почуттям прекрасного. Виробництво товарів декоративно-ужиткового мистецтва завжди було надзвичайно розвинуте в усіх частинах країни (мал. 108). Українець споконвіку не тільки виробляв глечик для молока, але й оздоблював його. Без цього можна було обійтися, але українська душа прагнула краси. Звідси і знамениті на весь світ українські вишиванки. Ще з часів трипільської культури, понад 7 тис. років тому, наші пращури покривали глечики візерунками. Пізніше наші далекі предки скіфи виготовляли чудові вироби із золота, які й донині дивують світ своєю витонченістю і довершеністю.

А чи збереглися у Вашій родині сімейні реліквії, наприклад, прабабусина вишивка, старовинне дерев'яне намисто чи ще щось? Розкажіть, що Ви про них знаєте. Проведіть виставку-екскурсію на тему «Перлини народної творчості та майстерності».

Минали століття, майстерність українських ремісників передавалася з покоління в покоління. Вони витворили незрівняний український народний одяг. Святкове гуцульське чоловіче і буковинське жіноче вбрання нині вважаються одними з найгарніших у світі (мал. 109).

Природно-кліматичні, історичні та природно-ресурсні відмінності між різними частинами України зумовили поширення

своєрідних осередків розвитку народних художніх промислів. За часів Середньовіччя у нас створено багато ремісничих цехів, які масово випускали предмети народного ужиткового мистецтва. Особливо виділялися Поділля, Київщина, Полтавщина, Карпати, Запорізька Січ. Виникли великі ярмарки як у великих містах, так і в селах. Саме тут продавали вироби українських ремісників, які були не лише якісними і практичними, але й милували око. Народний одяг оздоблювався так, що, за свідченнями іноземних мандрівників, українська дівчина у святковому вбранні виглядала, як чарівна квітка. З козацьких могил археологи дістають неймовірно гарні скляні карафки з багатим оздобленням.

Зробіть віртуальну подорож до Національного музею українського народного декоративного мистецтва (електронний режим доступу: mndm.kiev.ua/). Розкажіть одноліткам більше про українські народні промисли.

Нині відроджено лише один із таких ярмарків — Сорочинський на Полтавщині. Найбільший ярмарок виробів народних майстрів постійно діє у Косові, а вишитих виробів — у Коломиї (мал. 110).

У наш час із сотень центрів народних промислів залишило-

Мал. 109. Українська вишивка:
а) борщівська; б) гуцульська;
в) полтавська

Мал. 110. Сорочинський ярмарок

ся лише декілька. Це Опішня (кераміка і килимарство) і Решетилівка (килимарство і ткацтво) на Полтавщині, Петриківка (декоративний розпис) на Дніпропетровщині, славетний Косів (кераміка, килимарство, ткацтво, різьблення по дереву) на Івано-Франківщині, Львів (виробництво гутного скла, різьбярство), Кролевець (художнє ткацтво) на Сумщині.

Знайдіть на політико-адміністративній карті України ці міста.

Підготуйте інформацію про один з українських народних промислів. Поділіться нею з однолітками.

Як і в усьому світі, головною галуззю легкої промисловості України є текстильна промисловість, яка виробляє тканини. Бавовняна промисловість країни працює переважно на привізній сировині. Вовняна промисловість розміщена переважно у великих містах.

Швейна промисловість розвинута в багатьох містах України, разом це понад 60 швейних фабрик. Багато швейних підприємств працює на давальницькій сировині.

Якість вітчизняного взуття та його зовнішній вигляд нині відповідають світовим стандартам, але підприємства потребують забезпечення сучасним високопродуктивним обладнанням.

Із сотень центрів народних промислів сьогодні в Україні залишилося лише декілька: Опішня (кераміка і килимарство), Решетилівка (килимарство і ткацтво), Петриківка (декоративний розпис), Косів (кераміка, килимарство, ткацтво, різьблення по дереву), Львів (виробництво гутного скла, різьбярство), Кролевець (художнє ткацтво). Відроджено лише один із ярмарків — Сорочинський на Полтавщині.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Якою сировиною забезпечує легку промисловість власне сільське господарство?
2. Знайдіть та покажіть на карті найбільші центри текстильного, швейного, взуттєвого виробництва в Україні.
3. Проаналізуйте карту легкої промисловості України. Назвіть найбільші її центри.
4. Поясніть особливості розміщення в Україні швейних і взуттєвих фабрик із використанням давальницької та привізної сировини.
5. Оцініть роль швейних фабрик та інших підприємств легкої промисловості у розвитку малих і середніх міст в Україні.

Тема 6. Виробництво харчових продуктів, напоїв

§ 34. ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ЧИННИКИ РОЗМІЩЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ, ЩО ВИРОБЛЯЮТЬ ХАРЧОВІ ПРОДУКТИ

1. Перегляньте етикетки на продуктах харчування, які споживає Ваша родина.
2. У яких країнах вони вироблені? Знайдіть ці країни на політичній карті світу.

Особливості виробничого процесу та чинники розміщення підприємств, що виробляють харчові продукти. Харчова промисловість світу тісно пов'язана з сільським господарством. Ці галузі тісно інтегровані як географічно, так і технологічно: країни, що мають розвинене високотоварне сільське господарство, як правило, мають і розвинену харчову промисловість.

Назвіть країни світу, в яких розвинене високотоварне сільське господарство. Покажіть їх на карті.

У розвинутих країнах між ланкою сільськогосподарського виробництва і столом пересічної родини, яка споживає готовий харчовий продукт, є проміжна ланка – підприємства харчової промисловості. Вони переробляють сільськогосподарську продукцію до того рівня, що інколи, придбавши в магазині продукти, перед безпосереднім уживанням їх достатньо лише розігріти. В країнах, що розвиваються, більшість цієї продукції потрапляє на стіл у необробленому вигляді, тому що харчова промисловість тут не отримала належного розвитку.

Територіально харчова промисловість, яка має складну галузеву структуру, тяжіє до сировини і споживача. На дію цих чинників усе більший вплив мають сучасні технології. До них у першу чергу відноситься розвиток транспорту і холодильного обладнання, що дає можливість транспортувати без втрат сільськогосподарську сировину в будь-який куточок світу. Обмеженням тут виступають неминучі транспортні витрати (мал. 111).

Виробництво продуктів харчування у світі. Останнім часом на структуру і територіальну організацію харчової промисло-

Мал. 111. Сучасне холодильне обладнання

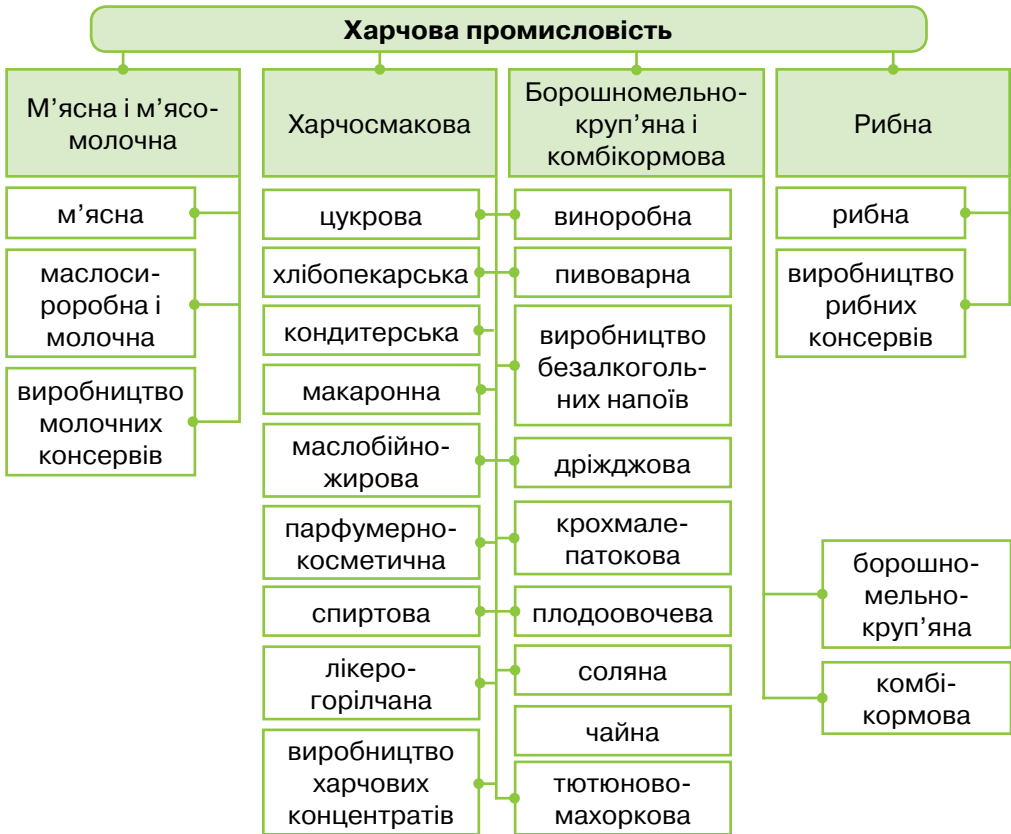
Мал. 112. Асортимент одних тільки йогуртів у звичайному французькому супермаркеті

вості світу в розвинених країнах усе більший вплив мають запити масового споживача (мал. 112). На Заході нині переважає рух за здоровий спосіб життя, який вимагає від людини менше вживати жирної їжі, більше їсти овочів і фруктів, висуває високі вимоги до екологічного стану продукції харчової промисловості. Крім того, для розвинених країн характерним є перевиробництво продуктів харчування. У країнах, що розвиваються, такими проблемами переймаються мало, оскільки продуктів харчування не вистачає. Кількість населення швидко зростає, і тому вимоги до екології продуктів, їх якості мінімальні. Головне, щоб вони були (мал. 113).

Звичайно, швидкі темпи зростання населення у країнах, що розвиваються, ставлять перед харчовою промисловістю світу складні завдання і гострі проблеми. Вчені донині не дійшли до єдиної думки щодо того, яку кількість людей може прогодувати наша планета. Дехто вважає, що це 10–12 млрд осіб.

Однак необхідно враховувати й те, що новітні технології вирощування сільськогосподарських культур і виробництва продуктів харчування, постійні зусилля з селекції все більш урожайних культур, застосування найсучасніших хімічних технологій у випуску харчових продуктів можуть значно збільшити кількість земель, яких зможе прогодувати планета.

Хоча глобалізація і призводить до поступового розмивання національних традицій у виготовленні харчових продуктів, вони донині все ще відчутні. Розширення міжнародного співробітництва призводить до того, що найкращі страви з кухонь різних народів стають інтернаціональними. Наприклад, увесь світ завоювала італійська піца, яка виявилася дуже зручною у використанні в сучасному світі. У багатьох країнах світу прижилася китайська кухня. В колишньому СРСР повсюдно харчувалися українським

Мал. 113. Структура харчової промисловості

борщем і практично не використовували російські щі. Кавказький шашлик теж давно став інтернаціональною стравою.

Спробуйте продовжити цей перелік.

Підготуйте додаткову інформацію про вимоги окремих релігій щодо канонів національного харчування.

Найбільші країни-виробники цукру, рослинної олії, вершкового масла. Цукрова промисловість світу належить до провідних. Це пов'язано з повсюдним використанням цукру при приготуванні їжі. Велике значення має і той факт, що цукрова промисловість, мабуть, найбільш механізована. Більше половини хліба, м'яса в сучасному світі виробляють саме кустарним способом у домашніх умовах, переважно у сільській місцевості країн, що розвиваються, чого не можна сказати про виробництво цукру.

Загалом, цукор виробляють у понад 120 країнах світу. Традиційно виокремлюють три основні регіони його виробництва:

- північна півкуля (країни-виробники бурякового цукру в Європі, Північній Америці, Центральній Азії та Північній Африці);
- екваторіальний регіон (країни-виробники тростинного цукру в Азії, Північній та Центральній Америці, Африці);
- південна півкуля (країни-виробники тростинного цукру в Південній Америці, Південній Африці та Океанії).

П'ять найбільших виробників цукру — Бразилія, Індія, ЄС, Китай і США. З цукрового буряка виробляють цей продукт європейські країни — Франція, Німеччина, Україна. Основними імпортерами цукру є США, Росія і Японія.

Знайдіть ці регіони та країни на карті шкільного географічного атласу.

Рослинна олія — важливий харчовий продукт. Крім того, її широко використовують у різних галузях господарства, наприклад, під час виробництва рибних і овочевих консервів. Згадайте лише відомі всім «шпроти в рослинній олії».

Найбільше у світі виробляють пальмової (64% світового експорту), соєвої, ріпакової та соняшникової олії. Лідерами з її виробництва й експорту є Індонезія, Малайзія, Аргентина, Україна й Канада. Індонезія, Малайзія й Аргентина мають низький рівень внутрішнього споживання рослинної олії, тому і постачають багато її на світовий ринок. Лідером із виробництва соєвої олії є США. Україна дає 60% соняшникової олії світового ринку.

Дізнайтеся більше про різницю в технології вирощування та виробництва пальмової, соєвої, ріпакової та соняшникової олії. Поділіться інформацією з однолітками.

Мал. 114. Оливкове дерево Гефсиманського саду в Єрусалимі

Відомо, що середня тривалість життя оливкового дерева — 500 років, але є окремі екземпляри віком понад 1 500 і навіть 2 000 років (*мал. 114*). Оливкову олію виробляють переважно європейські середземноморські країни, лідерами серед яких є Іспанія, Італія та Греція. Слід відзначити, що 80% її вони самі ж і споживають. Лідерами є греки, які на рік уживають понад 20 літрів оливкової олії на душу населення.

Дізнайтеся більше про технологію вирощування та виробництва оливкової олії. Поділіться інформацією з однокласниками.

За виробництвом молока країни вишикувалися таким чином: США, Індія, Китай, Бразилія та Німеччина.

Якщо назвати компанії – лідери світового виробництва молочних продуктів, то незаперечним лідером буде Nestlé (найбільша у світі швейцарська фірма), Danone (французька група компаній), Lactalis (Франція), Fonterra (Нова Зеландія), Friesland Campina (Нідерланди), Dairy Farmers of America (США). Тобто, географія виробництва сирого молока та кінцевих, готових до споживання продуктів із нього різняться.

Територіально харчова промисловість, яка має складну галузеву структуру, тяжіє до сировини і споживача, вона тісно пов'язана з сільським господарством, із яким інтегрована як географічно, так і технологічно.

Розвиток транспорту і холодильного обладнання дав змогу без втрат транспортувати сільськогосподарську сировину в будь-який куточок світу.

Вимоги до екологічного стану продукції харчової промисловості в країнах із різним рівнем розвитку різні. Глобалізація призводить до поступового розмивання національних традицій у виготовленні харчових продуктів.

Тростинний та буряковий цукор виробляють у понад 120 країнах світу. Важливий харчовий продукт — рослинна олія — широко використовується в різних галузях господарства. Найбільше у світі виробляють пальмової, соєвої, ріпакової та соняшникової олії. Географія виробництва сирого молока та кінцевих, готових до споживання продуктів із нього різняться.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть складові харчової промисловості світу. Вкажіть продукцію, яку дає кожна з них.
2. Наведіть приклади найбільших у світі та Європі країн — виробників та експортерів цукру, олії, молокопродуктів.
3. Поясніть вплив спеціалізації сільського господарства та споживчого чинника на розвиток харчової промисловості в окремих регіонах світу.
4. Схарактеризуйте особливості виробництва окремих видів продукції харчової промисловості.
5. Поясніть, чому вимоги до продукції харчової промисловості у країнах із різним рівнем розвитку різні.

§ 35. ХАРЧОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ В УКРАЇНІ

У яких регіонах України вироблено вітчизняні продукти харчування, які споживає Ваша родина? Знайдіть їх на карті України.

Харчова промисловість. Високий рівень розвитку сільського господарства, унікальна різноманітність його спеціалізації та своєрідні кулінарні традиції української нації сприяють розвитку харчової промисловості України, яка об'єднує понад 40 галузей. Це борошномельно-круп'яна, цукрова, спиртова, пивоварна, хлібопекарська, кондитерська, молочна, рибна, крохмально-мелясна, лікєро-горілчана, макаронна, м'ясна, олійно-жирова, виноробна, консервна, соляна, овочева та інші галузі. Сама назва кожної з них говорить про продукцію, яка випускається. Крім харчосмакової продукції, галузь випускає добрива, комбікорми, тютюнові, косметичні вироби, мило й багато інших продуктів, які дуже важливі та життєво необхідні для кожного з нас.

За назвою галузей харчової промисловості назвіть основну продукцію, яку вони випускають.

Харчова промисловість України — це тисячі великих, середніх і малих підприємств різної форми власності, які виробляють майже 20% від загального обсягу промислової продукції. Практично всі галузі харчової промисловості України мають навіть світове значення. Основною базою їх розвитку є багатогалузеве сільське господарство. Серед інших країн світу Україна має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний і ресурсний потенціал для розвитку галузі, раціональне використання якого забезпечило б їй провідне місце на світовому й регіональних продовольчих ринках.

Пригадайте, яку сільськогосподарську продукцію Україна постачає на світовий ринок. Які галузі харчової промисловості використовують цю продукцію як сировину?

Основна, борошномельно-круп'яна промисловість, розвивається на базі потужного зернового господарства країни. Вона забезпечує населення борошном і крупами, її відходи йдуть на виробництво комбікормів, що використовуються у тваринництві, яке, в свою чергу, також дає важливі продукти, і не тільки харчування. У розміщенні галузей орієнтується на райони

сировини і центри споживання. Елеватори, де зберігається зерно, і млини розміщені у великих містах, залізничних вузлах, морських портах і районах виробництва зерна (мал. 115).

Борошно — сировина для розвитку хлібопекарської, макаронної і частково кондитерської галузей. Головним чинником розміщення підприємств хлібопекарської промисловості є обмежені терміни реалізації свіжого хліба. Тому чим більше місто, тим більше в ньому випікається хлібних виробів. Так само орієнтується на споживача макаронна та кондитерська промисловість.

На сучасному етапі розвитку склалося важке економічне становище для економіки України, особливо для харчової промисловості, адже вона дуже залежить від інших галузей — машинобудування, хімічної, енергетичної, нафтопереробної, а ще — від платоспроможності населення, яке споживає її продукцію (мал. 116).

Особливості технологій та чинники розміщення підприємств галузі. На розміщення молокопереробних заводів впливають сировинні чинники та наявність масового споживача. Так, виробництво продукції з незбираного молока — пастеризованого молока, сметани, кефіру, ряжанки, йогурту — зосереджено у великих містах. Виробництво масла, сиру, молочних консервів — у невеликих містах і селищах сільськогосподарських районів із розвинутим молочним тваринництвом.

Потужною в Україні є м'ясопереробна галузь харчової промисловості. За обсягами торгівлі галузь поступається тільки хлібобулочним виробам. Крім харчових продуктів, м'ясна промисловість виробляє також корми для сільського господарства, вітаміни, лікувальні препарати, наприклад гематоген. Головні

Мал. 115. Сучасний елеватор

Мал. 116. Продукція харчової промисловості

підприємства цієї галузі зосереджені у великих містах, а також у районах розвинутого тваринництва.

За даними національного агропорталу (електронний режим доступу: <http://latifundist.com/rating>) дізнайтеся, які підприємства України були найбільшими виробниками харчової продукції в останні роки.

Мал. 117. Продукція: а) цукрового заводу; б) кондитерської фабрики

Міждержавне значення також мають цукрова й олійно-жирова галузі. Цукрові заводи і комбінати переважно розміщені в лісостеповій зоні, де вирощують цукрові буряки. Цукрова промисловість — важлива комплексуюча галузь. Навколо цукрових заводів виникає низка суміжних виробництв, що працюють на відходах (дефектний цукор, меляса) і виробляють спирт, дріжджі, вітаміни тощо. Інші відходи, наприклад жом, використовують відгодівельні господарства, де вирощують свиней і бичків на м'ясо (мал. 117).

Пригадайте назви кондитерських фабрик, продукцію яких Ви бачите на полицях магазинів. Подивіться на упаковках товарів, де вони зроблені. Знайдіть ці міста на карті України.

Олійно-жирова галузь. Олія — цінний харчовий продукт і водночас важлива сировина для виготовлення маргарину, консервів, мила, а також допоміжний матеріал у металургійній, лакофарбовій, шкіряній та інших галузях. Близько 90% усієї олії в Україні виробляється з насіння соняшнику. Основні підприємства олійно-жирової промисловості діють у тих областях, де вирощують олійні культури. Це пов'язано зі значними сировинними витратами. Так, для виробництва 1 т олії потрібно від 3 до 8 т насіння олійних культур.

Особливості технологій та чинники розміщення підприємств виноробного виробництва, розливу безалкогольних напоїв, мінеральних вод. Виноробна промисловість України теж має

міждержавне значення. Вона тяжіє до районів виробництва сировини. Заводи з розливу вина у пляшки розміщені як у районах вирощування сировини, так і в місцях споживання готової продукції (переважно у великих містах).

На різноманітній рослинній сировинній базі розвивається спиртова і лікєро-горілочна промисловість. Спирт використовують у 150 галузях господарства. Для його виробництва сировиною є меляса, патока, дефектний цукор, картопля, зерно пшениці, кукурудзи, жита, ячменю, відходи від виробництва соків. Підприємства з виробництва спирту зосереджено, переважно, у невеликих містах, селищах міського типу і селах. Лікєро-горілочна промисловість розвивається, зазвичай, у великих містах.

Підприємства з виробництва пива і безалкогольних напоїв у розміщенні орієнтується на споживача. Близьким до попередньої галузі є і розлив мінеральних вод. Україна надзвичайно багата на мінеральні лікувальні та столові води. Деякі з них мають світове значення і є лише в Україні. Відомими є, наприклад, «Нафтуся», «Миргородська», «Куяльник», «Поляна Квасова», «Бермінводи», «Регіна» тощо.

Знайдіть на карті райони України з наявними там мінеральними джерелами.

Дослідіть на базі одного з найближчих до Вас магазинів асортимент води, яка там продається. Яку мінеральну воду продає найближча до Вас аптека? Чому асортимент води в магазині та аптеці різний?

Виробництво харчових продуктів у своєму регіоні. Звичайно, що й у Вашому регіоні працюють підприємства харчової промисловості. Можливо, навіть хтось із Ваших рідних чи знайомих там працює. Дізнайтеся про це більше. Знайдіть на карті України міста Вашого регіону, в яких працюють підприємства харчової промисловості. Разом з однолітками зберіть етикетки та упаковки від товарів, які виробляються у Вашому регіоні. Влаштуйте виставку-презентацію цих товарів для учнів молодших класів.

Харчова промисловість України об'єднує понад 40 галузей, серед яких борошномельно-круп'яна, цукрова, спиртова, пивоварна, хлібопекарська, кондитерська, молочна,

рибна, крохмально-мелясна, лікєро-горілчана, макаронна, м'ясна, олійно-жирова, виноробна, консервна, соляна, овочева й інші, які випускають важливі та життєво необхідні для кожного з нас продукти і дають майже 20% від загального обсягу промислової продукції країни.

Україна має найбільш сприятливий потенціал для розвитку галузі, основою якого є багатогалузеве сільське господарство.

На сучасному етапі розвитку для розвитку харчової промисловості склалося важке економічне становище, адже вона залежить від інших галузей та від платоспроможності населення, яке споживає її продукцію.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть складові харчової промисловості та вкажіть продукцію, яку вони випускають.
2. Знайдіть на карті найбільші центри виробництва харчових продуктів і напоїв в Україні.
3. Схарактеризуйте особливості виробництва окремих видів продукції харчової промисловості.
4. Поясніть, чому підприємства харчової промисловості розміщені у малих містах, селищах міського типу і великих селах.
5. Оцініть місце України на світовому та європейському ринках продовольства.

СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

➔ Одним із піонерів будівництва вітрових електростанцій (ВЕС) у нашій країні до Другої світової війни був видатний український учений та інженер, один з основоположників космонавтики Ю. Кондратюк. У 1931 р. поблизу Севастополя під його керівництвом було збудовано ВЕС потужністю 100 кВт, яка забезпечувала струмом електромережі міста понад десять років. Ю. Кондратюк проектував більш потужні ВЕС на 5 і 10 тис. кВт, але війна покликала Кондратюка на фронт, де він і загинув у 1941 р., а про його проекти просто забули.

➔ Штат співробітників «Airbus» складає близько 50 тис. осіб і зосереджений переважно в чотирьох європейських країнах: Франції, Німеччині, Великій Британії, Іспанії. Остаточне складання продукції здійснюється на заводах компанії в містах Тулуза (Франція) і Гамбург (Німеччина).

➔ Однією з причин будівництва дамби на Янцзи – найбільшій річці Китаю — були постійні паводки, які перетворювалися на катастрофічні повені. За останнє тисячоліття їх сталося 215. У 1998 р., у розпал реалізації проекту «Три ущелини», коли вже була побудована тимчасова гребля, яка відводила русло річки від ділянки під основне будівництво, повинь забрала життя близько 4 000 селян. Вони обробляли землю нижче за течією. 14 млн осіб позбавила будинків. Загальні економічні втрати Китаю було оцінено в 24 млн \$.

➔ Сьогодні в Китаї існують прихильники і противники проекту «Три ущелини». Прихильники стверджують, що після завершення будівництва траурні церемонії за жертвами повеней залишилися в минулому. Противники, навпаки, переконані, що водосховище розміром в 1000 км² і глибиною в 175 м, 22 млрд м³ води якого тиснуть своєю масою на греблю, може спричинити найбільш масштабну трагедію, наприклад, у результаті землетрусу. Адже на берегах р. Янцзи проживає 360 млн осіб, а в її дельті знаходиться велика частина сільськогосподарських земель країни.

➔ У середині ХХ ст. у штаті Пенсільванія (США) проливний дощ викликав паводок, у результаті якого вода перелилася через край бетонної дамби. Падаючи з висоти в кілька десятків метрів, вода билася об річкове дно біля основи греблі так, що розбила її фундамент. Гребля впала, і річка Аустін зміла з лиця землі невелике містечко Джорджтаун стіною води висотою 18 метрів. Масштаб катастрофи був таким, що не знайшли навіть тіл більше 2 000 загиблих.

➔ Усього 150 років тому алюміній вважався сріблом із глини і був надзвичайно дорогим. Сьогодні він займає друге місце в світі за обсягами споживання і поступається лише сталі. Попит на цей «крилатий» метал росте випереджальними темпами в автомобілебудуванні, електроенергетиці та будівництві. Його навіть називають ключовим конструкційним матеріалом ХХІ століття.

➔ Першу вишивальну школу організувала сестра Володимира Мономаха Ганна. Дівчат навчали гаптувати золотом і сріблом. Згодом вишивка стала найпоширенішим видом народного декоративно-ужиткового мистецтва. В Україні відомо близько 100 видів і технічних прийомів вишивання (гладь, хрестик, низь, бігунець, плетіння тощо). Вишивці Галичини, Буковини, Закарпаття властиві багатий колорит та складні геометричні фігури. Для Полтавщини, Чернігівщини, Київщини характерний рослинний орнамент, виконаний у червоному, чорному й синьому кольорах, трапляються зображення тварин.

➔ Історія народної української кераміки, використання глини як першого пластичного й порівняно твердого матеріалу для виготовлення посуду та магічно-ритуальних фігурок, припадає на епоху палеоліту. На території України найдавніші археологічні матеріали (епоха неоліту) засвідчують поширення випаленого керамічного посуду.

➔ Гончарство в Україні веде свою історію ще з часів трипільської культури. У XVII ст. селище Опішня на Полтавщині було відомим на всій Лівобережній Україні своїм глиняним посудом, а з кінця XIX ст. стало відомим в усьому світі. У 1790 р. на мануфактурі в містечку Корець (на Волині) вироблено перші порцелянові вироби – чайники, чашки, свічники. У 1798 р. під Києвом засновано перший в Україні фаянсовий завод. У 1887 р. відомий російський фабрикант О. Кузнецов побудував у Будах поблизу Харкова фаянсову фабрику, яка згодом стала найбільшим в Україні виробником столового посуду. На фабриці використовували білі глини, родовища яких були відкриті на Донбасі на околицях м. Часів Яр. Найбільшим підприємством порцелянової промисловості в Україні є Баранівський завод (Житомирська область), заснований 1802 р. Щорічно він дає понад 40 тис. виробів.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕСІДИ

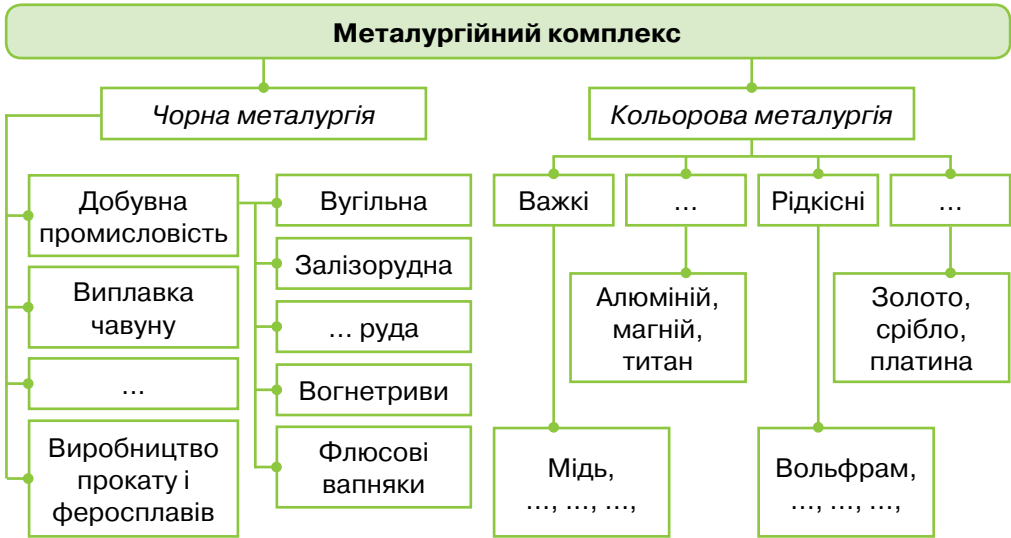
1. Поясніть значення енергетичної галузі для розвитку сучасного господарства України та світу.
2. Схарактеризуйте перспективи використання відновлюваних джерел енергії різних видів у світі, Україні та своєму регіоні. Поясніть, чим вигідне їх використання для пересічного українця.
3. Оцініть та поясніть наслідки впливу металургійного виробництва на довкілля.
4. Поясніть вплив різних чинників на розміщення виробництв хімічної продукції, деревини й паперу.
5. Проаналізуйте зв'язки між хімічними, металургійними і деревообробними виробництвами в Україні.
6. Оцініть роль машинобудування в розвитку господарства України.

ПИСЬМОВІ ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте запропоновану нижче схему «Структура металургійного комплексу». Запропонуйте інформацію щодо пропусків у складових схеми та оголошіть результати роботи шляхом колективного створення повної її версії на класній дошці.
2. Користуючись тематичними картами шкільного географічного атласу, складіть перелік галузей легкої промисловості, які отримали розвиток у

таких містах України: Тернопіль, Херсон, Луцьк, Черкаси, Житомир, Рівне, Київ, Одеса, Харків, Запоріжжя, Бердичів, Дунаївці. Поясніть, як вони впливають на розвиток соціальної сфери цих міст.

ВИКОРИСТОВУЄМО ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ

1. У мережі Інтернет перегляньте відео на тему «З чого це зроблено» (швейцарський годинник, атомна електростанція та бампери для автомобілів). Що нового Ви дізналися? Зробіть відповідні висновки.
2. Підготуйте додаткову інформацію з питання «Що таке транснаціональна корпорація (ТНК)? Які ТНК світу найбільші?»

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ (У ГРУПІ АБО В ПАРИ)

1. Прочитайте додаткові матеріали на стор. 184–186. Проаналізуйте кожен фрагмент тексту та зробіть відповідні висновки.
2. Запропонуйте зміст реклами (відео, радіо, друкованої тощо) одного з виробників вітчизняної продукції легкої або харчової промисловості. Проведіть презентацію-захист власної розробки з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

ПРОВОДИМО НАУКОВИЙ ТВОРЧИЙ ПОШУК

Дослідження

Тема: Малі та середні міста України – центри швейного виробництва.

Завдання:

1. Поясніть, як Ви розумієте поняття «малі та середні» міста України.

2. Вам уже відомо, що в Україні працює близько 60 швейних підприємств. Дізнайтеся, які з них працюють у Вашому обласному центрі.
3. Поясніть їх роль в економіці Вашого регіону.

Тема: Українські й імпортовані продукти в споживчому кошику Вашої родини.

Завдання:

1. Проведіть дослідження продуктів харчування, які зберігаються на кухні Вашої родини.
2. Об'єднайте їх у дві групи: вітчизняного й іноземного виробництва.
3. Зробіть висновки щодо їх впливу на Ваше здоров'я, якість, поживність та доступність для пересічного українця.

Тема: Традиційні продукти харчування в Україні та країнах-сусідах.

Завдання:

1. Об'єднайтеся в малу групу та проведіть дослідження за наступними напрямками: «Національна білоруська кухня», «Що об'єднує українську та польську кулінарію», «Кухня Закарпаття: національні страви та їх історія», «Спільне та відмінне в румунському, молдавському та українському кулінарному мистецтві», «Український борщ чи російські щі? Секрети приготування».
2. Презентуйте зміст своїх досліджень та зробіть відповідні висновки.

Практична робота 5.1

Тема: Позначення на контурній карті України найбільших електростанцій та пояснення чинників їх розміщення.

Завдання:

1. Позначте на контурній карті України найбільші електростанції: ГЕС на Дніпрі, Дністровську, Ташлицьку; АЕС – Запорізьку, Південноукраїнську, Рівненську, Хмельницьку; ТЕС – Запорізьку, Придніпровську, Трипільську, Зміївську, Слов'янську, Ладизинську, Бурштинську.
2. Поясніть чинники розміщення цих електростанцій.

Практична робота 5.2

Тема: Побудова та аналіз діаграм виробництва електроенергії на електростанціях різних типів в Україні, країнах Європи та світу.

Завдання:

1. Користуючись мал. 63 та 64 на стор. 112, побудуйте стовпчикову діаграму виробництва електроенергії країнами-лідерами галузі.
2. Проаналізуйте побудовану Вами діаграму та визначте країни, які є лідерами за виробництвом електроенергії на душу населення.
3. Проаналізуйте секторну діаграму (мал. 66. на стор. 116) та зробіть відповідні висновки.

- Запропонуйте альтернативні рішення щодо розширення екологічно чистого виробництва електроенергії в Україні.

Практична робота 6

Тема: Позначення на контурній карті сировинної бази та основних центрів виробництва чорних металів в Україні.

Завдання:

- Користуючись картами шкільного географічного атласу, знайдіть основні райони видобутку сировини для виробництва чорних металів в Україні. Нанесіть їх на контурну карту.
- Нанесіть та підпишіть на контурній карті центри чорної металургії в Україні – Кривий Ріг, Дніпро, Кам'янське, Запоріжжя, Нікополь, Маріуполь, Краматорськ, Алчевськ.
- Знайдіть залежність між розташуванням районів видобутку сировини для виробництва чорних металів та центрів чорної металургії в Україні. Зробіть відповідні висновки.

Практична робота 7

Тема: Позначення на контурній карті України центрів виробництва транспортних засобів та пояснення чинників їх розміщення.

Завдання:

- Позначте на контурній карті України центри виробництва транспортних засобів.

Автомобіле-будування	Кременчук (великовантажні автомобілі). Запоріжжя (малолітражні легкові автомобілі). Луцьк (легкові автомобілі для сільської місцевості). Львівській автобусний завод
Залізничне машинобудування	Харків (тепловози). Дніпро (електровози). Львів, Київ, Полтава, Дніпро, Запоріжжя, Одеса, Дружківка, Конотоп (тепловозо- та вагоноремонтні заводи). Кременчук, Кам'янське, Київ (вантажні вагони). Маріуполь (цистерни).
Літакобудування	Київ, Харків
Суднобудування та судноремонт	Миколаїв, Херсон — суднобудування. Керч — танкери, Київ — морські траулери. Одеса, Іллічівськ, Маріуполь — судноремонт і суднобудування. Київ, Запоріжжя — річкове суднобудування

Розділ IV

Секторальна структура світового господарства та господарства України: третинний сектор

Четвертий розділ підручника характеризує третинний сектор економіки. Він включає в себе економічну діяльність у сфері транспорту, торгівлі, туризму, освіти, науки та фінансів, комп'ютерного програмування й інформаційних послуг і охоплює всі види діяльності, що не завершуються виробництвом готового продукту, але сприяють процесу виробництва, покращуючи продуктивність праці.

Слід зауважити, що у розвинутих країнах світу цей сектор економіки найбільший за кількістю зайнятих. Суспільство, яке формується в цих країнах, називають постіндустріальним.

У реальному житті перехід до третинного сектора економіки пов'язаний із вивільненням все більшої кількості людей із продуктивного процесу, заміною їх на автоматизовані та роботизовані верстати і виробничі лінії. Людські ресурси, які вивільняються при цьому, сприяють розвитку сфери послуг.

Тож розпочинаємо знайомство з третинним сектором економіки.

ПРАЦЮЮЧИ НАД ЧЕТВЕРТИМ РОЗДІЛОМ, ВИ:

- ➔ *дізнаєтеся* про країни з найбільшою протяжністю автомобільних шляхів; найвідоміші спеціалізовані центри освіти й науки, технополіси, заклади охорони здоров'я в Україні та своєму регіоні тощо;
- ➔ *навчитесь* пояснювати поняття «зовнішня торгівля», «туризм», «рекреаційні ресурси», «інфраструктура туризму»; «кредит», «фінансовий центр», «офшор», «аутсорсинг»; аналізувати вплив природних і суспільних чинників на розвиток туризму; поширення глобальних проблем та їх прояв на території України, складники та основні положення концепції сталого розвитку, роль світової громадськості та міжнародних організацій у їх розв'язанні тощо;
- ➔ *оціните* особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів в Україні та у світі;
- ➔ *зрозумієте* залежність обсягів торгівлі між країнами від рівня їхнього економічного розвитку та інтеграційних процесів у світі.

Тема 1. Транспорт

§ 36. ТРАНСПОРТ, ЙОГО РОЛЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ Й ФОРМУВАННІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Якими видами транспорту Ви та Ваші близькі користуєтеся найбільше?
2. Оцініть переваги та назвіть недоліки цих видів транспорту.

Транспорт, його роль у національній економіці та світовому господарстві. Транспорт — необхідна умова виникнення і розвитку територіального поділу праці. Він стає можливим лише тоді, коли відбувається інтенсивний обмін товарами і послугами між окремими територіями, які беруть участь у цьому поділі. Розширення територіального (географічного) поділу праці, його удосконалення і саме виникнення нових ефективних форм значною мірою залежить від рівня розвитку транспорту.

Транспорт є важливим чинником формування територіальної структури господарства, прискорює процес територіальної концентрації промисловості, забезпечує функціонування господарських комплексів.

Вплив транспортного чинника залежить від рівня розвитку транспортної системи. Чим більше розвинута, розгалужена і різноманітна транспортна мережа, тим більше функціонує ефективних транспортних засобів, тим сприятливішим є транспортне положення будь-якого об'єкта (міста, промислового підприємства, курорту тощо). Недостатній розвиток транспортної системи обмежує можливості формування і подальший розвиток господарства певної території, країни, регіону світу (*мал. 118*).

Транспортний чинник визначає галузеву і територіальну структуру господарства. Будь-яке перевезення сировини чи готової продукції потребує витрат. Через це зростає вартість продукції, що перевозиться. Тому доцільно розміщува-

Інфраструктура — сукупність підприємств і установ, що обслуговують виробничу сферу та сферу послуг і надають послуги для здійснення необхідних зв'язків між складовими частинами господарства, а також забезпечують умови життя населення.

Мал. 118. Сучасна транспортна розв'язка у США

Вантажообіг (змінний, добовий, тижневий, місячний, річний) — основний показник роботи транспорту. Обчислюється як добуток кількості (у вагових або об'ємних одиницях) основних та допоміжних вантажів, які переміщуються, на відстань перевезення, або як кількість вантажу, перевезеного на певну відстань за певний час. Вимірюється в тоннокілометрах.

Транспортний вузол — це центральний пункт збирання, сортування, перевалки і розподілу вантажів для визначеного району.

ляти на транспорт загального призначення (який обслуговує перевезення вантажів між господарськими об'єктами і перевозить населення), внутрішньовиробничий (переміщення сировини, матеріалів, робітників усередині підприємств) і особистого користування (легкові автомобілі, мотоцикли, велосипеди, квадроцикли, снігоходи, яхти, човни тощо). За характером роботи, що виконується, виділяють пасажирський і вантажний транспорт. Можна класифікувати транспортні засоби і за використанням різних природних і штучних шляхів сполучення. За цією ознакою виділяють наземний транспорт (автомобільний, залізничний, гужовий, в'ючний), водний (морський, річковий, озерний), повітряний транспорт (мал. 119).

ти господарські об'єкти там, де транспортні витрати будуть найменшими — в населених пунктах, де перетинаються магістралі різних видів транспорту. Їх називають транспортними вузлами.

Саме формування світового господарства почалося з інтенсивного розвитку транспорту. Великі географічні відкриття, а з ними і зародження перших глобальних торговельних мереж стали можливими завдяки розвитку транспорту. Подальший розвиток, розширення, ускладнення світових господарських зв'язків стали основою виникнення світового господарства сучасного типу. Перспективи формування майбутнього світового господарства теж напряму пов'язані з розвитком і вдосконаленням транспорту та глобальної транспортної мережі.

Види транспорту, їхні переваги й недоліки. Транспортні засоби поділяються на види за різними критеріями. Так, їх можна поді-

Вид транспорту	Особливості транспорту		Сфера використання
	Переваги	Недоліки	
1. Залізничний	Висока провізна і пропускна здатність; регулярність перевезень; невисока собівартість перевезень	Великі капіталовкладення на спорудження шляхів, великі витрати металу	Практично не обмежена
2. Морський	Забезпечує масові міжконтинентальні перевезення вантажів; низьку собівартість; практично необмежена пропускна здатність	Залежність від природно-географічних і навігаційних умов, створення портового господарства	Практично не обмежена
3. Річковий	Висока провізна здатність; невисока собівартість перевезень; невеликі капіталовкладення на організацію судноплавства	Нерівномірність глибин; сезонність роботи; невелика швидкість перевезень	Практично не обмежена
4. Автомобільний	Велика маневреність і рухливість; висока швидкість доставки вантажу; невеликі капіталовкладення в освоєння малого вантажобігу на короткі відстані	Низька продуктивність праці; низький рівень експлуатаційних показників; стан дорожньої мережі	На короткі відстані, переважно до 300 км
5. Повітряний	Висока швидкість доставки; найкоротший шлях прямування	Висока собівартість перевезень	Практично не обмежена

Мал. 119. Структура сучасного транспорту та його техніко-технічні характеристики

Проаналізувавши мал. 119, розкажіть, якими з цих видів транспорту Ви вже користувалися. Які ваші враження від них?

Особливий вид утворюють засоби безперервного транспортування вантажів і пасажирів: трубопровідний транспорт, стрічкові транспортери, конвеєри, ескалатори тощо. Все більшого поширення набувають такі види транспорту, як транспорт на повітряній і магнітній подушці, підвісні монорейкові дороги, трубопроводи для сипких вантажів, які перекачуються в суміші з водою чи нафтою (пульпопроводи) або у струмені з повітрям

Транспортні магістралі — найбільші транспортні шляхи, що мають державне чи міжнародне значення.

(пневматичні трубопроводи), в особливих капсулах-контейнерах. Динамічно розвивається й космічний транспорт.

Використовуючи додаткові джерела знань, підготуйте інформацію про розвиток космічного транспорту.

Звичайно, що кожний вид транспорту має власні переваги і недоліки. Їх оцінка змінюється під впливом науково-технічного прогресу (НТП). Наприклад, ще років 30 тому вважали, що

Обсяг перевезень — кількість вантажу, перевезеного або заявленого вантажовідправником і прийнятого перевізником для доставки одержувачу (в тоннах).

залізничний транспорт у перевезенні пасажирів не витримує конкуренції з автомобільним, і особливо з авіаційним. Нині, у зв'язку із запровадженням швидкісних потягів, від цієї думки вимушені відмовитися. Недоліком водних видів транспорту є їх безумовна прив'язка до морів і річок, що звужує просторові можливості використання цих видів транспорту. Вважалося, що в перевезенні пасажирів цей порівняно повільний вид транспорту теж не має перспектив. Однак розвиток міжнародного туризму призвів до буму морських перевезень і будівництва величезних круїзних лайнерів (мал. 120). Більш того, в перевезенні вантажів і господарській глобалізації й інтеграції морському транспорту немає конкуренції. Зростає і перевезення вантажів за допомогою авіаційного транспорту. Раніше вважалося, що він придатний лише для пасажирських перевезень. Проте спорудження найбільшого вантажного літака у світі Ан-225 «Мрія» значно розширило можливості вантажних авіаперевезень. Вітчизняні літаки ко-

а

б

в

Мал. 120. Сучасний транспорт:
а) салон найбільшого авіалайнера А380; б) круїзний лайнер;
в) швидкісний французький потяг TGV

ристуються попитом на світовому ринку. Їх хочуть виробляти у кооперації з Україною Китай, Саудівська Аравія та інші країни. Причиною цього є необхідність збільшення переміщення вантажів між материками за допомогою авіаційного транспорту.

Транспорт — необхідна умова виникнення і розвитку територіального поділу праці. Вплив транспортного чинника на формування територіальної структури господарства залежить від рівня розвитку транспортної системи.

Транспорт забезпечує перевезення сировини, матеріалів чи готової продукції, внаслідок чого зростає вартість продукції, що перевозиться. Тому доцільно розміщувати господарські об'єкти так, аби транспортні витрати були найменшими.

Перспективи формування майбутнього світового господарства теж напряму пов'язані з розвитком і вдосконаленням транспорту та глобальної транспортної мережі.

Транспортні засоби поділяються на види за різними критеріями: на транспорт загального призначення, внутрішньовиробничий, особистого користування, за характером роботи, за використанням різних природних і штучних шляхів сполучення тощо. Кожний вид транспорту має власні переваги і недоліки, які змінюються під впливом науково-технічного прогресу.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть та схарактеризуйте основні переваги і недоліки різних видів транспорту.
2. Дайте визначення понять «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажобіг».
3. Поясніть особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів.
4. Поясніть роль транспорту в розвитку сучасного господарства.

§ 37. РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОЇ МЕРЕЖІ

1. Поясніть, які види транспорту найбільш економічно ефективні.
2. Яких видів транспорту немає у Вашому населеному пункті? Чому?

Країни, що вирізняються високим рівнем розвитку мережі залізниць та автомобільних шляхів. Світова мережа залізничних магістралей склалася на початку ХХ ст. З того часу відбу-

валося її ускладнення, розгалуження, будівництво переважно додаткових магістралей у райони нового освоєння. Нині залізниця є в 140 країнах світу. Загальна довжина залізничної мережі вже досягла 1,2 млн км. Найдовша вона у США (250 тис. км), Китаї (121 тис. км), Індії (115 тис. км), Канаді (90 тис. км) і Росії (86 тис. км). Найвища щільність залізничних шляхів, яка вимірюється в кілометрах на 100 квадратних кілометрів площі, характерна для Швейцарії, Німеччини, Чехії та Бельгії. У світі все ще є країни (понад 20), які взагалі не мають залізничного сполучення: Нігер, Ісландія, Лівія тощо. Характерною особливістю територіальної організації нинішньої світової залізничної мережі є наявність великих трансконтинентальних магістралей. Найбільша їх кількість припадає на Америку. У структурі вантажообігу світу на залізничний транспорт припадає близько 12%, а на пасажирообіг — понад 10% (мал. 121).

Мал. 121. Пасажирські залізниці в Індії

Автомобільний транспорт виник пізніше за залізничний, але розвивався дуже бурхливо. Він розвинений там, де є розгалужена мережа автошляхів і значний парк автомобілів. Раніше вважали, що цей вид транспорту ефективний у перевезеннях лише на невеликі відстані. Нині з кожним роком зростає питома вага перевезень ним на далекі віддалі. Лідерами за протяжністю автомагістралей є США, Індія, Китай, Бразилія, Росія. За щільністю автомережі лідерами є Іспанія, Франція, Японія, Китай, США. Загалом на нашій планеті нині налічується вже понад 500 млн автомобілів. Близько 80% їх припадає на розвинуті країни.

Показники забезпечення автомобільним транспортом у різних країнах різні. У США на тисячу жителів припадає вже понад 600 автомобілів, у Німеччині — 500, стільки ж у Канаді, 400 в Італії. За обсягом вантажів, що перевозяться, автотransпорт поступається лише залізничному і морському.

Автобан — широка транспортна магістраль для швидкісного руху автомобілів. У Німеччині значна кількість автобанів експлуатується вже понад 30 років. Перевірку стану автодоріг німці проводять із використанням технології лазерного сканування.

Не дивлячись на те, що у Фінляндії температура повітря взимку щорічно опускається до -40°C , автобани просто взірцеві. Будівництво доріг в ОАЕ ведеться за німецькими технологіями і практично всі вони прекрасно освітлені в темний час доби. Швейцарія та Франція, аби підтримувати відмінну якість дорожнього покриття, зробили автобани платними. Якість покриття, освітлення в темний час доби, велика кількість станцій технічного обслуговування — все це робить автобани Франції одними з найкращих у світі. Причому, експерти відзначають, що якість платних і безкоштовних доріг тут практично нічим не відрізняється (мал. 122). Найвідомішими є Панамериканське шосе, яке проходить через Північну і Південну Америку, та автошляхи через Сахару в Африці.

Мал. 122. Автотраси Ізраїлю — одні з найякісніших у світі

Найбільші морські порти, їх вплив на розміщення промисловості. Морський флот зосереджений у десятих найбільших країнах світу: США, Великій Британії, Японії, Німеччині, Франції, Італії тощо. У світі налічується понад 2 000 морських портів. Вони мають все більший вплив на розміщення промисловості світу. Саме до них у розвинутих країнах світу, а також країнах, що розвиваються, тяжіють нові потужні промислові підприємства, особливо ті, які займаються переробкою сировини (мал. 123).

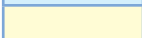
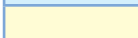
За даними мал. 123 проаналізуйте, як змінився вантажообіг найбільших портів світу. Знайдіть їх на карті світу.

Велике значення в розвитку морського судноплавства світу мають великі канали, які сполучають між собою різні океани або моря з інтенсивним рухом морських суден. До них належать Панамський, Суецький, Кільський канали.

Знайдіть ці канали на карті, в яких країнах вони розташовані, що вони розділяють та сполучають?

Судноплавні річки світу. Внутрішній водний транспорт розвинутий у країнах із судноплавними річками, озерами, побудо-

Вантажообіг портів світу (2014 року)				Вантажообіг портів світу (2003 року)			
	Порт/місто	Країна	млн т		Порт/місто	Країна	млн т
1	Шанхай	Китай	678,4	1	Сінгапур	Сінгапур	347,7
2	Сінгапур	Сінгапур	581,3	2	Роттердам	Нідерланди	327,7
3	Гуанчжоу	Китай	501,0	3	Шанхай	Китай	316,2
4	Ціндао	Китай	465,0	4	Гонконг	Китай	207,6
5	Порт-Хедленд	Австралія	446,9	5	Пд. Луїзіана	США	180,5
6	Тяньцзінь	Китай	445,8	6	Г'юстон	США	173,3
7	Роттердам	Нідерланди	444,7	7	Тіба	Японія	169,0
8	Нінбо	Китай	429,9	8	Нагоя	Японія	168,4
9	Далянь	Китай	337,4	9	Гуанчжоу	Китай	167,7
10	Пусан	Пд. Корея	335,4	10	Кван'ян	Пд. Корея	165,1
11	Гонконг	Китай	297,7	11	Пусан	Пд. Корея	162,5
12	Ціньюандао	Китай	261,7	12	Тяньцзінь	Китай	161,9
13	Пд. Луїзіана	США	242,6	13	Нінбо	Китай	154,0
14	Порт-Кланг	Малайзія	217,3	14	Ульсан	Пд. Корея	147,0
15	Г'юстон	США	212,6	15	Антверпен	Бельгія	142,9
			7672,1				4203,9
Європа (ЄС)				Європа (ЄС)			
США				США			
Китай				Китай			

Мал. 123. Рейтинг портів світу за вантажообігом

ваними каналами між ними. Головною судноплавною річковою системою Північної Америки є річка Міссісіпі з притоками, а також Великі озера з річкою Святого Лаврентія. США взагалі мають найрозвинутіший річковий транспорт у світі. Інтенсивно використовує свої річки і Німеччина, де, в першу чергу, Рейн та найбільші річки з'єднано між собою судноплавними каналами. Розвинутий річковий транспорт у Росії (Волга, річки Сибіру і Далекого Сходу), Китаї (Янцзи, Хуанхе, Сунгарі тощо), Нідерландах. У деяких країнах, наприклад, у Японії, на Кубі, в Монголії, внутрішній водний транспорт відсутній.

 Поясніть, чому окремі країни не мають річкового транспорту.

Найбільші аеропорти світу. У світі нині налічується понад 600 міжнародних аеропортів. Вони знаходяться на всіх материках. Повітряний транспорт перевозить переважно пасажирів, але поступово зростає й обсяг вантажних перевезень (мал. 124).

Рейтинг	Аеропорт	Країна	Усього пасажирів	Відсоток збільшення
1	Гартсфілд-Джексон, Атланта	США	101491106	5,5%
2	Шоуду	Китай	89938628	4,4%
3	Дубай	ОАЕ	78014841	10,7%
4	О'Хара	США	76942493	9,8%
5	Ханеда, Токіо	Японія	75316718	3,4%
6	Гітроу, Лондон	Велика Британія	74989795	2,2%
7	Лос-Анджелес	США	74937004	6,1%
8	Гонконг	Гонконг	68283407	8,2%
9	Шарль де Голль, Париж	Франція	65766986	3,1%
10	Форт-Верт, Даллас	США	64072468	0,9%
11	Ататюрк, Стамбул	Туреччина	61836781	9,2%
12	Франкфурт	Німеччина	61032022	2,5%
13	Пудун	Китай	60053387	16,3%
14	Схіпгол, Амстердам	Нідерланди	58284864	6,0%
15	Джона Кеннеді, Нью-Йорк	США	56827154	6,8%

Мал. 124. Найбільші аеропорти світу

Як бачимо, переважна кількість найбільших аеропортів світу знаходиться у США.

За допомогою мал. 124 знайдіть найбільші аеропорти світу на карті.

Міжнародні транспортні коридори. Основним завданням створення міжнародних транспортних коридорів (МТК) є доставка вантажів до споживачів найкоротшим шляхом і якомога швидше. Друге завдання — узгодження роботи всіх видів транспорту в просторі й часі. Особливу роль у цьому відіграє інформаційне забезпечення.

Міжнародні транспортні коридори (МТК) — це сукупність різних видів транспорту, що забезпечують значні перевезення вантажів і пасажирів на напрямках їх найбільшої концентрації.

Найбільшого розвитку ця ідея отримала в ЄС. Тут МТК розглядаються як своєрідний полігон для відпрацювання основних принципів створення глобальних транспортних коридорів (ГТК). У 1994 р. Загальноєвропейська конференція на Криті (Греція) прийняла концепцію МТК. Проект мав на меті створення десяти МТК, 4 з яких мали пройти через Україну. Це коридор № 3 (Брюссель — Ахен — Кельн — Дрезден — Вроцлав — Катовіце — Краків — Львів — Київ),

коридор № 5 (Венеція — Трієст/Копер — Любляна — Мадрибор — Будапешт — Ужгород — Львів — Київ), Дунайський водний коридор № 7 (Австрія, Угорщина, Югославія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна) та коридор № 9 (Гельсінкі — Выборг — Санкт-Петербург — Псков — Москва — Калінінград — Київ — Любашівка/Роздільна — Кишинів — Бухарест — Димитровград — Александруполіс).

Знайдіть ці транспортні коридори на карті Європи.

Характерною особливістю територіальної організації світової залізничної мережі є наявність великих трансконтинентальних магістралей. Найбільша їх кількість припадає на Америку.

Автомобільний транспорт ефективний у перевезеннях пасажирів та вантажів на різні відстані. Лідерами за протяжністю автомагістралей є США, Індія, Китай.

У світі налічується понад 2 000 морських портів, які все більше впливають на розміщення промисловості світу, до них тяжіють потужні промислові підприємства, особливо ті, які займаються переробкою сировини.

Внутрішній водний транспорт розвинутий у країнах із судноплавними річками, озерами та каналами між ними. Є країни, де внутрішній водний транспорт відсутній.

Значна кількість із понад 600 міжнародних найбільших аеропортів світу знаходиться у США.

Основним завданням створення МТК є узгодження роботи всіх видів транспорту в просторі й часі для доставки вантажів до споживачів найкоротшим шляхом і якомога швидше.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів у світі.
2. Назвіть та покажіть на карті найбільші за вантажообігом морські порти та судноплавні канали. Поясніть їх роль у розвитку світового господарства.
3. Поясніть, чому найбільші за пасажирообігом аеропорти світу знаходяться у США.
4. Проаналізуйте дані мал. 123, 124 на стор. 198–199 та назвіть країни з найбільш розвиненим авіаційним та морським транспортом. Які умови сприяли його розвитку саме тут?
5. Поясніть значення європейських транспортних коридорів, які проходять територією України, для розвитку її економіки.

§ 38. ТРАНСПОРТ УКРАЇНИ

1. Поясніть проблеми та назвіть перспективи розвитку тих видів транспорту, які є у Вашому населеному пункті.
2. Чи впливають вони на оточуюче середовище? Розкажіть, як саме.

Залізничний транспорт — основний вид транспорту України. Нинішня протяжність залізничних колій загального призначення становить близько 22 тис. км. Характерною особливістю залізничного транспорту України є те, що загальна довжина залізничних колій деяких підприємств та організацій у вигляді під'їзних шляхів більша, ніж довжина залізничних колій загального користування (магістральні шляхи). На 1000 км² території країни припадають 38 км залізничних колій загального користування і 46 км колій підприємств та організацій.

Найгустіша мережа залізничних магістралей характерна для Донбасу, Придніпров'я, Правобережного Лісостепу та західних територій України. Залізничні магістралі країни з'єднують в одне ціле окремі її райони з різною спеціалізацією господарства, внутрішні території з портами та іншими країнами, великі промислові центри із сільськогосподарськими зонами та місцями відпочинку й лікування. Основними вантажами, що перевозяться залізницями, є вугілля, залізна руда, сира нафта, будівельні матеріали, мінеральні добрива, сільськогосподарська продукція, вироби металургії та машинобудування тощо. Залізничний транспорт України був і залишається лідером за обсягами вантажних та пасажирських перевезень.

Залізничні магістралі різних напрямків, перетинаючись, утворюють залізничні вузли, найбільшими серед яких є: Харків, Київ, Дніпро, Львів, Ковель, Ясинувата, Дебальцеве, Кривий Ріг, Апостолове, Жмеринка, Знам'янка, Конотоп, Коростень та ін.

Знайдіть їх на карті та підпишіть в контурній карті.

Залізничний транспорт України нині швидко технічно переозброюється. Особливо це стосується пасажирських перевезень. Найбільші міста вже з'єднані магістралями, якими швидкісні потяги перевозять пасажирів зі швидкістю до 200 км на годину (мал. 125).

Чи є залізниця у Вашому населеному пункті? Які перевезення вона забезпечує, що перевозить?

Мал. 125. Оновлений транспортний склад «Укрзалізниця»

Найважливіші автомагістра-лі України. У перевезенні на не-велику відстань автомобільний транспорт залишається поза кон-курентцією. Ним здійснюється сполучення між містами і села-ми, сільськогосподарська продук-ція перевозиться до крамниць і сховищ, залізничних станцій, річкових та морських пристаней. Досить значними є також пере-везення будівельних матеріалів і продукції легкої промисловості.

Крім перевезення вантажів і пасажирів, автомобільний тран-спорт виконує багато інших функцій: забезпечує роботу швидкої медичної допомоги, пожежної охорони, органів громадського правопорядку тощо. У системі автомобільного транспорту Укра-їни працює понад 2 млн осіб, що в цілому набагато більше, ніж в усіх інших видах транспорту разом узятих.

Довжина автомобільних шляхів загального користування становить близько 170 тис. км. Вони ще далекі від європейських стандартів. Автошляхи розподілені територією досить нерівно-мірно. Найбільша їх густина — у західних областях (Закарпат-ській, Івано-Франківській, Чернівецькій) та в Криму. Густина автомагістралей загального користування з твердим покриттям нині становить понад 270 км на 1 тис. км² території.

Основними автомагістралями України є: Київ — Львів, Київ — Харків, Київ — Одеса, Київ — Дніпро — Донецьк, Харків — Сімферополь, Дніпро — Нікополь, Одеса — Микола-їв — Херсон, Біла Церква — Вінниця — Хмельницький, Дні-про — Запоріжжя тощо.

Знайдіть їх на карті та підпишіть в контурній карті.

Водні шляхи, найбільші морські та річкові порти Укра-їни. Морський транспорт здійснює внутрішні перевезення в Чорноморському, Азовському та Дунайському басейнах, де роз-ташовано 18 морських торговельних портів, а також є провід-ним у забезпеченні зовнішньоекономічних зв'язків. До інших країн відправляються залізна і марганцева руда, машини й устаткування, продукція хімічної промисловості та сільського

господарства. Морським транспортом в Україну надходять нафта, різноманітне обладнання і машини, джут, чай, кава, цитрусові, банани тощо (мал. 126).

«ТрансІнвестСервіс» (ТІС) — товариство з обмеженою відповідальністю та іноземними інвестиціями, що в 22 кілометрах на північний схід від Одеси оперує власними вантажними терміналами в Малому Аджалікському лимані. Це 5 терміналів — «ТІС-Зерно», «ТІС-Міндобрива», «ТІС-Руда», «ТІС-Вугілля», «ТІС-Контейнери», а також власне інфраструктурна компанія «ТІС». Із 2014 р. ТІС став абсолютним лідером в Україні серед державних і приватних портів за обсягом вантажоперевалки. Другим морським портом України є Одеса. Він обладнаний під контейнерні перевезення. На залізничній станції «Одеса-Порт» відбувається перевалка вантажів із залізничного транспорту на морський і навпаки. Одеса має регулярне сполучення більш як зі 100 країнами світу. Тут щороку обробляють понад 20 млн т вантажів — близько 20% морського вантажообігу країни. В майбутньому Одеса стане одним із найбільших центрів перевезення іноземних туристів. У порт Чорноморськ в Одеській області надходять руди металів, вугілля, будівельні матеріали, хімічні добрива, зерно, олія тощо. Тут працює паромна переправа Чорноморськ — Варна (Болгарія). На схід від Одеси знаходиться порт Южний (мал. 127).

У гирлі Південного Бугу знаходиться порт Миколаїв. Він обробляє переважно нафтові вантажі, марганцеву руду і вугілля. У гирлі Дніпра розташовується одночасно морський і річковий порт Херсон. Тут здійснюється перевалка вантажів із цих двох видів транспорту. Морські порти є і в гирлі Дунаю. Це Вилкове, Кілія, Ізмаїл і Рені. Останній відіграє важливу роль у зв'язках

Порт	2010	2013	2014
«ТрансІнвестСервіс» (ТІС)	12,2	21,4	25,9
Одеса	24,7	23,2	24,6
Южний	18,2	22,0	21,5
Миколаїв	7,2	20,3	20,8
Чорноморськ	15,1	16,5	17,6
Маріуполь	15,9	15,5	13,0

Мал. 126. Вантажообіг найбільших портів України у млн т

Мал. 127. Порт Білгород-Дністровський

нашої держави з країнами Південно-Східної і Центральної Європи.

Загальна довжина річкових судноплавних шляхів, що експлуатуються в Україні, — менш як 4 тис. км. Частка річкового транспорту в загальному обсязі перевезення вантажів становить менше 1%, а пасажирів — узагалі мізерна. Основну роль у перевезеннях відіграє Дніпровський басейн (Дніпро, Прип'ять і Десна). На дніпровські порти Київ, Дніпро, Запоріжжя і Херсон припадає понад 85% усього обсягу перевезення вантажів і пасажирів.

а

б

Мал. 128. а) Міжнародний аеропорт «Бориспіль»; б) база лоукостера «Wizzair» — аеропорт «Київ» («Жуляни»)

Повітряний транспорт. Нині повітряний транспорт країни забезпечує рейси по всій планеті. Найбільші міста країни мають по два аеропорти: у Києві «Бориспіль» і «Київ» («Жуляни»), в Одесі — «Центральний» і «Застава» (мал. 128). Найбільший обсяг перевезень здійснюють Київ і Київська область. Далі йдуть Харківська і Дніпропетровська області.

Поясніть переваги авіаційного транспорту.

Транспортні вузли. Транспортні вузли є населеними пунктами, де сходяться або перетинаються шляхи одного або кількох видів транспорту, морський або річковий порт, до якого підходять залізничні, автомобільні, авіаційні магістралі, трубопроводи тощо. Перший в Україні залізничний вузол виник на станції Ромодан Полтавської області, де перетнулися дві залізничні магістралі. В Україні найбільшими транспортними вузлами є її найбільші міста і промислові центри.

Транзитне значення транспортної системи України. Транспорт України має найкращі в Європі перспективи для власного розвитку. Україна в цілому, за даними британської консалтингової фірми «Рендалл», має найвищий транспортно-

географічний рейтинг у Євразії. Він зумовлений її сприятливим транспортно-географічним положенням.

Міжнародні транспортні коридори на території України. Значна частина міжнародних транспортних коридорів (МТК), про які вже йшла мова, з урахуванням їх різних відгалужень, пройде територією України. В цілому 4 з 10 запланованих для створення МТК (3-й, 5-й, 7-й і 9-й) будуть безпосередньо проходити і проходять у межах нашої держави.

Залізничний транспорт України був і залишається лідером за обсягами вантажних та пасажирських перевезень. Найгустіша мережа залізничних магістралей характерна для Донбасу, Придніпров'я, Правобережного Лісостепу та західних територій України. Залізничні магістралі різних напрямків, перетинаючись, утворюють у країні залізничні вузли.

Морський транспорт здійснює внутрішні перевезення в Чорноморсько-Азовському басейні, а також є провідним у забезпеченні зовнішньоекономічних зв'язків. Загальна довжина річкових судноплавних шляхів, що експлуатуються в Україні, — менш як 4 тис. км. Основну роль у перевезеннях відіграє Дніпровський басейн.

Повітряний транспорт країни забезпечує рейси по всій планеті.

Україна має найвищий транспортно-географічний рейтинг у Євразії, тому транспорт країни має найкращі в Європі перспективи для власного розвитку. Він зумовлений її сприятливим транспортно-географічним положенням. Значна частина міжнародних транспортних коридорів проходить територією України.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, як Ви розумієте значення понять «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажообіг».
2. Оцініть значення та особливості кожного виду транспорту і його роль у перевезенні вантажів та пасажирів в Україні.
3. Покажіть на карті основні залізниці, автомагістралі, морські й річкові порти, аеропорти.
4. Назвіть міжнародні транспортні коридори, які проходять територією України.
5. Поясніть транзитне значення транспортних магістралей в Україні.

Тема 2. Торгівля

§ 39. ТОРГІВЛЯ. СВІТОВИЙ РИНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

1. Які товари, придбані Вашою родиною за останній тиждень, мають вітчизняне, а які закордонне походження?
2. Розкажіть про переваги та недоліки, які вони мають.

Світовий ринок товарів і послуг. Міжнародне економічне співробітництво відбувається в різних формах. Однією з них є міжнародна торгівля. Торгові операції здійснюються на світовому ринку товарів і послуг. У сучасному світі прогрес кожної країни невіддільний від її участі у світовому обміні матеріальними і духовними цінностями. Нині жодна, навіть найрозвинутіша, країна не може однаково ефективно і якісно виготовляти весь величезний і всезростаючий асортимент продукції та надавати всі можливі види послуг. Часи національної відокремленості й самодостатності минули.

На світовому ринку товарів фірми й окремі товаровиробники взаємодіють зі споживачами їх продукції. Основна маса товарів продається через посередників. На ринку відбувається взаємодія виробництва і споживання, на основі чого формується попит і пропозиція. Основний механізм ринку — це торгівля. Вона є діяльністю, спрямованою на організацію продажу товару або послуги. Послуга корисна споживачеві не як матеріальна річ (товар, виріб), а як діяльність. Нині інформаційні послуги на ринку є особливо цінними, оскільки формують співвідношення між попитом і пропозицією та впливають на саме виникнення попиту.

Основними інфраструктурними елементами ринку товарів і послуг виступають біржі. Біржа є ринковою організацією (установою), де здійснюється продаж великих партій товарів або послуг, цінних паперів, валюти, інформації, науково-технічних розробок, а також наймання робочої сили на основі договорів (*мал. 129*).

Торгівля як вид послуг. Форми торгівлі. Зовнішня торгівля складається з експорту й імпорту. Експорт — це продаж

певною країною іншої товарів і послуг. Експорт раніше завезених у країну товарів називається реекспортом. Імпорт є ввозом у країну товарів з інших країн і отримання від них тих чи інших послуг. Торгівля є одним із видів послуг, який полягає в посередницькій діяльності з просування товарів від виробника до споживача. Виробник товарів, як правило, сам не торгує своєю продукцією, оскільки зайнятий іншим, виробничим, видом господарської діяльності. Тому він доручає посередницьку місію між своїми виробами і їхніми споживачами фахівцям, які знають, як реалізувати найбільше їхньої продукції в найкоротші терміни (мал. 130).

Мал. 129. На товарній біржі Чикаго (США)

 Проаналізуйте дані мал. 130 та знайдіть лідерів світової торгівлі на карті.

Торгівля буває гуртова і роздрібна. Гуртова торгівля виступає посередником між безпосереднім виробником товарів і роздрібною торгівлею, яка доносить товар безпосередньо до споживача. Можна торгувати не лише товарами, але й послугами. Послуга корисна споживачеві, як уже зазначалося, не як матеріальна річ, а як вид діяльності, спрямованої на задоволення запитів споживача.

 Назвіть останні послуги, які купували Ви чи Ваша родина.

Міжнародна торгівля — одна з форм міжнародних економічних зв'язків. Вона характеризується трьома головними показ-

Позиція	Країна	Експорт
	Світ	17 779
1	Китай	2 275
	Європейський Союз	2 259
2	США	1 504
3	Німеччина	1 309
4	Японія	622,0
5	Південна Корея	548,8
6	Франція	510,5
7	Гонконг	505,7
8	Нідерланди	476,5
9	Італія	450,1
10	Велика Британія	436,2

Мал. 130. Країни-лідери за обсягами експорту на 2015 рік у млн \$ США

Позиція	Країна	Імпорт
	Світ	18 791
1	США	2 380
	Європейський Союз	2 312
2	Китай	1 960
3	Німеччина	1 319
4	Японія	811,9
5	Франція	634,0
6	Велика Британія	625,7
7	Гонконг	560,2
8	Південна Корея	542,9
9	Нідерланди	488,8
10	Канада	482,1

Мал. 131. Країни-лідери за обсягами імпорту на 2014 рік у млн \$ США

і визначає, що країна продає за кордон чи купує там. Географічний розподіл — це прив'язка відсилання чи отримання товарів до конкретних країн чи регіонів світу (мал. 131).

Проаналізуйте дані мал. 131. Порівняйте їх із даними мал. 130 та зробіть висновки.

Основні напрями зовнішньоторговельних зв'язків, чинники їх формування. Зовнішньоторговельні зв'язки на початку ХХІ ст. визначаються посиленням міжнародної конкуренції в усіх сферах, і в першу чергу в сфері економіки. Все більшу роль починають відігравати регіональні інтеграційні об'єднання, які значною мірою переформатовують звичний механізм зовнішньої торгівлі як у товарному, так і в географічному сенсах. Усе це відбувається на тлі швидкої індустріалізації країн, що розвиваються, і все активніше включаються зі своїми товарами у міжнародну торгівлю. Всі ці тенденції у розвитку зовнішньоторговельних зв'язків визначаються такими чинниками: 1) подальшим прискоренням розвитком науково-технічного прогресу (НТП), який вимагає об'єднання зусиль багатьох країн для його реалізації в економіці; 2) поглибленням міжнародного поділу праці; 3) проведенням державами світу зовнішньоторговельної політики, спрямованої на, з одного боку, розширення зон

вільної торгівлі, а з іншого — на протекціонізм, тобто захист вітчизняної економіки від іноземних конкурентів.

Протекціонізм — це політика захисту вітчизняних виробників від іноземних конкурентів.

При цьому виникає видиме протиріччя між високорозвинутими країнами, яким вигідна вільна торгівля без будь-яких обмежень, і країнами, що розвиваються, які намагаються шляхом протекціонізму пожвавити економічний розвиток окремих галузей.

Світова організація торгівлі, Європейський Союз, НАФТА, АСЕАН. Велику роль у розвитку світової і регіональної торгівлі відіграють різні глобальні й регіональні інтеграційні об'єднання. Серед них виділяється Світова організація торгівлі (СОТ). Це провідна глобальна торговельна організація. Її членами нині є 161 країна і декілька країн є кандидатами на вступ до неї. Вона контролює понад 96% обсягів світової торгівлі. Завданням цієї організації є встановлення правил світової торгівлі, боротьба з торговельними обмеженнями, вирішення спірних питань у сфері міжнародної торгівлі товарами і послугами. Нині діяльність СОТ усе більше виходить за рамки лише міжнародної торгівлі. Вона перетворюється на інструмент інтеграції і глобалізації світового господарства.

Європейський Союз (ЄС) — найпотужніше і найбільш високоінтегроване економічне та політичне регіональне утворення у світі. ЄС являє собою найвищий ступінь європейської економічної і політичної інтеграції, що базується на трьох засадах: 1) проведенні спільної зовнішньої політики і політики у сфері міжнародної безпеки; 2) створенні економічного союзу зі спільною валютою і відмовою від політичних і митних кордонів у середині союзу; 3) орієнтації на перетворення ЄС у майбутньому на єдину державу федеративного або конфедеративного типу.

НАФТА — класична зона вільної торгівлі в Північній Америці у складі Канади, США та Мексики. Головним завданням цієї організації є подолання митних обмежень у торгівлі між трьома країнами, розвиток раціональної конкуренції, залучення інвестицій у розвиток господарства. Організація не ставить перед собою якихось політичних цілей.

Підготуйте додаткову інформацію щодо подальшої долі НАФТА після обрання у листопаді 2016 року президентом США Дональда Трампа.

Мал. 132. Штаб-квартира АСЕАН у Бангкоку в Таїланді

АСЕАН — політичне, економічне і культурне об'єднання десяти країн Південно-Східної Азії. Його завданням є розвиток співробітництва між країнами-учасниками як в економічній, так і політичній і культурній сферах. Регіональним лідером цієї організації є Індонезія (мал. 132).

На ринку товарів і послуг основними інфраструктурними елементами виступають біржі — ринкові організації (установи), які здійснюють продаж великих партій товарів або послуг, цінних паперів, валюти, інформації, науково-технічних розробок, наймання робочої сили на основі договорів.

Міжнародна торгівля, як одна з форм міжнародних економічних зв'язків, характеризується трьома головними показниками: 1) оборот; 2) товарна структура; 3) географічний розподіл. Це один із видів послуг, який полягає в посередницькій діяльності з просування товарів від виробника до споживача. Основними статистичними показниками торгівлі країни є обсяги експорту, імпорту та торговельне сальдо.

Тенденції розвитку зовнішньоторговельних зв'язків визначаються такими чинниками: подальшим прискоренням розвитку науково-технічного прогресу, який вимагає об'єднання зусиль багатьох країн для його реалізації в економіці; поглибленням міжнародного поділу праці; проведенням державами світу зовнішньоторговельної політики, спрямованої на розширення зон вільної торгівлі та протекціонізм.

Велику роль у розвитку світової і регіональної торгівлі відіграють інтеграційні об'єднання: СОТ, ЄС, НАФТА, АСЕАН тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть види торгівлі, схарактеризуйте ознаки поняття «зовнішня торгівля».
2. Проаналізуйте показники зовнішньої торгівлі країн-лідерів.
2. Покажіть на карті головні регіони світової торгівлі.
3. Назвіть країни, які входять до складу ЄС, НАФТА, АСЕАН.
4. Поясніть залежність обсягів торгівлі між країнами від рівня їхнього економічного розвитку та інтеграційних процесів у світі.

§ 40. ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ

1. Спробуйте пояснити, чому Вашій родині, на відміну від великої перукарні, не вигідно робити гуртову закупівлю шампунів.
2. Які традиційні види торгівлі в Україні Вам відомі?

Торгівля в Україні. Ви вже знаєте, що торгівля поділяється на гуртову і роздрібну. Підприємства гуртової торгівлі закупають у виробників великі партії товарів, а тому зосереджуються у великих містах і промислових центрах. Крамниці роздрібною торгівлі продають товари безпосередньо кожній людині. В останні роки їх мережа різко зростає.

Великого значення в торгівлі України набули біржі. Вони бувають універсальні (торгують товарно-матеріальними цінностями), фондові (торгують цінними паперами), валютні (торгують валютою), праці (працевлаштовують безробітних). В Україні діє Українська універсальна біржа і багато інших спеціалізованих бірж.

Сприяють розвитку торгівлі України із зарубіжними партнерами і Торгово-промислова палата України та регіональні торгово-промислові палати, створені в кожній області.

Дізнайтеся більше про діяльність Торгово-промислової палати України, відвідавши її офіційний сайт (електронний режим доступу: ucsi.org.ua/home.html).

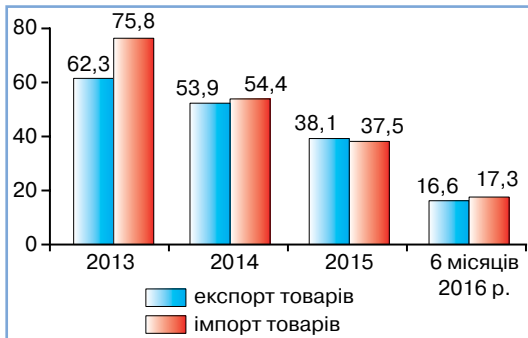
Дізнайтеся більше про діяльність Української універсальної біржі, відвідавши її офіційний сайт (електронний режим доступу: uib.com.ua/).

Динамічно розвивається в Україні виставкова діяльність. Нині виставки товарів із підписанням угод про їх поставку відбуваються у 35 містах країни. Найбільше виставкових центрів зосереджено в Києві. Це Міжнародний виставковий центр, Експоцентр України, Київський міжнародний контрактний ярмарок, «Євроіндекс», «Авто-Експо», «Прем'єр-Експо» тощо. Є такі виставки-ярмарки і в усіх великих містах країни та обласних центрах. Відомими є Центр виставкових технологій і «Судноплавство Медіа Центр» в Одесі, «Гал-Експо» у Львові та ін.

Колись Україна славилася своїми ярмарками по селах і містечках, яких було сотні. Нині відроджено знаменитий Сорочинський ярмарок на Полтавщині. В кожному місті існує ринок, де продають найрізноманітнішу продукцію. У великих містах

Мал. 133. В одному з будівельних гіпермаркетів України

Мал. 134. Обсяги експорту та імпорту товарів, млрд \$ США

Мал. 135. Товарний експорт з України за 6 місяців 2016 р. у порівнянні з першим півріччям 2015 р., млрд \$ США

все більшого поширення набувають ярмарки промислових і сільськогосподарських товарів, в яких зростає участь фермерів, що таким чином реалізують свою продукцію. Окремі міста, наприклад, Хмельницький, Одеса, Харків, мають великі гуртові ринки, звідки продукція розвозиться по базарах країни для здійснення роздрібної торгівлі (мал. 133).

Основними торговими партнерами України на початок 2016 року за експортом були країни ЄС — 41,4%, Росія — 8,4% і Китай — 7,6%. Ці ж країни лідирують і за імпортом, але в дещо іншому порядку: ЄС — 44,5%, Китай — 11,9% і Росія — 11,8%. Обсяги товарообігу з колись основним торговельним партнером України — Росією зменшилися за останні роки удвічі, а в окремих галузях утричі. Натомість зросли вони в торгівлі з країнами Азії та Африки.

У 2015 році експорт України до свого головного торговельного партнера — ЄС склав 10,5 млрд євро, а імпорт — 9,9 млрд євро. Позитивне сальдо торговельного обігу складало 0,61 млрд євро. В експорті до ЄС найбільша частка належала Німеччині — 29,0%, Великій Британії — 11,6, Франції — 10,7, Італії — 10,2%, а в імпорті — Німеччині — 19,4%, Нідерландам — 13,8, Великій Британії — 15,7% (мал. 134, 135).

Чинники концентрації роздрібно́ї торгівлі в населених пунктах, регіонах. Інтернет-торгівля. Роздрібна торгівля орієнтується в розміщенні на споживача. Тому чим більше місто, тим більше в ньому розвинута торгівля. Мають вплив на роздрібну торгівлю й інші чинники, наприклад купівельна спроможність населення, яка в Україні доволі диференційована. Звичайно, що тут поза конкуренцією столиця. Тому в її крамницях ми можемо знайти товари, виготовлені в усіх куточках нашої країни і практично в будь-якій країні світу. Оскільки населення Києва продовжує інтенсивно зростати, то, відповідно, розширюються і його ринкові можливості. На сезонних ярмарках, які проводяться в Києві, ми можемо вивчати географію нашої держави. В сусідніх наметах торгують підприємці з Полтавщини і Закарпаття, Харківської і Вінницької областей (мал. 136).

Мал. 136. Осінній сільськогосподарський ярмарок у Южноукраїнську

 Коли востаннє Ви були на ринку? Що Вам там сподобалося, а що ні?

Зростає значення й іншого географічного чинника. Західні області держави, які безпосередньо межують із країнами ЄС, мають відносно кращі умови для організації на своїй території гуртових ринків. Їх мешканці працюють за кордоном у розвинутих країнах Європи й отримують там не лише гроші за роботу, але й досвід цивілізованого ринкового господарства. Повертаючись додому, вони інколи організують власне виробництво певної продукції і потім її реалізують по всій території країни.

Американські дослідники вважають, що з 2006 року в Україні почалося зростання Інтернет-торгівлі. Цей вид торгівлі дуже швидко отримав неабиякий розвиток у країні. В 2010 році 14% людей користувалися ним у великих містах і лише 3% в регіонах. У 2014 році картина вже була іншою: 59% — у великих містах і 45% у регіонах. Як бачимо, рівень Інтернет-купівель у великих містах і регіонах вирівнюється, що цілком закономірно. Інтернет-ринок товарів особливо вигідний мешканцям віддалених регіонів. Товар може доставлятися замовнику будь-куди,

його можна замовляти навіть уночі, інтернет-крамниці, рекламуючи свій товар, повідомляють, що у них дешевше, приймають платежі за товари різними способами.

 Чи користувалися Ваші рідні або знайомі послугами Інтернет-торгівлі? Розкажіть про цей досвід.

Розвитку торгівлі України із зарубіжними партнерами сприяють Торгово-промислова палата України та регіональні торгово-промислові палати в кожній області. В Україні діє Українська універсальна біржа та інші спеціалізовані біржі. Динамічно розвивається виставкова діяльність, відроджено знаменитий Сорочинський ярмарок на Полтавщині. Окремі міста мають великі гуртові ринки, звідки продукція розвозиться по базарах країни для здійснення роздрібною торгівлі.

Основними торговими партнерами України на початок 2016 р. були країни ЄС, Росія і Китай. В експорті до ЄС найбільша частка належала Німеччині, Великій Британії, Франції.

Роздрібна торгівля орієнтується в розміщенні на споживача, чим більше місто, тим більше в ньому розвинута торгівля. На роздрібну торгівлю впливає значно диференційована купівельна спроможність населення.

Із 2006 року в Україні почалося зростання Інтернет-торгівлі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про діяльність Торгово-промислової палати України та Української універсальної біржі.
2. Назвіть та покажіть на карті країни, які є основними торговельними партнерами України.
3. Поясніть, чому змінюється географія зовнішньої торгівлі України.
4. Як Ви розумієте поняття «Інтернет-торгівля»? Розкажіть про її особливості та переваги.
5. Назвіть найбільші торговельні точки Вашого населеного пункту. Чи завжди вони задовольняють Ваші потреби в промислових товарах та харчових продуктах.

Тема 3. Туризм

§ 41. ТУРИЗМ. ЙОГО ВИДИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ. ТУРИСТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА

1. Який вид туризму Вам більше до вподоби: літаком до морського курорту, потягом до великого міста чи з рюкзаком до гірського перевалу?
2. Поясніть переваги та недоліки кожного із запропонованих варіантів подорожей.

Туризм як складник національної економіки, його види. Чинники розвитку туризму в регіоні, країні. Туристична інфраструктура. Туризм є важливою складовою національної економіки, значення якого постійно зростає. Крім того, це один із видів активного відпочинку, якому не одне століття. У різних країнах і регіонах туризм отримав різний рівень розвитку і спеціалізацію.

У 1975 р. було засновано Всесвітню туристичну організацію (ВТО, зі штаб-квартирою в Мадриді), у складі якої сьогодні понад 157 країн і 6 територій планети. Історія створення ВТО починається в далекому 1925 р. Тоді Ліга Націй уперше спробувала дати офіційне визначення поняття «турист». Загальна кількість людей, які щорічно здійснюють туристичні поїздки, наближається до 2 млрд осіб. На частку міжнародного туризму в наш час уже припадає понад 8% вартості світового експорту і до 30% експорту послуг. Саме через це нині туризм перетворився на важливу галузь світової економіки. Її значення продовжує зростати. Тут зайнято близько 300 млн осіб. Темпи зростання туристичної галузі досягли 6% на рік. У багатьох країнах світу туристична галузь уже нині перетворилася на провідну (мал. 137).

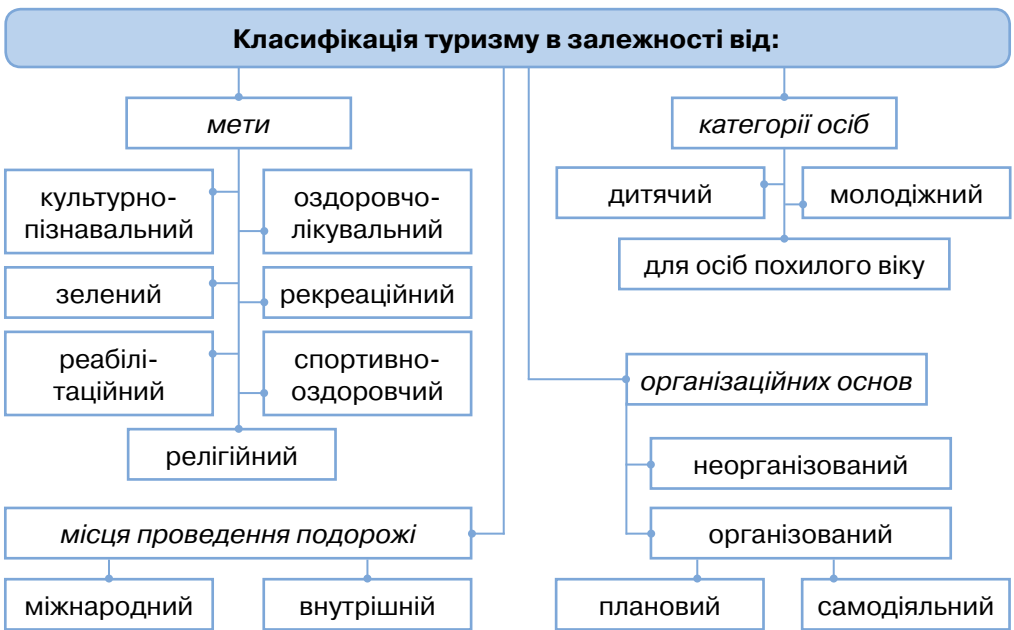
Мал. 137. Туристи в Карпатах

Дізнайтеся більше інформації про ВТО на її офіційному сайті (електронний режим доступу: www2.unwto.org/).

Налічується багато різних видів туризму: пішохідний, водний, велосипедний, спелеологічний, гірськолижний, релігійний, сільський, зелений, екологічний тощо. Виникають все нові його види, що пов'язано зі швидким розвитком туризму та суспільства. За формою проведення й особливостями спортивно-оздоровчий туризм поділяється на організований (плановий і самодіяльний) і неорганізований. Плановий туризм здійснюється на основі туристичних путівок. Самодіяльний туризм функціонує на основі організаційної діяльності різних громадських об'єднань (туристичних клубів, секцій, товариств тощо). Неорганізовані, «дикі», аматорські, «під чорним прапором» походи організуються одним або кількома туристами на власний страх і ризик (мал. 138).

Мал. 138. Види туризму

Проаналізувавши мал. 138, назвіть види туризму, в яких Ви брали безпосередню участь.

Причини розвитку туризму пов'язані із загальними напрямками розвитку суспільства у ХХІ ст. Життя стає все більш динамічним, напруженим і складним. Не встигаючи відновлювати

власні життєві сили, люди змушені шукати їх у рекреації через туризм. Рекреаційні потреби жителів великих міст знаходяться в площині максимального злиття з природою, перебування у сільській місцевості тощо.

Не в останню чергу розвитку міжнародного туризму сприяє і швидкий прогрес на транспорті. Саме через розвиток транспорту нині туристам доступні найвіддаленіші куточки світу. До чинників розвитку туризму необхідно також віднести прискорені темпи урбанізації, зростання якості й рівня життя населення, швидкий ріст культури, що посилює пізнавальні потреби людей.

Постійно розширюється, вдосконалюється і географічно поширюється й туристична інфраструктура, яка, крім транспорту, включає в себе туристичні бази, кемпінги, пансіонати, готелі, хостели, майданчики для встановлення наметів та розміщення автомобілів чи туристичних фургонів (мал. 139). Сюди ж відносяться марковані на місцевості туристичні маршрути визначними природними територіями або історичними центрами міст тощо.

Рекреація — це система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які розташовані поза місцями їх постійного проживання. Рекреація охоплює всі види відпочинку.

Мал. 139. Кемпінговий майданчик у Франції

Міжнародний туризм. Основні туристичні регіони. Міжнародний туризм — один із видів активного відпочинку, який здійснюється в міжнародному масштабі.

Найбільшу кількість іноземних туристів залучає на свою територію Європа (65%). Самі європейці складають найбільшу частину туристів у інших частинах світу. Європейці мандрують також різними країнами Європи. До них додається багато американців (США, Канада), а також японців і південних корейців, а останніми роками й китайців. Громадяни США (як і французи) віддають перевагу туризму всередині власної країни (мал. 140).

У Європі, як і в Північній Америці, близько 75% усіх туристів — це громадяни країн цих частин світу і материків. Лише до 10% туристів припадає на Латинську Америку, Австралію

Країна	2014	2012	2011	2010	2009	2008
Франція	83 767	81 980	80 499	76 647	76 764	79 218
США	75 011	66 657	62 821	60 010	55 103	58 007
Іспанія	64 995	57 464	56 177	52 677	52 178	57 192
Китай	55 622	57 725	57 581	55 664	50 875	53 049
Італія	48 576	46 360	46 119	43 626	43 239	42 734
Туреччина	39 811	35 698	34 654	31364	30 187	29 792
Велика Британія	32 613	29 282	29 306	28 295	28 199	30 142
Мексика	29 346	23 403	23 403	23 290	22 346	22 931
Гонконг	27 770	23 770	22 316	20 085	16 926	17 319
Малайзія	27 437	25 033	24 714	24 577	23 646	22 052
Таїланд	24 810	22 354	19 230	15 936	14 150	14 584

Мал. 140. Кількість туристів, які відвідали інші країни, млн осіб

й Океанію. Це пов'язано не з відсутністю туристичних ресурсів у цих регіонах світу, а з їх географічною віддаленістю від Європи і США. Останнім часом спостерігається зміна туристичних пропорцій між окремими частинами світу. Частка Європи поступово зменшується, а частка Північної Америки, Азії і решти регіонів поступово зростає. Особливо відчувається, навіть візуально, збільшення частки туристів із Китаю.

Складіть власний туристичний маршрут однією з країн. Опишіть місця, які б Ви хотіли там відвідати. Поясніть, чому саме їх.

Складіть карту Вашого маршруту з позначеними на ній об'єктами відвідування.

Країни світу з найбільшою кількістю об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Світова спадщина ЮНЕСКО — це видатні культурні та природні цінності, що вважаються надбанням усього людства. Вони ж, зазвичай, є й об'єктами міжнародного туризму. Всього (за станом на липень 2016 р.) до Світової спадщини ЮНЕСКО віднесено 1 052 об'єкти, серед яких 814 культурної, 203 природної та 35 змішаної спадщини. Найбільше їх у Європі, і це не випадково.

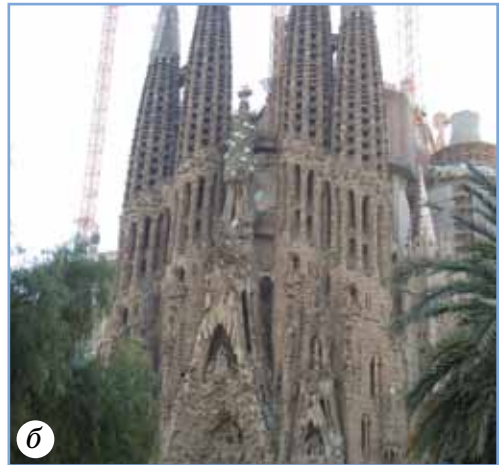
Поясніть, чому в Європі найбільше об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Із 7 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні 6 є об'єктами культурного та 1 природного типу, 4 з них повністю знаходяться в межах території України. Інші 3 частково перебувають на території інших держав, а саме: Пункти геодезичної дуги Струве, крім України, розміщені також у Норвегії, Швеції, Фінляндії, Росії, Естонії, Латвії, Литві, Білорусі та Молдові, буюкові праліси Карпат знаходяться також у Німеччині та Словаччині, дерев'яні церкви Карпатського регіону перебувають також на території Польщі.

Знайдіть у додаткових джерелах знань інформацію про об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні.

Найбільше ж об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Італії (51), Китаї (50), Іспанії (45), Франції (42), Німеччині (41), Індії (35), Мексиці (34). Слід відзначити, що ці цифри постійно змінюються (мал. 141).

Мал. 141. Об'єкти Світової культурної спадщини ЮНЕСКО: а) руїни Аютаї, Таїланд; б) храм Саграда Фамілія (Святого Сімейства) — одна з робіт архітектора Антоніо Гауді, Барселона; в) Шенонсо — один із замків долини р. Луари, Франція; г) руїни античного міста Іераполіс, Туреччина

Міжнародний туризм — один із видів активного відпочинку, який здійснюється в міжнародному масштабі. Існують різні види туризму: пішохідний, водний, велосипедний, спелеологічний, гірськолижний, релігійний, сільський, зелений, екологічний тощо.

Туристична інфраструктура, яка постійно вдосконалюється, розширюється і географічно поширюється, включає в себе транспорт, туристичні бази, кемпінги, пансіонати, готелі тощо. На частку міжнародного туризму припадає понад 8% вартості світового експорту і до 30% експорту послуг.

Найбільшу кількість іноземних туристів залучає на свою територію Європа, а самі європейці складають найбільшу частину туристів у інших частинах світу.

Світова спадщина ЮНЕСКО — це видатні культурні та природні цінності, що вважаються надбанням усього людства. За станом на липень 2016 р. налічувалося 1 052 об'єкти. Найбільше їх у Європі, і це не випадково.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте основні ознаки понять «туризм», «рекреаційні ресурси», «інфраструктура туризму».
2. Назвіть основні види туризму та поясніть їх особливості.
3. Поясніть вплив природних і суспільних чинників на розвиток туризму.
4. Схарактеризуйте особливості основних туристичних регіонів світу.

§ 42. СВІТОВА СПАДЩИНА ЮНЕСКО І ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

1. Які цікаві місця та міста України й світу Ви відвідали?
2. Що б Ви хотіли розказати про них одноліткам?

Туризм в Україні. В Україні унікально поєднуються природні, історичні й культурні пам'ятки. Прозорі гірські річки і нескінченні лабіринти казкових підземних печер, стрімкі скелі Карпат і глибокі каньйони Кримських гір, м'які та мальовничі краєвиди Поділля з їх найбільшими у світі гіпсовими печерами,

Рекреаційні ресурси — це об'єкти, явища і процеси природного та антропогенного (створені людиною) походження, що використовуються або можуть бути використані для розвитку рекреації і туризму.

замками, фортецями і монастирями, вражаюче поєднання архітектурних стилів і епох міст, чудові Карпати з їх унікальними умовами як для літнього, так і для зимового туризму.

Україна багата й на історико-архітектурні пам'ятки, в тому числі й світового значення. Це тисячолітні храми Києва та Чернігова, унікальний в усіх відношеннях Львів і багато іншого.

Туризм є одним із видів рекреації і пов'язаний із мандрівками, подорожами, міграцією для відпочинку на далекі та близькі відстані від місця постійного проживання. Рекреація є більш широким і загальним поняттям, ніж туризм. Наприклад, вона включає лікування.

Україна має всі необхідні рекреаційні умови і ресурси для розвитку рекреаційно-туристичного господарства та перетворення його на одну з провідних галузей економіки і важливу частину європейського туристичного ринку. Практично вся територія держави, включаючи Чорнобильську зону, може стати важливим міжнародним санаторно-курортним і туристичним районом. До найважливіших рекреаційних ресурсів України в наш час належать бальнеологічні (мінеральні води, грязі, озокерит), кліматичні, ландшафтні, пляжні, пізнавальні (мал. 142).

Україна належить до найбагатших на бальнеологічні ресурси країн світу. У нас є мінеральні води всіх основних бальнеологічних груп. Деякі з них, зокрема «Миргородська», «Куяльник», «Поляна Квасова», «Березівські мінеральні води», «Нафтуся» і радонові води, мають світове значення та є унікальними на нашій планеті. Попереду інтенсивне освоєння сульфідних, залізистих, миш'яковистих та інших мінеральних лікувальних вод (мал. 143).

Мал. 142. Сучасні умови для лікування на курорті «Миргород»: гідромасаж

Дізнайтеся більше про класифікацію мінеральних вод, скориставшись додатковими джерелами знань.

Україна володіє практично невичерпними і найбільшими у світі запасами лікувальних грязей, які складаються з різних за природним утворенням і лікувальною дією відкладів морських

Мал. 143. Класифікація мінеральних вод

заток, боліт і озер. За нинішньою класифікацією лікувальні грязі України поділяються на мулисті (сульфідні, мінеральні, глини, глинистий мул, сапропелі), торфові (прісноводні, мінералізовані), псевдовулканічні (сопкові та гідротермальні).

Кліматичні ресурси України з погляду їх рекреаційного використання належать до хороших і найкращих. За світовою класифікацією найкращими для рекреаційної діяльності є кліматичні умови з теплим літом і не дуже холодною зимою зі стійким сніговим покривом. До найсприятливіших кліматичних умов також належать спекотне тривале літо і нетривала зима без стійкого снігового покриву. Ще однією особливістю клімату України є його велика різноманітність. Так, середня річна температура на полонинах Карпат така ж, як у Приполяр'ї (0 градусів Цельсія), а на південному узбережжі Криму становить +12,5 градусів, що відповідає температурі середземноморського узбережжя Франції.

Ландшафтні рекреаційні ресурси України теж досить багаті та різноманітні. Велику роль тут відіграють рельєф і рослинність. Для нашої держави характерна доволі розчленована поверхня з безліччю мальовничих височин, плато, піднять, останців тощо. Особливо в цьому сенсі відрізняється Правобережжя. Тут рельєф у поєднанні з місцевими кліматичними і рослинними ресурсами в цілому є унікальним не лише для Європи, але й для світу (Словечансько-Овруцький, Мізоцький, Трахтемирівський кряжі, Канівські гори, Товтри, Гологори, Вороняки, Розточчя тощо). Серед лісової рослинності переважають сосна і дуб. Це дуже добре для рекреації. Дуб виділяє дубильні речовини, а сосна — фітонциди не лише влітку, але й узимку.

Світове значення мають рекреаційні ресурси пляжів, природно-заповідного фонду, спелеоресурси України тощо.

Знайдіть власні фото, зроблені під час мандрівок та по-дорожжй, облаштуйте туристичний вернісаж у кабінеті географії та розкажіть про красоти української природи одноліткам.

Туристичні райони і центри туризму в Україні. Основними районами туризму в Україні є Карпати і Закарпаття, а влітку — морські узбережжя. Туристична галузь у межах українського Криму з кожним роком занепадає через окупацію його території Росією. Нині основним всесезонним туристичним районом України стали Карпати, а пляжний туризм перемістився в ра-

йон морського узбережжя Одеси, Миколаївської та Херсонської областей: Одеса, Кароліно-Бугаз, Затока, Залізний Порт, Коблеве, Скадовськ, острів Джарилгач тощо. Гірськолижний туризм у Карпатах набуває міжнародного значення (Буковель, Драгобрат, Славське, Яремче, Ворохта тощо). Головним центром туризму у країні був і залишається Київ. Швидкими темпами розвивається туристична інфраструктура у Львові, Одесі, Івано-Франківську, Тернополі, Ужгороді. Розвивається туризм і в курортних районах Прикарпаття і Закарпаття, а також інших курортних місцевостей (мал. 144).

Мал. 144. Українські краєвиди:
а) Чернівці;
б) Кам'янець-Подільський

Знайдіть на карті основні туристичні центри України.

Разом із тим зростає екологічний тиск на регіони, які відвідуються туристами. Фахівці підраховали, що серед усього сміття, яке залишають відпочиваючі на пляжах, 19% складають цигарки та цигаркові та недопалки, 11% — пластикові пляшки, 10% — поліетиленові пакети, по 9% — кришки та обгортки харчових продуктів, 5% — одноразовий посуд, по 4% — скляна тара, соломинки, мотузки, решту складає інше сміття. Тому зростає важливість екологічного виховання кожного відпочиваючого, їх свідомого ставлення до оточуючого середовища.

Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. В Україні нині налічується 7 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. До них належать: 1) пункти геодезичної дуги Струве, які мають продовження і в інших країнах Європи; 2) букові праліси Карпат; 3) дерев'яні церкви Карпатського регіону; 4) стародавні храми Києва (Софія Київська, Києво-Печерська лавра, церква Спаса на Берестові); 5) ансамбль історичного центру Львова; 6) резиденція митрополитів Буковини й Далмації у Чернівцях; 7) стародавнє місто Херсонес Таврійський у Севастополі. Крім того, 16 об'єктів нашої держави претендують на статус Світової спадщини

ЮНЕСКО, це Борисоглібський (XII ст.) та Спасо-Преображенський (XI ст.) собори у Чернігові, Кам'янець-Подільська фортеця (XI—XVIII ст.), Національний дендрологічний парк «Софіївка» (1796 р.), ханський палац у Бахчисараї (XVI ст.) та інші.

Туристичні кластери в Україні. Кластерну модель організації туризму активно впроваджують такі європейські країни, як Італія, Франція, Норвегія, Греція, Бельгія та інші. Прикладами подібних моделей у галузі українського туризму є перший кластер екологічного агротуризму в Хмельницькій області «Оберіг», «Гоголівські місця Полтавщини», «Славутич» у Київській об-

Туристичний кластер (з англ. *cluster* – «група», «скупчення») – це концентрація на певній території підприємств індустрії туризму, які взаємодіють між собою з метою створення та підвищення якості туристичного продукту, спільно використовують туристичні ресурси, інфраструктуру, ринок праці та взаємодоповнюють один одного.

ласті тощо. Ресурси для розвитку кластерної моделі в туристичній галузі України має сільський та екологічний туризм. Значним є польський досвід у розвитку саме цієї галузі туризму, який варто вивчати та запроваджувати вітчизняним сільським громадам, адже для них це джерело додаткових прибутків.

Україна має всі необхідні рекреаційні умови і ресурси для розвитку рекреаційно-туристичного господарства та перетворення його на одну з провідних галузей економіки і важливу частину європейського туристичного ринку.

Розвитку туризму в Україні сприяють наявні природні, історичні й культурні пам'ятки та об'єкти: гори, узбережжя морів, річки та озера, мінеральні води, грязі, озокерит тощо.

Основними районами туризму в Україні є Карпати і Закарпаття, а влітку — морські узбережжя.

В Україні нині налічується 7 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, а 16 об'єктів нашої країни претендують на такий статус.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте вплив природних і суспільних чинників на розвиток туризму в Україні.
2. Схарактеризуйте особливості основних туристичних регіонів України. Чи є у Вас власний досвід відпочинку в них?
3. Покажіть на карті основні райони туризму в Україні.
4. Обґрунтуйте рівень розвитку туризму в окремих регіонах України.
5. Назвіть чинники, які сприяють та заважають розвитку туризму в Україні.

Тема 4. Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я

§ 43. РОЛЬ НАУКИ Й ОСВІТИ В СУСПІЛЬСТВІ. ФОРМИ ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ОСВІТИ: ТЕХНОПОЛІСИ

1. Які найбільші наукові установи України та світу Вам відомі?
2. Поговоріть зі своїми рідними про освіту, яку вони отримали свого часу, та про її якість.

Роль науки й освіти в суспільстві. Головною рушійною силою науково-технічного прогресу (НТП) є наука, яка перетворюється на безпосередню продуктивну силу суспільства і стає вирішальним чинником зростання виробництва й продуктивності праці. В свою чергу, технічний прогрес стимулює наукове пізнання, висуває перед наукою нові завдання.

Важливою особливістю НТП є високі темпи розвитку науки і техніки. Відбувається все більше скорочення розриву в часі між фундаментальними науковими відкриттями, створенням на їх основі технічних засобів і впровадженням цих засобів у виробництво і побут людей. Ви самі це відчуваєте на прикладі власних мобільних телефонів, смартфонів, айпадів тощо, які пройшли швидкий шлях від наукового відкриття до впровадження у виробництво і життя мільярдів людей у світі.

Розвиток науки на наших очах змінює структуру господарства. Основою його стають наукоємні галузі, тобто ті, які відзначаються значним використанням новітніх досягнень науки і техніки. Як правило, ці галузі витрачають значні кошти на проведення науково-дослідних розробок і впровадження їх результатів у виробництво.

Скориставшись додатковими джерелами, знайдіть інформацію про відкриття та впровадження в життя таких звичних нам сьогодні речей, як телефон, автомобіль, літак, Інтернет. Зробіть висновки з отриманої Вами інформації.

Значення науки й освіти в суспільстві буде і надалі зростати. Ми бачимо, що економічно найрозвинутіші й найбагатші країни світу все більше коштів вкладають у цю сферу (мал. 145).

Зробіть висновки з цієї статистики (мал. 145). Знайдіть на карті світу країн-лідерів за витратами на науково-дослідні роботи. В яких регіонах вони знаходяться?

Мал. 145. Витрати країн на науково-дослідні та конструкторські роботи на 2014 р.

науково-освітніми комплексами були найдавніші університети з їх дослідницькими лабораторіями.

Підготуйте додаткову інформацію про історію створення та сьогодення одного з найстаріших (IX–XII ст.) університетів світу: Аль-Карауїн (Марокко), Аль-Ахзар (Єгипет), Нізамія (Ірак), Болонський (Італія), Оксфордський (Велика Британія). Поділіться нею з однокласниками.

Особливості наукової й освітньої діяльності. Наукова діяльність має специфічні риси і сильно відрізняється від будь-якого іншого виду господарської діяльності. Вона ґрунтується на інтелектуальних зусиллях конкретного науковця і колективу в цілому. Наукова праця є найвищим проявом творчості людини, для неї потрібен найвищий рівень освіти в цілому і наукової кваліфікації в певній галузі зокрема. Важливою є і творча індивідуальність дослідників, оригінальність і нестандартність мислення, здатність креативно «генерувати» нові ідеї. Мають значення наукова сміливість й уміння працювати практично 24 години на добу, адже наукова творчість не нормована в часі. Не можна мислити, міркувати лише з 9 до 18 години, а після того повністю «відключитися» і займатися чимось іншим. Великі відкриття робилися вченими в будь-яку частину доби, а не лише у формально відведений для цього час.

Очевидно, що великою проблемою для розвитку сучасної науки є пошук творчих, здібних до наукової праці людей, які

здатні віддаватися цій діяльності повністю. Крім того, значних і все більших витрат вимагає підготовка таких людей, їх навчання і виховання.

Підготуйте додаткову інформацію про наукову діяльність таких відомих усьому світу вчених, як: Майкл Фарадей, Вільгельм Рентген, Ернест Резерфорд. Поділіться знайденим з однолітками.

Особливістю сучасної освіти є її все тісніший зв'язок із наукою, з проведенням науково-дослідницької роботи. Якщо раніше університети зосереджували свою діяльність на викладанні й фундаментальній (теоретичній) науці, то нині в епоху широкої комерціалізації науки вони все більше втягуються в прикладні дослідження і дослідно-конструкторські розробки. Саме через це навчання в провідних університетах світу все більше поєднується з дослідницькою роботою студентів разом із професорами. Більш того, викладачі й студенти вже займаються і практичним упровадженням запропонованих фундаментальною й прикладною наукою технологій виробничих процесів.

За допомогою мережі Інтернет дізнайтеся, хто з Ваших однолітків-українців потрапив у перелік Топ-100 юних учених світу 2016 року. Що унікального вони запропонували людству?

Джерела фінансування науки й освіти. Ви вже знаєте, що однією з особливостей сучасного етапу розвитку науки є її широка комерціалізація. Нині вона стає все більш конкурентоспроможним товаром на світовому ринку. Сучасна наука вимагає величезних вкладень коштів у свій розвиток. Інвестиції у науку вже наближаються до 1 трлн доларів на рік. У найрозвинутіших країнах загальні асигнування в наукові дослідження вже сягнули 3% від ВВП і продовжують зростати випереджаючими темпами.

Поясніть причини того, що держави та компанії, корпорації й окремі бізнесмени все більше грошей вкладають у науку.

Головною комерційною причиною є та, що приріст національного доходу від інвестицій у наукові дослідження мінімум у 4 рази вищий, ніж в інших галузях господарства. Розуміння стратегічного значення науки й освіти для розвитку своєї країни і всього людства в цілому призводить до того, що найвідоміший у світі

Гарвардський університет у США, наприклад, основну частину грошей для своєї роботи отримує від приватних інвесторів, а не від держави. 14 млн \$ інвестував Білл Гейтс та нафтогазова компанія «Total» у наукові розробки з виробництва цукру та палива з целюлози. Така ж ситуація характерна й для інших найбільших і найвідоміших університетів у розвинутих країнах світу.

Форми просторової організації наукових досліджень та освіти: технополіси. В цілому у світі лише декілька десятків країн мають суттєвий вплив на розвиток світової науки й освіти. Оцінити науково-освітню діяльність у якихось реальних показниках часто дуже важко, а то й просто неможливо. Використаємо для оцінки рівня розвитку науки й освіти в різних країнах світу показник отриманих патентів у найсучасніших напрямках наукових досліджень. Понад 80% із них припадає на Китай, США, Японію, Південну Корею та ЄС (Німеччину, Велику Британію і Францію). Ці ж країни мають найвищі у світі витрати на науку й освіту, в них найбільша кількість наукових працівників тощо. Кількість науковців у США уже перевищила кількість зайнятих у автомобільній і авіаційній промисловості (мал. 146, 147).

Рейтинг	Країна	Кількість
1	Китай	928177
2	США	578802
3	Японія	325989
4	Південна Корея	210292
5	Європейське патентне відомство	152662
6	Німеччина	65965
7	Індія	42854
8	Росія	40308
9	Канада	35481
10	Бразилія	30342

Мал. 146. Країни-лідери за кількістю патентних заявок на 2014 р.

Рейтинг	Країна	Кількість
1	Південна Корея	2962
2	Японія	2250
3	Швейцарія	1013
4	Німеччина	902
5	США	856
6	Фінляндія	665
7	Данія	539
8	Австрія	489
9	Нідерланди	444
10	Китай	396

Мал. 147. Країни-лідери за кількістю патентних заявок у розрахунку на 1 млн населення на 2012 р.

Порівняйте дані мал. 146 та 147 і зробіть відповідні висновки.

Форми просторової організації науки доволі різноманітні. Існують так звані точкові «інкубатори», завданням яких є орієнтація на нові невеликі фірми з наукоємними технологіями. Існують технопарки — наукові, технологічні, виробничі, які є територіальним зосередженням науково-дослідних установ на певній території. Спочатку вони формувалися в паркових зонах великих міст, звідси й назва.

Найбільшою формою просторової організації науки й освіти нині є технополіси. Вони утворюються навколо великих університетів і можуть включати до свого складу і технопарки, й «інкубатори». Ця форма менш здатна до швидкої переорієнтації наукових досліджень на вимогу конкретних замовників (фірм, корпорацій тощо). Однак тут, в університетах, розвивають фундаментальні дослідження. Вони не дають такої швидкої віддачі, як прикладні дослідження, але саме вони рухають науку і суспільство вперед. Нині у світі створено вже понад 400 технополісів.

Технополіс — це науково-промисловий комплекс на базі тісних відносин з університетами і науково-технічними центрами, створений для виробництва нової прогресивної продукції або розроблення наукоємних технологій. У ньому поєднуються наука, техніка і підприємництво, здійснюється тісне співробітництво між академічною наукою, підприємцями, місцевими і центральними органами влади.

Наука — головна рушійна сила НТП. Вона перетворюється на безпосередню продуктивну силу суспільства, є вирішальним чинником зростання виробництва й продуктивності праці, стимулює наукове пізнання, змінює структуру господарства, дозволяє впроваджувати наукові відкриття у виробництво і життя мільярдів людей у світі.

Наука — це найвищий прояв творчості людини, для якого потрібен високий рівень освіти, загальної ерудиції і наукової кваліфікації в певній галузі.

Епоха широкої комерціалізації науки надає більшого значення прикладним дослідженням і дослідно-конструкторським розробкам. Навчання у провідних університетах світу все більше поєднується з дослідницькою роботою і практичним упровадженням запропонованих фундаментальною й прикладною наукою технологій.

Найвідоміші у світі університети основну частину грошей для своєї роботи отримують не від держави, а від приватних інвесторів.

Форми просторової організації науки доволі різноманітні — «інкубатори», технопарки, технополіси, яких у світі створено вже понад 400.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, чому наука є головною рушійною силою науково-технічного прогресу.
2. Схарактеризуйте чинники, які впливають на рівень розвитку освіти й науки певних країн та регіонів світу.
3. Поясніть, чому прикладні дослідження і дослідно-конструкторські розробки набувають у наш час все більшого значення.
4. Поясніть причини утворення технополісів і технопарків.

§ 44. НАЙВІДОМІШІ НАУКОВІ ЦЕНТРИ СВІТУ ТА УКРАЇНИ. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

1. Які заклади охорони здоров'я є у Вашому населеному пункті?
2. Чи задоволені Ви та Ваші близькі послугами, які там надають?

Найвідоміші наукові центри у світі. Безумовним лідером розвитку науки у світі є США. Саме тут знаходяться найвідоміші наукові центри, які поєднують науку з освітою і впровадженням їх результатів у виробництво. Найбільшим технополісом США є знаменита «Силіконова долина», яка знаходиться в Каліфорнії. Науково-освітнім її «хребтом» є відомий Стенфордський університет. Тут у комфортних природних умовах сухих субтропіків створені майже ідеальні можливості для наукової творчості кращим ученим світу. Високий рівень оплати праці й суперкомфортні умови життя і побуту створюють додатковий стимул для вчених, які вже й так є фанатиками науки. Саме через ці умови «Силіконова долина» має змогу відстежувати по всьому світу появу геніальних молодих учених у перспективних наукових напрямках. Після цього їм пропонують вигідні контракти на проведення наукових досліджень на базі найвищого технічного забезпечення і найкращих побутових умов життя (*мал. 148*).

У цілому в США нині нараховується понад 1 800 науково-дослідних центрів, які спеціалізуються в усіх можливих напрямках розвитку науки. Для порівняння: у Китаї їх 430, Великій Британії — 300, Індії — 250, Німеччині — 200. Тільки у Вашингтоні наукових центрів стільки, скільки в усьому Китаї.

Мал. 148. «Силіконова долина» — перший технополіс світу

Іншими науковими центрами США світового значення є штати Массачусетс — 180 центрів, Каліфорнія — 170, Нью-Йорк — 150 тощо.

З-поміж інших виділяється створений на науково-освітній базі Кембриджського університету у Великій Британії Кембриджський технопарк. У цьому потужному центрі працюють близько 350 фірм, які спеціалізуються на високих технологіях. У Франції таким потужним науковим центром є технопарк «Софія-Антиполіс», де працює 4 тис. вчених, навчається 5 000 студентів, налічується понад 30 тис. робочих місць та понад 1 400 компаній. Надзвичайно високий рівень територіальної концентрації наукової діяльності демонструє Японія. В технопарку «Цукуба» поблизу Токіо знаходиться 47 великих науково-дослідних організацій, де зосереджено понад 40% усіх учених державного сектора економіки. Навколо вищих навчальних закладів організовані технопарки Німеччини (50) і Нідерландів (45).

Використовуючи додаткові джерела знань, підготуйте інформацію на тему «Відтік мізків», або «Чому і хто з українців їде працювати за кордон».

Найвідоміші наукові центри в Україні. В нашій державі для розвитку інноваційних галузей науки було визначено 5 основ-

а

б

в

Мал. 149. Вищі навчальні заклади України: а) Київський національний університет імені Тараса Шевченка; б) Національний технічний університет України «КПІ»; в) Львівський національний університет імені Івана Франка

тут монокристалів (Харків). Вони створили перші технопарки, які працюють і нині. В наш час створюються технополіси на базі найбільших політехнічних університетів Києва, Львова, Харкова. Існує амбітний проект перетворення кампуса Київського політехнічного університету на один із найбільших технополісів у

них центрів — Київ, Харків, Львів, Дніпро і Донецьк. Після окупації Донецька роль п'ятого центру перейшла до Одеси. Україна входить до десятки країн світу з розвинутими ІТ-технологіями. Офіційний експорт ІТ-продукції в 2014 р. склав 2 млрд, а в 2015 році зріс до 2,5 млрд \$ США. Це свідчить про генетичну креативність української нації і здатність конкурувати в розвитку найсучасніших наукових технологій із провідними країнами світу (*мал. 149*).

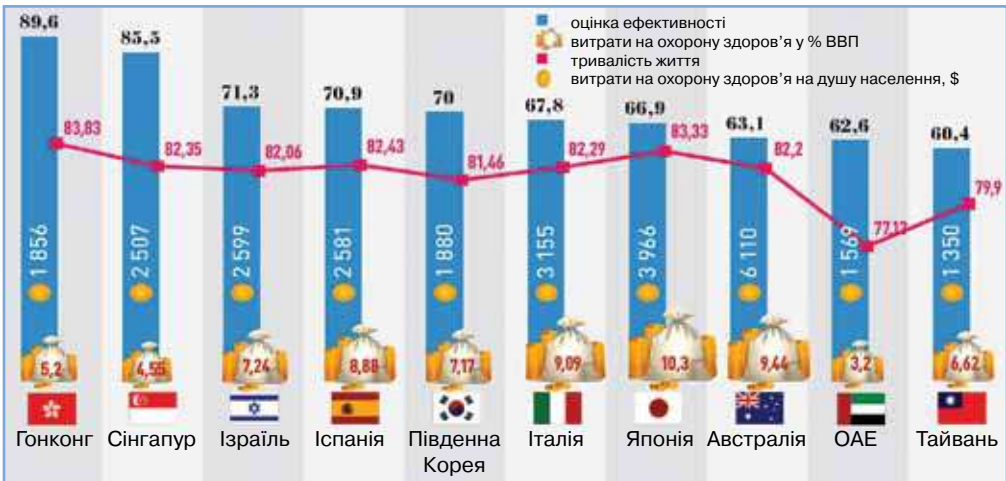
Які вищі навчальні заклади функціонують у Вашому регіоні? Що Ви про них знаєте?

Нині перед Україною стоїть завдання організаційно реалізувати ці творчі здібності українців, створивши технопарки і технополіси.

Зараз на технопарки припадає понад 10% усієї інноваційної продукції країни. Перші технопарки в нашій державі створені на базі інститутів Національної академії наук України. Вперше об'єднали зусилля науки та виробництва Інститут електрозварювання ім. Є. Патона, Інститут фізики напівпровідників (Київ) і Інсти-

Європі. Розроблено проект подібного технопарку й у Львові. Він має обслуговувати промислові підприємства сусідніх з Україною держав Європи. Фактичним технопарком є і Дніпровська науково-промислова корпорація «ВЕСТА Дніпро». Вона діє одночасно в декількох інноваційних напрямках, у тому числі зі створення автономних енергетичних комплексів, заснованих на нетрадиційних видах енергії, магнітних нанорідин для медицини тощо.

Охорона здоров'я. Найвідоміші центри охорони здоров'я в Україні та світі. Агентство Bloomberg у 2015 р. склало рейтинг ефективності систем охорони здоров'я 55 країн. До рейтингу потрапили країни з чисельністю населення понад 5 млн осіб, ВВП на душу населення від 5000 \$, середньою тривалістю життя понад 70 років (*мал. 150*).

Мал. 150. Рейтинг країн-лідерів у галузі охорони здоров'я населення

Національні системи охорони здоров'я оцінювалися не тільки за показниками середньої тривалості життя громадян, а й коштів, які витрачали держави, щоб цього досягти. Найвища середня тривалість життя (після Сінгапуру) в Японії, але це досягається за рахунок високих витрат ВВП на охорону здоров'я.

Цікаво, що Росія з 55 місць потрапила на 54-е. Її обігнали Білорусь, Казахстан. Навіть Китай із його найбільшою чисельністю населення посів 20-е місце, хоча річні медичні витрати в перерахунку на людину тут 367 \$, більше витрачають тільки у Таїланді, Домініканській Республіці й Алжирі.

Несподіванкою дослідження стало те, що США опинилися серед аутсайдерів списку на 50-му місці. При цьому тривалість

життя тут 78,84 року, але країна витрачає на це 17,1% ВВП, це абсолютний світовий рекорд, на другому місці Нідерланди (12,89%). Тому не дивно, що американський президент Барак Обама вважав реформу охорони здоров'я одним із пріоритетних своїх завдань.

При цьому слід зазначити, що у середовищі лікарів вважається престижним потрапити на стажування (підвищення кваліфікації) до клінік США, Німеччини, Франції, Австрії, Швеції, Швейцарії та інших країн, де працюють найкращі фахівці в галузі хірургії, кардіології тощо. Тож ранжування країн за ефективністю системи охорони здоров'я не завжди може скласти об'єктивну її оцінку, адже важко врахувати всі чинники та показники.

Серед найвідоміших та тих, що мають репутацію медичних центрів світового рівня, можна назвати приватний багатопрофільний медичний центр «Ассута», головна клініка якого знаходиться в Тель-Авіві (Ізраїль). Тут щорічно роблять понад 85 тис. складних хірургічних операцій.

Широковідома за межами Німеччини мережа клінік «Асклепіос». Тут одночасно можуть отримувати медичну допомогу понад 22 тис. пацієнтів. Онкологічний інститут імені Басельга в Барселоні є одним із найвідоміших у світі. В галузі молекулярної медицини та трансплантації стовбурових клітин визнаним світовим лідером є клініка Сан-Рафаель у Мілані. А серед фахівців лікарні Джона Гопкінса у місті Балтимор (США) є навіть Нобелівські лауреати в галузі генної інженерії.

Проаналізуйте мал. 150. Зробіть відповідні висновки.

В Україні в галузі охорони здоров'я найбільша кількість лікарів усіх спеціальностей працює в медичних установах Києва (їх понад 90 на 10 тис. осіб). Цей показник вищий тільки в курортних місцевостях, які мають відповідну спеціалізацію, а найнижчий — у Сумській, Чернігівській і Житомирській областях, де він майже утричі нижчий, ніж у Києві. Найвідомішою є державна клініка «Феофанія» та приватні клініки столиці й великих міст країни, наприклад, «Медиком», «Борис» тощо.

Сьогодні галузь охорони здоров'я України потребує докорінних змін. За даними ВООЗ, незважаючи на 7% витрат ВВП, які спрямовують на охорону здоров'я (більше ніж у Гонконзі та Сінгапурі, які є лідерами рейтингу), тривалість життя в країні

становить 66 (чоловіки) і 76 років (жінки), практично відсутнє медичне страхування, високий рівень смертності, особливо серед чоловіків (через надмірне вживання алкоголю та паління) низький рівень вакцинації дітей, значний відсоток населення страждає на зайву вагу, тривожна ситуація із захворюванням на туберкульоз та СНІД, високий рівень корупції в медицині тощо.

Незважаючи на профілактику захворювань, у деяких областях України періодично виникають вогнища інфекційних хвороб. Високим залишається рівень травматизму на виробництві. Велика кількість лікарів нині задіяна на фронті, де вони надають першу допомогу пораненим українським бійцям, які боронять Україну від російської агресії. Допомогу вітчизняним медикам у лікуванні поранених українців надають багато країн світу, в тому числі Литва, Канада, Ізраїль, Німеччина, Польща тощо.

Безумовним лідером розвитку науки у світі є США. Тут знаходяться найвідоміші наукові центри, найбільші технополіси та найкращі університети з майже ідеальними можливостями для наукової творчості кращих учених світу.

В інших країнах виділяються Кембриджський технопарк у Великій Британії, «Софія-Антиполіс» у Франції, «Цукуба» в Японії тощо.

Нині перед Україною стоїть завдання організаційно реалізувати творчі здібності українців, створивши технопарки і технополіси на базі основних наукових центрів (Київ, Харків, Львів, Дніпро й Одеса).

Медицина Гонконгу, Сінгапуру та Ізраїлю вважається найкращою в світі. Галузь охорони здоров'я України потребує докорінних змін, упровадження страхової медицини, боротьби з корупцією, широкою вакцинації дітей, профілактики захворювань тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть причини, за яких у США створено найкращі умови для наукової творчості.
2. Назвіть та покажіть на карті найвідоміші спеціалізовані центри освіти й науки, технополіси.
3. Схарактеризуйте вплив різних чинників на розвиток освіти й науки в Україні.
4. Поясніть основні проблеми медичної галузі в Україні.

Тема 5. Фінансова діяльність. Комп'ютерне програмування

§ 45. ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ, БАНКІВСЬКО-ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Пригадайте, фінансовими послугами яких установ користуються Ваші рідні.
2. Які послуги надають ці фінансові установи?

Фінансові послуги. Нині у світі діє глобальний ринок фінансово-банкнвських послуг. Його можна розглядати як сукупність усіх існуючих у світі економічних відносин, спрямованих на здійснення купівлі-продажу, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів між різними галузями і регіонами світового господарства.

Фінансові послуги — це діяльність організацій і приватних осіб, які займаються обслуговуванням клієнтів із приводу купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів (грошей).

Головною фінансовою організацією, яка накопичує гроші та інші цінності, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, випускає в обіг гроші й інші цінні папери, проводить операції із золотом, є банк. У будь-якій країні існують центральні банки, що здійснюють випуск грошей — національної валюти. Банк існує за рахунок прибутку, який він отримує від надання банкнвських послуг. Це є діяльністю банку, спрямованою на задоволення потреб клієнтів. Банк проводить різні операції з тимчасово вільними коштами, які він накопичив від багатьох (іноді мільйонів) фізичних і юридичних осіб, наприклад, надає під певні відсотки кредити, позики, здійснює інвестиції в різні проекти на власний ризик. Крім банків, до фінансових установ належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, пенсійні, інвестиційні фонди тощо (мал. 151).

Скористайтеся тлумачним словником шкільної бібліотеки та знайдіть визначення перелічених вище термінів та понять.

Мал. 151. Неганківські фінансові установи

Світові центри банківсько-фінансової діяльності. Найбільшими транснаціональними банківськими та валютно-фінансовими організаціями світу є: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, які розміщено у Вашингтоні (США); Європейський банк реконструкції та розвитку (Лондон), Банк міжнародних розрахунків (Базель, Швейцарія), Європейський інвестиційний банк (Люксембург).

До десяти найбільших комерційних банків світу належать п'ять американських, чотири банки Великої Британії й один французький банк. У цілому найбільшими фінансовими центрами світу є Вашингтон, Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Париж, Базель, Люксембург, Сінгапур, Сянган (Гонконг).

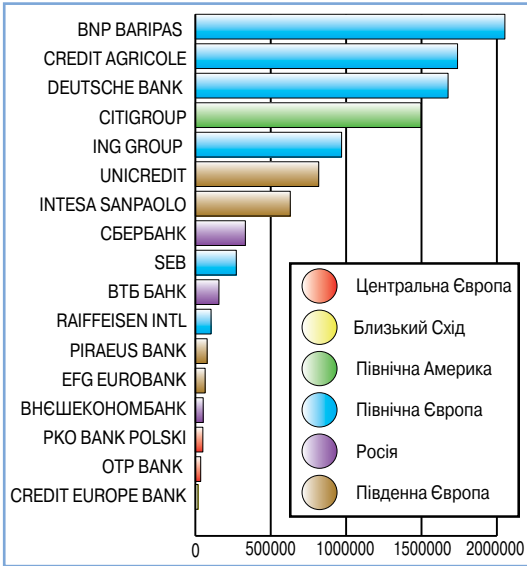

Назвіть найбільші банки, які працюють в Україні. Які з них є у Вашому населеному пункті?

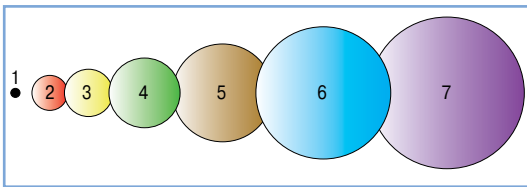
Вплив глобалізації на розміщення фінансових установ відбувається у процесі зростання взаємозалежності фінансових ринків. Сутність фінансової глобалізації полягає в тому, що національні фінансові системи все більше інтегруються з міжнародними фінансовими ринками й організаціями. І наслідками такої глобалізації є швидкі темпи зростання міжнародних фінансових потоків. Зростає світовий ринок фінансових послуг, виникають нові форми обслуговування клієнтів.

Сучасному розвитку і розширенню світового господарства (диверсифікації, ускладненню, урізноманітненню) характерні економіко-географічні процеси концентрації та централізації капіталу. При цьому не лише зростає обсяг фінансових ресурсів у якійсь географічній точці чи на локальній території, але й одночасно поступово зменшується кількість банків та їх географічне поширення.

Ще однією тенденцією глобалізації і розвитку світового ринку фінансово-банківських послуг є також його універсалізація і транснаціоналізація.

Мал. 152. Активи іноземних банків, які присутні в банківській системі України на 01.01.2015, млн євро

Мал. 153. Місце України в глобальній офшорній мережі (розмір кола — кількість об'єктів у глобальній офшорній павутині): 1 — Україна (1 689); 2 — Росія (23 727); 3 — Велика Британія (30 591); 4 — Швейцарія (42 219); 5 — Китай (66 208); 6 — Віргінські острови (88 516); 7 — Гонконг (103 220)

Перша тенденція полягає в тому, що великі банки стають не стільки спеціалізованими, що було поширеним ще недавно, а універсальними. Вони виконують усе більше операцій, охоплюють усе більше найрізноманітніших галузей економіки. Друга тенденція — це створення міжнародної системи власних філій і представництв за кордоном, здійснення фінансових операцій в інших країнах, у різних валютах і секторах міжнародного фінансового ринку (мал. 152).

Країни-офшори. Офшорними країнами є ті держави, які виділили на своїй території окремі регіони чи адміністративні центри, де вищими державними органами цих країн визначено спеціальні заохочувальні пільгові податки, митні збори, вільне ввезення та вивезення товарів і валют, пільгові процентні ставки за кредити, вільний обіг іноземних валют із метою заохочення іноземного капіталу щодо участі в економічному розвитку цих країн (мал. 153).

Компанії, що зареєстровані в офшорах, використовуються для ухилення від сплати податків, звільнення від будь-якої фінансової звітності. Вони сплачують лише невеликий фіксований податковий збір країні-офшору, який завжди набагато менший, ніж якби ця компанія сплатила податки на своїй батьківщині. Класичними країнами-офшорами є Беліз, Домініканська Республіка, острів Джерсі, Панама.

Знайдіть на карті країни-офшори.

Крім того, існують країни-офшори, які не відповідають класичному визначенню офшора. Хоч у них й існує низький рівень оподаткування, зареєстровані в цих країнах компанії мають надавати звіти про власну фінансову діяльність та платити податки. Такими країнами-офшорами є Велика Британія, Гонконг (Китай), Кіпр і Нова Зеландія.

Головною фінансовою організацією, яка накопичує і випускає в обіг гроші, цінні папери та інші цінності, надає кредити тощо, є банк. У будь-якій країні є центральний банк. Найбільшими транснаціональними банківськими та валютно-фінансовими організаціями світу є: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк.

Фінансова глобалізація — це інтеграція національних фінансових систем із міжнародними фінансовими ринками й організаціями. Банки стають універсальними, виконують більше операцій, охоплюють більше галузей економіки, створюють міжнародну систему філій.

Офшорними країнами є держави, які виділили на своїй території регіони, в межах яких встановлено пільгові податки, митні збори, процентні ставки за кредитами, вільний обіг, ввезення та вивезення товарів й іноземних валют із метою заохочення іноземного капіталу до участі в економічному розвитку цих країн. Компанії, зареєстровані в офшорах, використовуються для приховування доходів, звільнення від будь-якої фінансової звітності.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Дайте визначення понять «кредит», «фінансовий центр», «страхова компанія».
2. Покажіть на карті найбільші міжнародні фінансові центри, країни-офшори.

3. Поясніть, як змінюється обсяг фінансових послуг із розвитком господарства.
4. Розкрийте зміст поняття «країни-офшори». Поясніть, чому окремі компанії та бізнесмени прагнуть перевести туди свій бізнес і капітал.

§ 46. СВІТОВИЙ РИНОК ПРОГРАМУВАННЯ ТА АУТСОРСИНГУ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

1. Чи подобається Вам працювати (не грати!) з комп'ютером?
2. Які переваги комп'ютерних технологій Ви використовуєте під час навчання у школі?

Аутсорсинг, його переваги. Аутсорсинг інформаційних технологій (ІТ-аутсорсинг). Найчастіше він використовується у сфері ІТ (інформаційних технологій) і носить назву ІТ-аутсорсинг,

Аутсорсинг — це угода, за якою певна, притаманна для спеціалізації якоїсь компанії, робота виконується спеціалістами іншої компанії або взагалі окремими фахівцями й експертами.

або аутсорсинг інформаційних технологій. Призначений для скорочення витрат та підвищення ефективності роботи і якості її результатів. Як правило, така форма співробітництва в цій сфері використовується компаніями

економічно розвинутих країн світу з дуже високим рівнем оплати інтелектуальної праці для залучення фахівців із країн, що розвиваються. Ці спеціалісти мають достатній рівень кваліфікації й освіти, щоб виконувати роботу на найвищому рівні. За свою роботу вони отримують винагороду, яка в декілька разів менша, ніж її отримали б спеціалісти такого ж рівня кваліфікації у розвинутих країнах. Але вона буде все ж таки вища, ніж у країні, до якої належить цей спеціаліст. Компанії, що є замовниками цього виду робіт, мають значну економію коштів не лише фонду заробітної плати, а й податків, різних соціальних відрахувань, наприклад, страхування працівників, скорочення управлінських та інших витрат, що відповідно в рази підвищує їх прибуток.

Наприклад, кваліфікований інженер-програміст США або Канади в середньому працює за 80–108 тис. \$ США на рік, у той час як англомовний фахівець з Індії чи Коста-Рики за 4–23 тис. Відчувається значна різниця та економія на ній.

Найбільші річні зарплати у розробників програмного забезпечення (на 2013 р.) у компаніях «Twitter» (\$120,768), «Google» (\$124,520), «Juniper Networks» (\$128,378). Слід відзначити, що в цих компаніях працюють так звані «трудоголіки», середній вік яких 25–30 років. Але все пізнається у порівнянні. Для цього ознайомтеся з такою інформацією (мал. 154).

Рейтинг	Професія	Середня заробітна плата, дол. США
1	Анестезіолог	258 100
2	Хірург	247 520
3	Пілот цивільної авіації	136 400
4	Авіадиспетчер	118 740
5	Розробник програмного забезпечення	108 760
6	Викладач вишу в галузі наук про землю	92 540
7	Учитель географії старшої школи	79 690
8	Патрульний поліцейський (шериф)	61 270
9	Водій метро	60 580
10	Працівник хімчистки	22 660

Мал. 154. Рівень зарплати представників окремих професій у США на 2015 р.

Дізнатися більше можна за посиланням: www.bls.gov/oes/current/oes_nat.htm (англійською мовою).

Країни-лідери на світовому ринку програмування та аутсорсингу. Лідерами на цьому світовому ринку є економічно найрозвинутіші країни планети. З року в рік вони міняються місцями у світовому рейтингу країн із найвищим рівнем розвитку інноваційних технологій, але з країн-лідерів практично ніколи не виходять. Головним замовником залишаються США, за ними йдуть Швейцарія, Ізраїль, Велика Британія, Німеччина, Данія, Сінгапур, Швеція, Нідерланди, Ісландія, Норвегія. Саме тут розміщено найбільше ІТ-компаній, які займаються аутсорсингом.

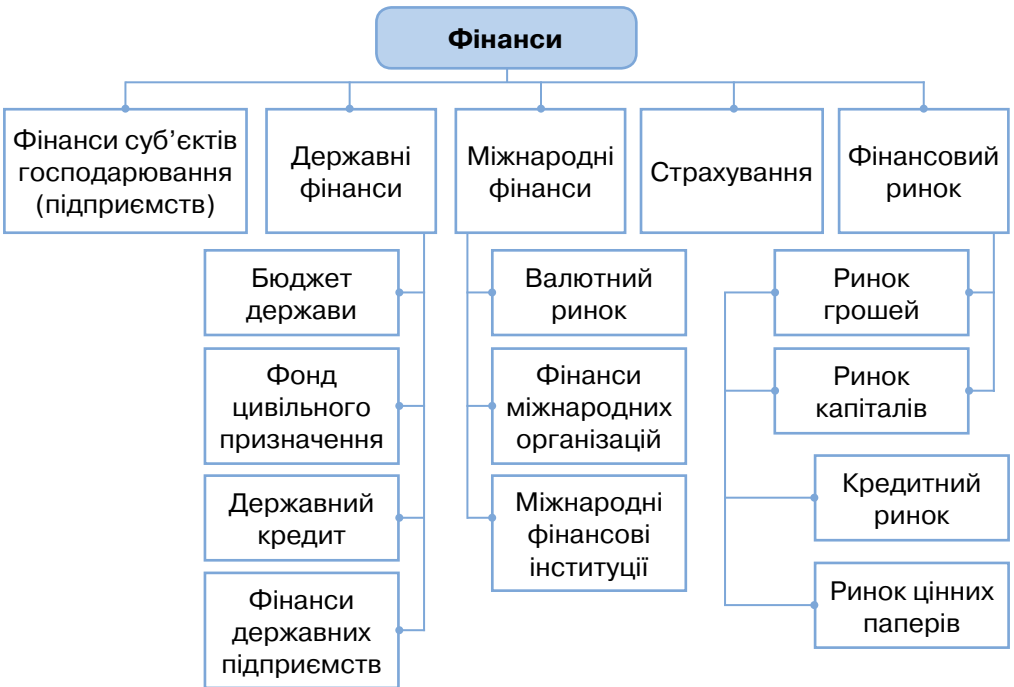
Аби дізнатися більше про аутсорсинг, перегляньте англійську версію Вікіпедії (електронний режим доступу: en.wikipedia.org/wiki/Outsourcing). Поділіться інформацією з однолітками, розкажіть про неї на уроці інформатики.

Широке розповсюдження отримав аутсорсинг розробки програмного коду. Традиційно світовим лідером у цій галузі є Китай, за ним ідуть Індія, країни Східної Європи (Румунія, Сербія, Македонія, Україна, Білорусь), Центральної Америки, Росія.

Україна є світовим лідером за офшорним програмуванням. Найбільші аутсорсингові компанії світу, переважно з США, вважають, що українці належать до країн світу з найкращими спеціалістами в галузі ІТ-технологій («айтішниками»). В Україні нині налічується понад 100 тис. «айтішників». Це один із найвищих показників у Європі.

Зростання обсягів робіт, які виконують українські спеціалісти у галузі ІТ-технологій, відбувається бурхливо. Головним центром, де нині працюють найбільші ІТ-компанії країни і філії іноземних інноваційних компаній, є Львів та Київ. Однак останні події на Донбасі нанесли збитків і цій галузі. Прибутки та кількість замовлень значно скоротилися за останні два роки.

Особливості розміщення фінансових установ в Україні. Частка України на світовому фінансовому ринку незначна. Як економічна система нашої країни, так і її фінансова система нині перебувають у стані трансформації і кризи (мал. 155).

Мал. 155. Внутрішня структура фінансової системи

За даними Національного банку України (НБУ) станом на 01.03.2017 р. в Україні налічувалося 93 комерційних банків (на 24 одиниць менше, ніж на 01.01.2016 р.). Банківська система України вже другий рік поспіль є збитковою. У 2015 р. сукупно усі банки в Україні зазнали збитків на 66,6 млрд грн., що на 25,7% більше, ніж у 2014 р. (52,9 млрд грн.) (мал. 156).

Системно важливими банками, за визначенням НБУ, в Україні є:

«Ощадбанк» — державний банк, другий за розмірами активів, найбільший за кількістю відділень (близько 4 100), один з банків України, що має закріплену Законом України «Про банки і банківську діяльність» державну гарантію повного збереження грошових вкладів громадян, посідав десяту позицію в рейтингу найбільших банків Центральної та Східної Європи. В 2014 р. він зазнав збитків на суму 8,5 млрд грн. За словами голови правління банку, більшість збитків були завдані анексією Росією Криму. У 2015 р. збитки виросли ще більше.

«ПриватБанк» — найбільший за розмірами активів — 21,1%, лідер роздрібного банківського ринку, другий за чисельністю відділень, найбільший за кількістю банкоматів, який випустив майже половину платіжних карток, створив найпопулярнішу платіжну систему «Приват24», йому належить дочірній банк у Латвії та філії в Італії, Португалії та на Кіпрі. Банк посідав 16-е місце в рейтингу найбільших банків Центральної та Східної Європи. Головними його співвласниками ще до грудня 2016 року, коли його націоналізували, були засновники фінансово-промислової групи «Приват» І. Коломойський та Г. Боглобов. Чистий прибуток банку в 2015 р. склав 216 млн грн.

«Укрексімбанк» — третій за розмірами активів та перший за розмірами вкладів юридичних осіб, він має 2 представництва

Мал. 156. а) Національний банк України; б) друк українських банкнот

Мал. 157. Системно важливі банки України

за кордоном — у Лондоні і Нью-Йорку і найпоширенішу мережу банків-кореспондентів — понад 850 банківських установ у різних країнах світу, адже він основний у проведенні українським бізнесом і державою експортно-імпорتنих операцій. У 2014–2016 рр. банк був збитковим (мал. 157).

Які фінансові установи працюють у Вашому населеному пункті? Чи є у Вас страхові або інвестиційні компанії? Спробуйте дізнатися про їх діяльність більше.

НБУ надає банкам з іноземним капіталом дозволи на діяльність на внутрішньому ринку України, а вітчизняним банкам — право працювати на ринках інших країн. Крім того, Національний банк друкує національну валюту. Національна банківська система все ще залишається нестабільною. Значна кількість банків банкрутує і виводиться з ринку.

Вітчизняні банки беруть незначну участь у світовому ринку

фінансових послуг. Найголовніша проблема банківської системи нашої країни полягає в її неспроможності забезпечити великі інвестиційні проекти. Банки не здатні надати великі позики для тих, хто їх потребує для розвитку власного бізнесу.

Київ і надалі залишиться основним фінансовим центром країни. Водночас зростатиме значення таких центрів, як Дніпро, Одеса і Львів. Останнє місто все більше буде перетворюватися не лише на центр туристичних послуг європейського значення, але й на ринок фінансових, інноваційних, медичних і освітніх послуг.

Аутсорсинг як угода, за якою певна, притаманна для спеціалізації якоїсь компанії, робота виконується спеціалістами іншої компанії або взагалі окремими фахівцями й експертами, найчастіше використовується у сфері ІТ (інформаційних) технологій і носить назву ІТ-аутсорсинг, або аутсорсинг інформаційних технологій.

Лідерами на світовому ринку програмування й аутсорсингу є економічно найрозвинутіші країни планети. Широке розповсюдження отримав аутсорсинг розробки програмного коду. Україна є одним із світових лідерів за офшорним програмуванням.

Частка України на світовому фінансовому ринку незначна. Як економічна система нашої країни, так і її фінансова система нині перебувають у стані трансформації і кризи. За даними Національного банку України (НБУ) станом на 01.03.2017 р. в Україні налічувалося 93 комерційних банків.

Системно важливими банками, за визначенням НБУ, в Україні є: «ПриватБанк», «Ощадбанк» та «Укрексімбанк».

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, що таке «аутсорсинг», чому останнім часом він набуває все більшого поширення.
2. Знайдіть на карті країни, які є найбільшими замовниками та виконавцями аутсорсингових послуг.
3. Поясніть причини нестабільності банківської системи України.
4. Знайдіть додаткову інформацію про діяльність найбільших приватних банків світу. Поділіться нею з однолітками.
5. Знайдіть дані Національного банку України щодо кількості комерційних банків, які працюють в Україні на даний момент, порівняйте цю інформацією з тією, яка міститься в підручнику, та зробіть висновки.
6. Поясніть, із чим пов'язано факт, що розвинені країни використовують іноземних спеціалістів з аутсорсингу.

Розділ V

Глобальні проблеми людства

П'ятий розділ підручника присвячений вивченню глобальних проблем людства. Їх виникнення — це наслідок протистояння, з одного боку, природи, а з іншого — людини з впливом її господарської діяльності на природу. Кожна з цих проблем, а тим більше всі вони разом, здатні знищити все живе на планеті.

Ситуація загострюється ще й через те, що розвиток цивілізації на планеті постійно породжує нові й нові проблеми. Краща технічна озброєність не робить, на жаль, людину кращою морально. У цьому, напевно, криються причини виникнення всіх глобальних проблем людства.

Тож почнемо знайомство з найбільш гострими глобальними проблемами світу та шляхами їх розв'язання.

ПРАЦЮЮЧИ НАД П'ЯТИМ РОЗДІЛОМ, ВИ:

- ➔ *дізнаєтеся* про глобальні проблеми людства, причини їх виникнення, можливі шляхи подолання;
- ➔ *навчитесь* характеризувати поширення глобальних проблем та їх прояв на території України;
- ➔ *оціните* наслідки прояву глобальних викликів для окремих регіонів і країн світу, роль світової громадськості та міжнародних організацій у їх розв'язанні;
- ➔ *зрозумієте* складники та основні положення концепції сталого розвитку.

§ 47. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА. ПРИЧИНИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ, РОЛЬ СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЇХ РОЗВ'ЯЗАННІ

1. Які проблеми, пов'язані з екологією, існують у Вашому населеному пункті?
2. Розкажіть, як Ви та Ваші рідні поведетеся на природі. Чи завжди Ви є «екологічно чистими» відвідувачами довкілля?

Поняття про глобальні проблеми людства, причини їх виникнення. Глобальні проблеми людства — це загальні, всесвітні проблеми, тобто ті, які певним чином стосуються кожної людини на нашій планеті. Вони негативно впливають на все людство і, звичайно, не можуть бути розв'язані жодною окремою людиною для себе, ніякою країною чи навіть групою країн самостійно. Подолати глобальні проблеми можна лише об'єднаними зусиллями, спільними діями усіх народів і держав (мал. 158).

Глобальні проблеми людства — це проблеми, які стосуються всього людства, зачіпають взаємини усієї світової спільноти, відносини між суспільством і природою, питання спільного вирішення проблем ресурсозабезпеченості.

 Схарактеризуйте глобальну проблему, розглянувши мал. 158.

Гострота вияву глобальних проблем для різних країн неоднакова. Для одних вони не становлять безпосередньої загрози їх існуванню. Для інших країн деякі проблеми є дуже гострими, а інші — не стали актуальними й нині.

Наприкінці XIX й особливо впродовж усього XX ст. науково-технічний прогрес, бурхливий розвиток науки і науково-технічна революція забезпечили господарське освоєння людиною нашої планети у величезних масштабах. Людство здобуло небачені в ми-

Мал. 158. Екологічна проблема

нулому можливості як для корисних і розумних справ, так і для нерозумних. Реалізація цих можливостей на практиці й призвела до виникнення глобальних проблем людства.

Проблема війни і миру належить до найактуальніших проблем світу, оскільки реально загрожує самому існуванню людства. У світі в різних його регіонах постійно точаться війни, які загрожують людству Третьою світовою війною, періодично з'являються країни з їх лідерами, які не хочуть жити в мирі не тільки із сусідами, а й віддаленими від них країнами і народами.

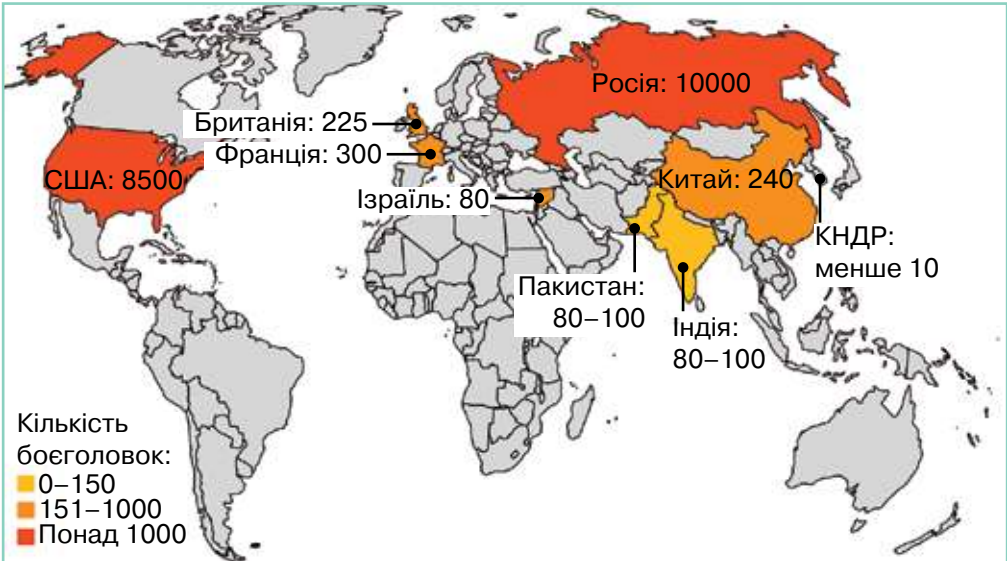
Мал. 159. Алеппо — одне з найстаріших міст світу, найкрасивіше сирійське місто до і після...

Історія знає багато таких прикладів: хрестові походи, джихад, війна Червоної та Білої троянд в Англії, Жакерія у Франції, Перша і Друга опіумні війни, Корейська війна, наполеонівські війни, Перша і Друга світова війна...

У минулому Російська імперія, пізніше Німеччина, нині Росія є країною, яка, порушивши всі міжнародні угоди і взяті на себе зобов'язання, розв'язує війни — на Північному Кавказі, у Молдові, Грузії, Азербайджані, в Україні, а тепер — у віддаленій Сирії (*мал. 159*).

Пов'язана з цією проблемою і проблема тероризму. Деякі країни виділяють величезні гроші для навчання терористів і проведення терористичних диверсій по всьому світу. Нещодавно такі терористичні атаки відбулися у Франції, Німеччині, Туреччині, Бельгії, Іспанії, Тунісі, США тощо. Постійно у світі виникають «гарячі точки» внаслідок діяльності терористів, які вносять хаос у життя не лише окремих країн, але й загрожують перетворити на пекло увесь світ. Тільки узгоджені дії

всіх людей доброї волі можуть зупинити діяльність терористів і їхніх спонсорів (мал. 160).

Мал. 160. Країни, що володіють ядерною зброєю

За матеріалами новин підготуйте інформацію про «гарячі точки» планети. Поділіться нею з однокласниками.

Екологічна проблема пов'язана зі швидким руйнуванням природного довкілля людиною і перетворенням дедалі більшої частини Землі на непридатні для життя території, що загрожує всьому живому на нашій планеті. Складовими глобальної екологічної проблеми людства є глобальне потепління, забруднення Світового океану, зростання площ пустель, збільшення частки вуглекислого газу в атмосфері, руйнування озонового шару й утворення кислотних дощів, зменшення біологічного розмаїття на планеті тощо.

Утилізація побутового сміття — один зі шляхів часткового розв'язання екологічної проблеми. Що Ви знаєте про утилізацію сміття в інших країнах світу?

Статистика свідчить: щороку в сміттєве відро в країнах ЄС потрапляє 8 млрд поліетиленових пакетів, частина цього сміття опиняється у Світовому океані та збільшує його забруднення. В середньому громадянин ЄС використовує 200 пакетів на рік. Тільки у Франції щорічно овочі та фрукти пакують у 12 млрд пакетів. Із метою збереження оточуючого природного середовища з

1 січня 2017 р. в країні вступає в силу заборона на використання у супермаркетах, аптеках, на заправках одноразових поліетиленових пакетів.

Екологи виділяють сьогодні шість основних груп екологічних проблем: атмосферні (радіологічне, хімічне, механічне, теплове забруднення атмосфери); водні (виснаження та забруднення поверхневих і підземних вод, забруднення морів і океанів); геолого-геоморфологічні (порушення рельєфу і геологічної будови літосфери); ґрунтові (забруднення, ерозія, вторинне засолення, заболочування ґрунтів); біотичні (зменшення рослинності, деградація лісів та пасовищ, скорочення видової різноманітності); комплексні (спустелення, зниження біорізноманітності, порушення режиму природоохоронних територій).

Які екологічні проблеми найбільш гостро стосуються Вашого населеного пункту?

Сировинна та енергетична проблеми загострюються через наближення людства до межі вичерпання найдоступніших, а отже, і найдешевших органічних і мінеральних ресурсів. У першу чергу це стосується енергетичних ресурсів — нафти і газу. Людство йде все далі вглиб Землі, в райони з екстремальними умовами видобутку, застосовує нові технології, наприклад, видобуток сланцевих нафти і газу. Це також підвищує собівартість сировини. Унаслідок інтенсивного видобутку починають вичерпуватися і запаси руд металів. Особливо відчутною стає нестача найдоступніших за глибиною залягання та за районами видобутку родовищ залізної, марганцевої, мідної, нікелевої руд. Помітно збідніли ресурси алюмінієвої сировини, насамперед багатих родовищ бокситів. Образно можна сказати так: сьогодні людство починає шкрябати по дну миски, вибираючи все, що там залишилося (*мал. 161*).

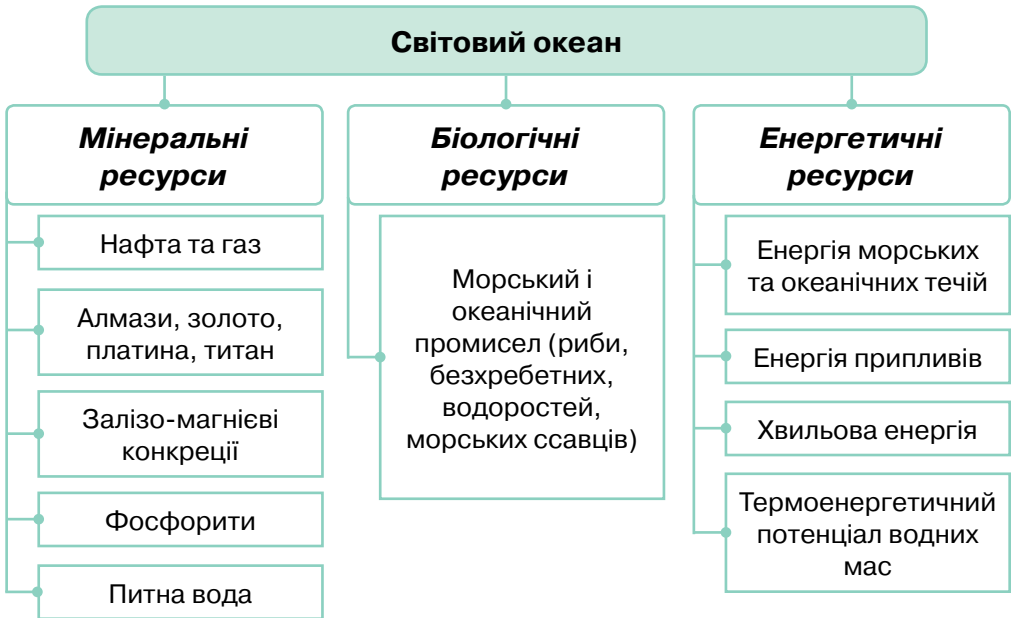
Проаналізувавши мал. 161, назвіть ресурси Світового океану, які людство використовує недостатньо.

Дуже виснажені й біологічні ресурси Світового океану (риба, кальмари, криль, морські водорості тощо).

Наведіть приклади виснаження природних ресурсів у Вашому регіоні.

Загострюються демографічна і пов'язана з нею продовольча проблеми. В цілому, демографічна проблема полягає в стрімкому

Мал. 161. Ресурси Світового океану

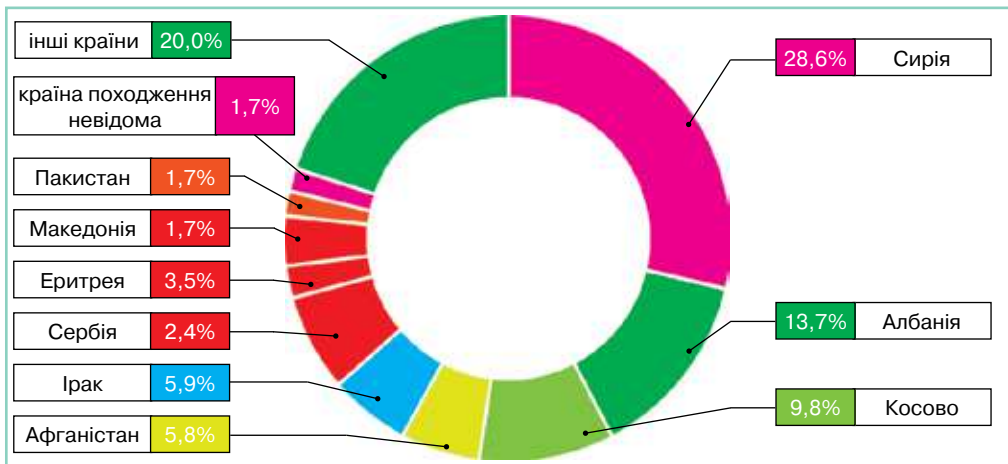
зростанні населення в країнах, що розвиваються, і в депопуляції, тобто перевищенні кількості померлих над кількістю народжених, у розвинутих країнах. Обидва процеси є негативними для людства. Частково вони є причинами неконтрольованих масових міграцій, надмірного розростання великих міст, злочинності, наркоманії, бідності тощо. Донині між ученими точаться суперечки, скільки людей зможе прогодувати наша планета. За різними джерелами цей показник становить від 10 до 20 млрд осіб. Невідомо що станеться, коли ці цифри будуть перевищені. Людей стає все більше, а якісних сільськогосподарських земель — усе менше. Виникає проблема забезпечення продовольством найбільш бідніших країн світу. У світі нині недоїдає понад 1,5 млрд людей.

Чи знаєте Ви щось про участь України у розв'язанні глобальних проблем? Знайдіть додаткову інформацію про це на офіційному сайті Всеукраїнської екологічної ліги (електронний режим доступу: <http://ecoleague.net/>).

Не менш гострою є і **проблема подолання відсталості** країн, що розвиваються. В цілому, загострення міжнародної напруженості пов'язано з великою нерівномірністю розвитку різних країн і регіонів. Одні дуже багаті, а інші — дуже бідні. Це і є однією з першопричин бунтів, терористичних актів, збройних конфлік-

тів, появи мільйонів біженців. На жаль, контрасти між країнами не зникають. Більш того, вони посилюються. Наприклад, рівень доходів на душу населення таких країн, як Швейцарія і Норвегія, перевищує відповідний показник Ефіопії та Сомалі майже в 120 разів. Зростання кількості бідних, голодних, неписьменних людей, які вимушені щоденно боротися за виживання, дестабілізує ситуацію у світі (мал. 162).

Мал. 162. Країни, громадяни яких попросили притулок у Німеччини у 2015 р.

Знайдіть на карті світу країни, з яких до Німеччини потрапила найбільша кількість біженців. Спробуйте назвати причини міграції населення з цих країн.

Таким чином, ми бачимо, що всі глобальні проблеми людства так чи інакше пов'язані між собою і ефективно вирішити їх можливо, лише об'єднавши зусилля всіх людей, країн і міжнародних організацій.

Взаємозв'язок глобальних проблем. Роль світової громадськості та міжнародних організацій у їх розв'язанні. Отже, глобальні проблеми людства виникли внаслідок нераціональної глобальної господарської діяльності людини, а іноді просто злочинної, а тому вони пов'язані між собою саме людиною, суспільством і діяльністю людства. Воно стає все більш технічно озброєним, і нині отримало реальну можливість знищити все живе на нашій планеті і навіть саму Землю.

Оскільки навіть найпотужніша країна світу самотужки не здатна вирішити глобальні проблеми людства, важливе зна-

чення має діяльність світової громадськості та міжнародних організацій у їх розв'язанні. Головну роль тут відіграє Організація Об'єднаних Націй (ООН), а також різні її спеціалізовані установи, такі як Рада Безпеки, Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) тощо. Існує багато й інших міжнародних організацій, які не входять в ООН. Це Всесвітня Рада Миру (ВРМ), Всесвітній союз охорони природи (ВСОП). Відома своєю активною діяльністю із захисту довкілля всесвітня організація «Грінпіс». Найвідомішим військово-політичним блоком, який стримує агресорів і терористів в усьому світі, є блок НАТО.

Науково-технічний прогрес надав людству небачені в минулому можливості, реалізація яких на практиці й призвела до виникнення глобальних проблем людства.

Глобальні проблеми людства — це загальні, всесвітні проблеми, які стосуються кожної людини і країни. Подолати їх можна лише спільними діями усіх народів і держав.

До найактуальніших проблем світу, які реально загрожують самому існуванню людства, належать: проблема війни і миру, тероризму, екологічна проблема, сировинна, енергетична та раціонального використання ресурсів Світового океану, демографічна і пов'язана з нею продовольча проблеми, проблема подолання відсталості країн, що розвиваються.

Усі глобальні проблеми людства так чи інакше пов'язані між собою і вирішити їх можливо, лише об'єднавши зусилля всіх людей, країн і міжнародних організацій: ООН, ЮНЕП, ФАО, ВООЗ, «Грінпіс» та інших.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Назвіть глобальні проблеми людства. Коротко схарактеризуйте кожну з них.
2. Наведіть приклади «гарячих точок», покажіть їх на карті Європи і світу.
3. Схарактеризуйте поширення глобальних проблем та їх прояв на території України.
4. Знайдіть на карті країни, що володіють ядерною зброєю.
5. Обґрунтуйте можливі шляхи подолання глобальних проблем.

§ 48. СТАЛИЙ РОЗВИТОК — СТРАТЕГІЯ ЛЮДСТВА НА ХХІ СТ.

1. Поясніть, чому у високорозвинених країнах існує роздільний збір та утилізація відходів.
2. Чи погодилися б Ви та Ваша родина запровадити роздільний збір сміття?

Сталий розвиток — стратегія людства на ХХІ ст. У другій половині ХХ ст. грандіозні масштаби втручання людства у природні процеси Землі породили нові наукові теорії. Серед них для економічної географії важливою є концепція меж розвитку. Вона була розроблена в Римському клубі американським ученим Д. Медоузом. Сутність цієї концепції полягає в тому, що нинішня індустріальна модель розвитку людства неминуче буде обмежена

вичерпністю природних ресурсів, особливо викопних. За Д. Медоузом, якщо людство не знайде нової моделі розвитку, то вже в другій чверті ХХІ ст. почнеться спочатку занепад розвинутих країн, які найінтенсивніше експлуатують ресурси, а після середини ХХІ ст. настане світовий господарський колапс, із якого на даний момент немає виходу.

Мал. 163. Сталий розвиток

Розгляньте мал. 163 і поясніть, що таке сталий розвиток.

Ознайомтеся самостійно з матеріалами «Сталий розвиток для України» (електронний режим доступу: sd4ua.org/). Поділіться інформацією з однолітками.

У 1992 р. була розроблена концепція сталого, або стабільного, розвитку. Вона стала одним зі шаблів подальшого розвитку концепції меж розвитку. Наприкінці ХХ ст. з'ясувалося, що апокаліптичні передбачення Д. Медоуза, зроблені ним у 1972 р., вже не справдяться. Стало очевидним, що у нових умовах межі розвитку закладаються не стільки обсягами наявних природних ресурсів, скільки рівнем глобального і регіонального забруднення довкілля, його швидкою деградацією (мал. 164).

Сталий (стійкий) розвиток нині розглядається як особливий економічний розвиток, який забезпечує задоволення всебічних потреб нинішнього покоління без завдання шкоди можливостям при-

Мал. 164. Глобальні цілі сталого розвитку

йдешніх поколінь забезпечити свої власні потреби. Питання щодо необхідності переходу до сталого розвитку вперше було поставлено Світовою комісією з навколишнього середовища та розвитку.

Реалізація моделі сталого економічного розвитку передбачає врахування всього кращого національного і світового культурного досвіду з метою переходу від уявлень про необхідність захисту природи від «всесильної економіки» до підпорядкування соціально-економічного розвитку екологічним вимогам і обмеженням. Кажучи простіше, розвиток економіки має підпорядковуватися законам природи, а не відбуватися на противагу їм.

Перехід до засад сталого розвитку вимагає перегляду орієнтації на сучасні показники економічного зростання, оскільки вони нівелюються збитками від деградації навколишнього середовища та неефективного використання природних ресурсів. Упровадження концепції сталого розвитку вже відбувається в розвинутих країнах світу. Нині стало зрозумілим, що такий розвиток може відбуватися лише на основі цілеспрямованого удосконалення технологій використання природних ресурсів, глобального впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, зменшення витрат усіх видів ресурсів на виробництво одиниці продукції, всебічного використання нетрадиційних джерел енергії.

Перегляньте у мережі мультфільми «Екологічна королева» та «Мультик про екологію (сюрреалізм)», «Людина і Земля». Зробіть висновки з побаченого.

Сучасна вітчизняна і світова практика засвідчують, що лише заходами впровадження енергозберігаючих технологій розв'язати глобальні енергетичні проблеми і забезпечити сталий розвиток неможливо. Необхідне широкомасштабне створення і використання нових та поновлюваних джерел енергії.

За сучасного стану соціально-економічного розвитку суспільства альтернативи сталому розвитку не існує, а його ідеї визначатимуть основні напрямки розвитку людства в ХХІ ст. Досягнення мети сталого розвитку можливе лише завдяки зусиллям усього людства, але кожна держава повинна зробити свій внесок. Від вас, молодих українців, теж буде залежати, чи зможе людство та Україна досягти бажаної мети.

Концепція меж розвитку була розроблена в Римському клубі американським ученим Д. Медоузом. У 1992 р. була розроблена концепція сталого, або стабільного, розвитку. За сучасного стану соціально-економічного розвитку суспільства альтернативи сталому розвитку не існує.

Сталий (стійкий) розвиток розглядається як особливий економічний розвиток, що забезпечує задоволення всебічних потреб нинішнього покоління без завдання шкоди можливостям прийдешніх поколінь забезпечити свої власні потреби.

Реалізація моделі сталого економічного розвитку передбачає врахування всього кращого національного і світового культурного досвіду з метою переходу від уявлень про необхідність захисту природи від «всесильної економіки» до підпорядкування соціально-економічного розвитку екологічним вимогам і обмеженням.

Досягнення мети сталого розвитку можливе лише завдяки зусиллям усього людства.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, що таке концепція сталого розвитку.
2. Розкажіть, як можна задовольнити потреби нинішнього покоління без завдання шкоди прийдешнім поколінням.
3. Поясніть, чому реалізувати модель сталого економічного розвитку можна лише спільними зусиллями всіх країн і народів Землі.

СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

➔ Серед українських лікарів є фахівці зі світовими іменами. Микола Михайлович Амосов — видатний хірург, засновник і директор Київського інституту серцево-судинної хірургії, першим здійснив протезування мітрального клапана серця, уперше в світі розробив і впровадив у практику протитромбичні протези серцевих клапанів. У 2008 р. за результатами опитування громадської думки Микола Михайлович посів друге місце, після Ярослава Мудрого, та удостоєний звання «великого українця всіх часів».

➔ Микола Дмитрович Стражеско — український терапевт, який уперше в світі поставив прижиттєвий діагноз тромбозу судин серця, склав розгорнутий опис різних клінічних форм інфаркту міокарда.

➔ Юрій Юрійович Вороний — видатний хірург-новатор, установив імунний механізм відторгнення пересаженої нирки, здійснив першу в світі клінічну персадку трупної нирки.

➔ Олександр Володимирович Палладін — один із основоположників функціональної біохімії головного мозку. Синтезував водорозчинний аналог вітаміну К — вікасол.

➔ У 2016 р. «Adidas» випустив колекцію кросівок з переробленого пластику і поліестеру, зібраного в океані. Для пошиття кросівок використали виключно океанічне сміття — пластикові пляшки та інші матеріали, які було зібрано біля берегів Мальдівського архіпелагу. Всього буде випущено 7 тисяч пар дебютної колекції, після чого в планах компанії на 2017 рік збільшити виробництво до одного мільйона. Неординарне взуття надійшло в продаж у листопаді 2016 р. за ціною 220 \$ за пару.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕСІДИ

1. Дайте визначення понять «транспортний вузол», «транспортна магістраль», «обсяг перевезень», «вантажообіг», «туризм», «рекреаційні ресурси».
2. Розкажіть, що таке Світова спадщина ЮНЕСКО.
3. Поясніть роль Панамського та Суецького каналів для розвитку морського судноплавства.
4. Пригадайте, що таке аутсорсинг, поясніть особливості його розміщення і розвитку у світі.

ПИСЬМОВІ ЗАВДАННЯ

1. Нанесіть на контурну карту «гарячі точки» планети. Покажіть потоки біженців, які з ними пов'язані. Вкажіть країни, куди спрямовані ці потоки.

2. Складіть перелік заходів щодо розв'язання однієї з глобальних проблем людства.

ВИКОРИСТОВУЄМО ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАТЬ

1. Скориставшись Інтернет-ресурсами (електронний режим доступу: <http://www.westa.com.ua/> — НПК «Веста»), розкажіть про один із перших техно-парків України.
2. Скориставшись Інтернет-ресурсами (електронний режим доступу: index.minfip.com.ua — сайт Міністерства фінансів України), розкажіть про діяльність та функції Міністерства фінансів України.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ (У ГРУПІ АБО В ПАРИ)

1. Складіть туристичний маршрут у межах Вашого населеного пункту, України або однієї з країн світу. Розробіть зміст рекламного буклета цього маршруту. Презентуйте його одноліткам.
2. Розробіть екологічний проект поліпшення стану довкілля Вашого навчального закладу (озеленення пришкольної території або шкільних коридорів, створення екологічної стежки здоров'я в найближчому лісопарку або дитячого садка саджанців декоративних рослин тощо). Спробуйте практично реалізувати його та захистити на учнівській олімпіаді з екології.

ПРОВОДИМО НАУКОВИЙ ТВОРЧИЙ ПОШУК

Дослідження

Тема: Міські види транспорту свого обласного центру.

Завдання:

1. Назвіть усі види транспорту, які працюють у Вашому обласному центрі.
2. Укажіть види транспорту, які зв'язують Ваш обласний центр зі столицею України. Чи зручний графік руху вони мають?
3. Які види транспорту Вашого обласного центру є лідерами у перевезенні пасажирів?
4. Проаналізуйте цінову політику цих видів транспорту. Визначте, які з них найбільш доступні для пересічних громадян.

Дослідження

Тема: Прояв глобальних проблем у своєму регіоні.

Завдання:

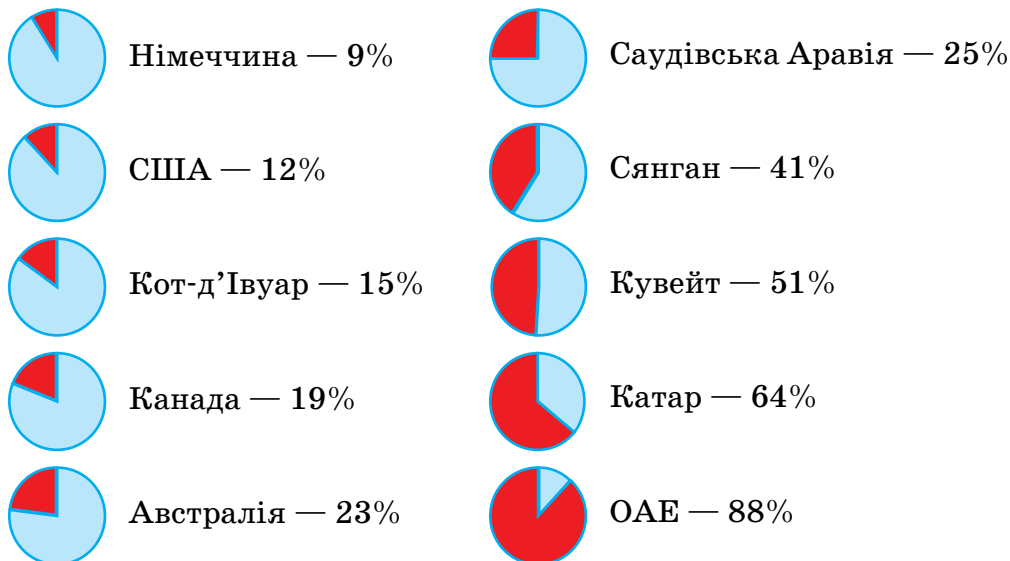
1. Оберіть з усіх глобальних проблем одну, яка отримала найбільший прояв у Вашому регіоні.
2. Схарактеризуйте цей прояв та запропонуйте кроки для вирішення цієї проблеми.

Додатки

ЧАСТКА РОБОЧИХ-ІМІГРАНТІВ У ЗАГАЛЬНІЙ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ОКРЕМИХ КРАЇН СВІТУ

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКІВ ЩОДО ЗМІН НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ СВІТУ

Регіон	Кількість, млн чол.		Темпи приросту, %		Темпи народжуваності, чол. на 100 чол.		Темпи смертності, чол. на 100 чол.	
	1995	2025	1990–1995	2020–2025	1990–1995	2020–2025	1990–1995	2020–2025
Світ загалом	5734	8188	1,65	0,94	25,7	17,6	9,2	8,2
Африка	878	1495	2,87	1,74	42,3	24,1	13,8	6,7
Азія	3247	4758	1,73	0,89	25,9	17,0	8,5	8,1
Америка	773	1035	1,49	0,72	21,9	15,3	7,3	8,2
Європа	807	863	0,45	0,15	14,4	13,0	9,8	11,5
Австралія та Океанія	29	36	1,57	0,59	19,3	15,0	7,8	9,1

Додаток 3

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ОБСЯГАМИ ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ (у млрд \$)

Позиція	Країна	Імпорт
	Світ	17 779
	Європейський союз (за винятком торгівлі між країнами ЄС)	2 259
1	Китай	2 143
2	США	1 510
3	Німеччина	1 309
4	Японія	622,0
5	Південна Корея	548,8
6	Франція	510,5
7	Гонконг	505,7
8	Нідерланди	476,5
9	Італія	450,1
10	Велика Британія	436,2

Додаток 4

КРАЇНИ-ЛІДЕРИ ЗА ОБСЯГАМИ ІМПОРТУ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ (у млрд \$)

Позиція	Країна	Імпорт
	Світ	18 791
1	США	2 380
	Європейський Союз	2 312
2	Китай	1 960
3	Німеччина	1 319
4	Японія	811,9
5	Франція	634,0
6	Велика Британія	625,0
7	Гонконг	560,0
8	Південна Корея	542,9
9	Нідерланди	488,8
10	Канада	482,1

ПІДСУМКОВІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Варіант I

I. Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть корисну копалину, що належить до рудних:
а) ; б) ; в) ; г) .
2. Укажіть корисну копалину, що належить до паливних:
а) ; б) ; в) ; г) .
3. Укажіть корисну копалину, що належить до хімічної сировини:
а) ; б) ; в) ; г) .
4. Укажіть корисну копалину, що належить до будівельної сировини:
а) ; б) ; в) ; г) .
5. Позначте головну причину створення підприємств легкої промисловості майже в усіх великих містах України:
а) там є багато споживачів готової продукції;
б) великі міста є транспортними вузлами, що забезпечує швидке вивезення готової продукції;
в) великі міста добре забезпечені електроенергією, на яку орієнтована ця галузь;
г) ці підприємства орієнтуються насамперед на кваліфікованих робітників, яких багато у великих містах.
6. Укажіть чинник, що є визначальним для розташування основних центрів чорної металургії України:
а) наявність водних ресурсів;
б) наявність кваліфікованих трудових ресурсів;
в) наявність дешевої електроенергії;
г) наявність запасів залізної та марганцевої руд.
7. Яка основна причина зумовила переважання в експорті України напівфабрикатів та сировини:
а) високий попит на готову продукцію на внутрішньому ринку;
б) значні запаси природних ресурсів;
в) відсутність споживача на внутрішньому ринку;
г) низька конкурентоспроможність вітчизняної готової продукції.
8. Оберіть рису, яка найбільш вигідно характеризує економіко-географічне положення України:
а) на території не має сильних морозів та вітрів узимку;
б) розташована в тій частині Європи, де найбільш сприятливі для господарювання ґрунтово-кліматичні умови;
в) жодна з країн-сусідів не належить до економічно високорозвинутих;
г) має безпосередній вихід до морів Атлантичного та Північного Льодовитого океанів.

9. Позначте правильне твердження, що стосується залізничного транспорту України:
- найдорожчий вид транспорту;
  - має найбільший вантажообіг в Україні;
  - залежить від погодних умов;
  - забезпечує найбільший пасажирообіг в Україні.
10. Позначте правильне твердження, що стосується автомобільного транспорту України:
- найдорожчий вид транспорту;
  - найдешевший вид транспорту;
  - має найбільший вантажообіг в Україні;
  - другий за пасажирообігом.
11. Назвіть галузь промисловості України, яка належить до галузей міжнародної спеціалізації:
- чорна металургія;
  - текстильна промисловість;
  - олійно-жирова;
  - кольорова металургія.
12. Виберіть негативну рису економіко-географічного положення України:
- розміщення на перехресті важливих транспортних шляхів;
  - вихід до Чорного й Азовського морів;
  - значна витратність транзитних перевезень;
  - вихід через річку Дунай до держав Центральної Європи.
13. Зазначте держави світу, в яких утворилася найчисленніша українська діаспора:
- Казахстан та Аргентина;
  - Канада та США;
  - США та Австралія;
  - Росія та Польща.

II. Завдання на встановлення відповідності

14. Установіть відповідність між промисловим підприємством та основним принципом його розміщення:
1 меблева фабрика	А у місцях наявності сировини
2 алюмінієвий завод	Б у місцях, де розвинена металургія
3 цукровий завод	В ближче до джерел дешевої енергії
4 верстатобудівний завод	Г у містах, де наявні кваліфіковані кадри
	Д у містах, де є споживач готової продукції
15. Установіть відповідність між чинниками, що впливають на розміщення галузей господарства, і виробництвом певної продукції:
1 сировинний	А виробництво алюмінію
2 енергетичний	Б виробництво електроніки
3 споживчий	В виробництво чорної міді
4 транспортний	Г виробництво кондитерських виробів
	Д видобуток нафти

16. Установіть відповідність між експортною продукцією і країною, яка її виробляє:

- А** Німеччина
- Б** Франція
- В** Велика Британія
- Г** Італія
- Д** Хорватія

17. Установіть відповідність між експортною продукцією і країною, яка її виробляє:

- А** Німеччина;
- Б** Франція;
- В** Велика Британія;
- Г** Італія;
- Д** Польща.

III. Завдання з вибором трьох правильних варіантів відповідей із семи

18. Назвіть підприємства різних галузей господарства України, які працюють переважно на імпортній сировині:
- 1** бавовняний комбінат
  - 2** сталепрокатний завод
  - 3** цукрова фабрика
  - 4** нафтопереробний завод
  - 5** алюмінієвий комбінат
  - 6** крохмальний завод
  - 7** меблева фабрика
19. Виберіть із переліку назви атомних електростанцій:
- 1** Бурштинська та Дніпровська
  - 2** Хмельницька та Рівненська
  - 3** Канівська та Запорізька
  - 4** Рівненська та Південноукраїнська
  - 5** Новоазовська та Київська
  - 6** Трипільська та Вуглегірська
  - 7** Південноукраїнська та Запорізька
20. Укажіть твердження, які характеризують населення України:
- 1** вікова структура населення свідчить про процес старіння нації
  - 2** проблема зайнятості населення характерна лише для великих і середніх міст
  - 3** у західних прикордонних районах існує найбільш чисельна трудова міграція
  - 4** частка чоловіків переважає в усіх вікових категоріях
  - 5** у країні велика народжуваність та тривалість життя населення
  - 6** депопуляція відбувається через від'ємний природний приріст
  - 7** найчисленніша українська діаспора зосереджена в країнах Західної Європи

Варіант II

I. Завдання з вибором однієї правильної відповіді

- Укажіть корисну копалину, що належить до паливних:
а) ▲; б) ●; в) ☐; г) ☐.
- Укажіть корисну копалину, що належить до рудних:
а) ☐; б) ☐; в) ☐; г) ▼.
- Укажіть корисну копалину, що належить до технічної сировини:
а) ☐; б) ▲; в) ▲; г) ▼.
- Укажіть корисну копалину, що належить до хімічної сировини:
а) ▲; б) ▼; в) ●; г) ◆.
- Визначте галузь, яка належить до хімії органічного синтезу:
а) виробництво мінеральних добрив;
б) виробництво соди;
в) виробництво лаків і фарб;
г) видобуток хімічної сировини.
- Виберіть твердження, що стосується населення України:
а) в Україні спостерігається явище демографічного вибуху;
б) найбільша українська діаспора проживає в Польщі;
в) другим за чисельністю населення містом України є Одеса;
г) корінним населенням України є українці та кримські татари.
- Оберіть правильне твердження щодо зовнішньоекономічних зв'язків України:
а) у наданні туристичних послуг основну роль відіграють природно-кліматичні ресурси;
б) у структурі імпорту найбільша частка припадає на природний газ;
в) найбільше товарів експортується до країн Євросоюзу;
г) основним видом міжнародних послуг України є фінансові.
- Виберіть правильне тлумачення терміна «спеціалізація»:
а) об'єднання технологічно пов'язаних між собою підприємств, продукція одного з яких є сировиною для іншого;
б) установлення виробничих зв'язків між підприємствами, кожне з яких спеціалізується на виробництві окремих частин одного виробу;
в) група подібних за технологією виробництва і призначенням готової продукції підприємств, які не пов'язані між собою територіальним чинником;
г) зосередження основної діяльності підприємства на виробництві вузького кола продукції, товарів або послуг.
- Позначте правильне твердження:
а) рівень безробіття в Україні найвищий серед країн Європи;
б) в Україні порівняно мало зареєстрованих безробітних, проте для країни є характерним приховане безробіття;
в) усі безробітні зареєстровані в центрах зайнятості;
г) в Україні існує дефіцит трудових ресурсів, безробіття відсутнє.

10. Назвіть систему заходів, які вживає держава з метою регуляції кількості населення:
  - а) демографічна ситуація;
  - б) демографічний вибух;
  - в) демографічна криза;
  - г) демографічна політика.
11. Назвіть подальший перспективний шлях розвитку електроенергетики світу:
  - а) збільшення видобутку палива;
  - б) збільшення імпорту палива;
  - в) збільшення імпорту електроенергії;
  - г) використання нетрадиційних видів енергоносіїв.
12. Назвіть країни, з якими Україна межує на заході:
  - а) Молдова, Росія;
  - б) Росія, Угорщина;
  - в) Білорусь, Румунія;
  - г) Польща, Словаччина.
13. Назвіть галузь промисловості будівельних матеріалів, яка орієнтується на розміщення родовищ мергелю, вапняків, крейди, доломітів:
  - а) виробництво цементу;
  - б) цегельне виробництво;
  - в) виробництво лінолеуму;
  - г) залізобетонних конструкцій.

II. Завдання на встановлення відповідності

14. Установіть відповідність між галузями промисловості та сировиною, яку вони використовують:

1 паливна промисловість	А нафта
2 хімія органічного синтезу	Б фосфорити
3 основна хімія	В кухонна сіль
4 харчова промисловість	Г кам'яне вугілля
	Д марганцева руда
15. Установіть відповідність між галузями господарства та сферою їхньої діяльності:

1 металургія	А виробництво одягу
2 легка промисловість	Б виробництво коксу
3 хімічна промисловість	В видобування нафти
4 паливна промисловість	Г виробництво лікувальних препаратів
	Д заготівля силосу
16. Установіть відповідність між експортною продукцією та країною, яка її виробляє:

- А Німеччина
- Б Франція
- В Велика Британія
- Г Італія
- Д Чехія

17. Установіть відповідність між експортною продукцією та країною, яка її виробляє:

- А** Канада
Б Бразилія
В Австралійський Союз
Г Південна Африка
Д Китай

III. Завдання з вибором трьох правильних варіантів відповідей із семи

18. Оберіть галузі тваринництва, які отримали найбільший розвиток в Україні:
- 1 скотарство
  - 2 вівчарство
  - 3 конярство
  - 4 птахівництво
  - 5 оленярство
  - 6 свинарство
  - 7 кролівництво
19. Назвіть галузі господарства України, які мають достатню кількість вітчизняної сировини для власного розвитку:
- 1 виробництво алюмінію
  - 2 виробництво сталі
  - 3 виробництво цукру
  - 4 виробництво лляних тканин
  - 5 виробництво паливно-змащувальних речовин
  - 6 виплавка чавуну
  - 7 виробництво бавовняних тканин
20. Назвіть причини, що стримують надходження іноземних інвестицій в Україну:
- 1 висока частка тіньового сектора економіки
  - 2 надійна та досконала чинна законодавча база
  - 3 прозорість процесів приватизації
  - 4 високий рівень корумпованості влади
  - 5 висока купівельна спроможність населення
  - 6 неможливість прогнозування змін у законодавстві
  - 7 наявність значної кількості кваліфікованих кадрів

ЗМІСТ

Дорогі друзі!	3
Як працювати з підручником	4

ВСТУП

§ 1. Економічна географія в системі географічних наук	7
---	---

РОЗДІЛ I. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Тема 1. Національна економіка

§ 2. Національна економіка	15
§ 3. Основні показники економічного розвитку країни	20
§ 4. Секторальна модель економіки країни. Форми суспільної організації виробництва	25
§ 5. Чинники розміщення виробництва. Форми просторової організації національної економіки	32

Тема 2. Світове господарство

§ 6. Світове господарство. Сучасні тенденції розвитку світового господарства	38
§ 7. Поняття «міжнародний поділ праці» та «спеціалізація території»	42
§ 8. Типи економічних систем. Типізація країн світу за рівнем економічного розвитку, місце України в ній	47
§ 9. Багаторівневість світового господарства, просторова структура світового господарства за концепцією «Центр – периферія»	53
§ 10. Глобалізація та регіональна економічна інтеграція. Транснаціональні корпорації та їх вплив на функціонування міжнародної економіки. Значення географічних знань	57

РОЗДІЛ II. СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ПЕРВИННИЙ СЕКТОР

Тема 1. Сільське господарство. Лісове господарство

§ 11. Складові та значення сільського господарства у сучасному світі	68
---	----

§ 12. Сільське господарство світу	73
§ 13. Сільське господарство України. Рослинництво.	79
§ 14. Тваринництво України. Зональна спеціалізація сільського господарства	82
§ 15. Лісове господарство	87

Тема 2. Видобувна промисловість

§ 16. Мінеральні ресурси. Ресурсозабезпеченість країн мінеральними ресурсами	91
§ 17. Добування вугілля, нафти і природного газу. Основні й перспективні райони видобування в Україні та світі . . .	95
§ 18. Добування металевих руд	99
§ 19. Добування інших видів природної сировини.	103

РОЗДІЛ III. СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ВТОРИННИЙ СЕКТОР

Тема 1. Виробництво та постачання електроенергії

§ 20. Електроенергетика світу. Типи електростанцій, основні чинники їх розміщення	111
§ 21. Електроенергетика України	116

Тема 2. Металургійне виробництво

§ 22. Види та значення конструкційних матеріалів у господарстві. Сучасні технології виробництва чавуну й сталі, види сировини, палива та чинники розміщення металургійних заводів	120
§ 23. Найбільші країни – виробники та споживачі чорних металів.	124
§ 24. Виробництво чавуну, сталі, прокату в Україні. Місце України на світовому ринку чорних металів.	127
§ 25. Кольорова металургія у світі та в Україні	131

Тема 3. Хімічні виробництва. Виробництво деревини, паперу

§ 26. Значення та особливості технологій хімічного виробництва. Найбільші країни-виробники хімічної продукції	136
---	-----

§ 27. Хімічне виробництво в Україні	140
§ 28. Виробництво деревини й паперу у світі та в Україні	145

Тема 4. Виробництво машин та устаткування

§ 29. Машинобудування світу	150
§ 30. Взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку і рівнем розвитку машинобудування	154
§ 31. Машинобудування в Україні	158

Тема 5. Виробництво тканин, одягу, взуття

§ 32. Особливості виробничого процесу та чинники розміщення підприємств, що виробляють тканини різних видів, одяг, шкіряно-взуттєву продукцію	165
§ 33. Чинники та центри розміщення текстильного, швейного, шкіряного, взуттєвого виробництва в Україні. Народні промисли	169

Тема 6. Виробництво харчових продуктів, напоїв

§ 34. Особливості виробничого процесу та чинники розміщення підприємств, що виробляють харчові продукти	175
§ 35. Харчова промисловість в Україні	180

РОЗДІЛ ІV. СЕКТОРАЛЬНА СТРУКТУРА СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ТРЕТИННИЙ СЕКТОР

Тема 1. Транспорт

§ 36. Транспорт, його роль у національній економіці й формуванні світового господарства	191
§ 37. Розвиток транспортної мережі	195
§ 38. Транспорт України.	201

Тема 2. Торгівля

§ 39. Торгівля. Світовий ринок товарів і послуг.	206
§ 40. Торгівля в Україні	211

Тема 3. Туризм

- § 41. Туризм. Його види та чинники розвитку.
Туристична інфраструктура 215
- § 42. Світова спадщина ЮНЕСКО і туризм в Україні 220

Тема 4. Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я

- § 43. Роль науки й освіти в суспільстві.
Форми просторової організації наукових
досліджень та освіти: технополіси 225
- § 44. Найвідоміші наукові центри світу та України.
Охорона здоров'я 230

Тема 5. Фінансова діяльність. Комп'ютерне програмування

- § 45. Фінансові послуги, банківсько-фінансова діяльність . . . 236
- § 46. Світовий ринок програмування та аутсорсингу.
Особливості розміщення фінансових установ
в Україні. 240

РОЗДІЛ V. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

- § 47. Глобальні проблеми людства.
Причини їх виникнення, роль світової громадськості
та міжнародних організацій у їх розв'язанні 247
- § 48. Сталий розвиток — стратегія людства на ХХІ ст. 254

- Додатки 259**

П. О. Масляк, С. Л. Капіруліна

ГЕОГРАФІЯ

9

